

Seria
Media jako źródło
wiedzy rolników

Seria
Media jako źródło
wiedzy rolników

Recenzent: prof. dr hab. Janusz Adamowski

Redaktor prowadzący:
Redakcja i korekta:
Projekt okładki: Jakub Jakubowski

© Copyright by Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2021
© Copyright by Authors

ISBN 978-83-89900-61-6
ISSN
DOI

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

Wydawca:
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa
www.irwirpan.waw.pl

Partner Wydawniczy:
Grupa Cogito Sp. z o.o.
04-160 Warszawa, ul. Zagójska 7, lok. 5
Tel./fax 22 610 11 64
www.grupacogito.pl

Skład: Remigiusz Cichocki

Nakład: 250 egz.

Spis treści

Adam Koziółek, Sylwia Michalska, Dominika Zwęglińska-Gałecka
Od Redaktorów – o książce, konstrukcji, celach xx

Część pierwsza

Maria Halamska
Uwagi o „zawodzie rolnika” – wprowadzenie do dyskusji xx

Renata Marks-Bielska
Współczesny rolnik – kto to taki? xx

Arkadiusz Sadowski
Rolnik, czyli kto? Dylematy zawodu rolnika, gospodarstwa rolnego
i działalności rolniczej xx

Andrzej Rosner
Czym wiedza rolnicza jest współcześnie w Polsce? xx

Część druga

Małgorzata Kisilowska
Media jako źródło wiedzy rolników – syntetyczny przegląd rynku prasy rolniczej ... xx

Monika Kaczmarek-Śliwińska
Analiza treści czasopism rolniczych ze względu na ich zawartość informacyjną xx

Łukasz Komorowski, Sylwia Michalska
„Media jako źródło wiedzy rolników” – geneza, organizacja prac, dobór próby,
pytania badawcze, definicje xx

Dominika Zwęglińska-Gałecka
Media jako źródło wiedzy rolniczej. Omówienie wyników badań terenowych xx

Dariusz Kuźmina
Wyniki badania telefonicznego CATI – Media jako źródło wiedzy rolników xx

Od Redaktorów – o książce, konstrukcji, celach

Książka, którą oddajemy do rąk Czytelników, to efekt roku pracy zespołu zaangażowanego w projekt „Media jako źródło wiedzy rolników”, kierowanego przez dr Sylwię Michalską, finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego i realizowanego przez zespół badaczy w IRWiR PAN w 2019 roku. Prezentujemy w niej jednak nie tylko teksty omawiające wyniki zrealizowanych badań empirycznych, ale również opracowania powstałe w odpowiedzi na pytania pojawiające się w trakcie prac zespołu, na etapie przygotowań do badań oraz operacjonalizacji pojęć. Dzięki serii seminariów roboczych, w których udział wzięli specjaliści, z którymi omawiliśmy założenia teoretyczne badania, do materiałów prezentowanych w książce mogliśmy włączyć spisane przez nich przemyślenia dotyczące tematyki poruszanej w projekcie. Rozdziały w pierwszej części książki prezentują wyniki rozważań teoretycznych. W drugiej części książki znalazły się rozdziały prezentujące wyniki zrealizowanych przez nas badań empirycznych.

Ideą badań była próba odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywają współcześnie media w procesie pozyskiwania wiedzy przez rolników. Wydało się nam ono o tyle istotne, że zawód rolnika w ostatnich kilkudziesięciu latach zmienił się w bardzo istotnym stopniu. W przeszłości wiedza dotycząca pracy rolnika przekazywana była w rodzinie z pokolenia na pokolenie i dopiero pojawienie się impulsu z zewnątrz (często była to właśnie prasa i publikacje kierowane do chłopów) wprowadzało na wieś nowości techniczne, organizacyjne i zawodowe. Coraz szybszy rozwój wiedzy rolniczej, dotyczący na przykład nowych środków ochrony roślin, procedur prawnych, nowych maszyn, spowodował, że wiedzy nie szuka się już u starszych autorytetów, lecz konieczne jest aktywne poszukiwanie jej poza rodziną czy najbliższymi sąsiadami. Istotnym źródłem, z którego czerpane są informacje – poza systemem szkoleń, organizowanych czy to przez Ośrodki Doradztwa Zawodowego, czy to przez producentów maszyn rolniczych, środków ochrony roślin i innych produktów wykorzystywanych w gospodarstwach rolnych – są media.

To one, początkowo przede wszystkim prasa rolnicza, były dla mieszkańców wsi ważnym źródłem wiedzy nie tylko profesjonalnej, ale też politycznej oraz społecznej. W okresie powojennym następował w Polsce ogromny rozwój taniej prasy rolniczej; z czasem pojawiło się i upowszechniło radio, następnie telewizja, a wreszcie – internet. Wraz z pojawianiem się nowych możliwości przekazu informacji tracą na znaczeniu stare sposoby komunikacji, jednak nie zniknęły one całkowicie i nadal odgrywają istotną rolę w pozyskiwaniu wiedzy o świecie.

Obecnie mamy w Polsce możliwość uchwycenia momentu przełomu technologicznego, który właśnie następuje, gdyż rolnicy za sprawą nowych przepisów zostali

zmuszeni do korzystania na szeroką skalę z mediów elektronicznych. Od 2018 roku są jedyną grupą zawodową w całości poddaną urzędowemu przymusowi korzystania z internetu (wymogi systemu dopłat unijnych dla rolników jako beneficjentów Wspólnej Polityki Rolnej; eWniosekPlus; <http://www.arimr.gov.pl/dla-beneficjenta>). Konieczność korzystania z internetu umożliwiła rolnikom szerszy – relatywnie łatwiejszy, a często także tańszy – dostęp do wiedzy i zdobywania nowych informacji. Postawiliśmy zatem pytania o to, czy powszechne korzystanie z internetu i osiągalne za jego pośrednictwem kanały informacji zwiększają znaczenie mediów w pozyskiwaniu wiedzy; czy konieczność – narzucona – użytkowania internetu umożliwia nieograniczony dostęp do informacji oraz w jaki sposób rolnicy korzystają z tej możliwości; czy mają kompetencje, aby znaleźć potrzebne informacje, czy też czują się przytłoczeni mnogością internetowych źródeł informacji i preferują tradycyjne media.

To właśnie przemiany systemowe i technologiczne spowodowały, że zespół badaczy IRWiR PAN uznał, że istnieje pilna potrzeba rozpoczęcia systematycznych badań podstawowych na temat funkcji i znaczenia mediów w życiu rolników. W naszej opinii jest to o tyle ważne, że rolnicy nadal pozostają grupą niezwykle istotną dla toczących się w Polsce przemian społeczno-gospodarczych: mają wpływ na wyniki wyborów, mogą wywierać skuteczne naciski na władze i kształtować postawy w środowisku wiejskim (por. m.in. *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi 2018*; Milczarek-Andrzejewska 2014). O ile wiadomości o rolnikach często możemy znaleźć w prasie, telewizji albo w radiu, to nie istnieją aktualne, kompleksowe badania dotyczące tego, jak z przestrzeni medialnej korzystają rolnicy i jakie funkcje pełnią media w życiu współczesnego rolnika.

Pierwszym etapem pracy nad projektem było powołanie zespołu ekspertów, który w ramach cyklicznych seminariów wypracował definicje kluczowych pojęć. Budowa zespołu rozpoczęła się we wstępnej fazie realizacji projektu; pierwsze seminaria odbyły się już w styczniu. Zespół IRWiR PAN uzupełnili eksperci z: Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW. Konieczne okazało się zdefiniowanie, kim jest rolnik, czym jest wiedza, o pozyskiwanie której chcemy zapytać i wreszcie – czym są media.

Informacje o tym, kim są i jak zachowują się rolnicy są powierzchowne i często odwołują się do stereotypów: z jednej strony w społecznym odbiorze współlegzystują obrazy rolnika jako osoby niewykształconej, nieoczytanej, nieinnowacyjnej, której przypisuje się też niezaradność i zacofanie (badanie CBOS 2014), z drugiej zaś – żywe są mity nadwartościujące polskie rolnictwo, przedstawiające wieś jako mitologiczną krainę spokoju, sielanki i bezpieczeństwa (Perepeczko, Majewski 2004), przywołujące generalnie pozytywny stereotyp chłopca-rolnika w całym społeczeństwie (Łapińska-Tyszka 2004). Zawód rolnika nadal wysoko (na 7 miejscu) plasuje się w hierarchii prestiżu zawodów (Domański 2004). Tymczasem nawet specjaliści mają problem z przyjęciem jednej definicji „rolnika”, gdyż procesy, jakie zachodzą na polskiej wsi w ostatnich latach (*Monitoring rozwoju obszarów wiejskich 2014, 2016; Raport o stanie wsi. Polska wieś 2018*), powodują, że bez aktualnych

badania nie da się opisać zmian dokonujących się w tej grupie. Problematiczna do określenia dla badaczy jest choćby liczba rolników (por. Halamska, Hoffmann, Stanny 2017), zależy ona bowiem od kryteriów przyjętych do zdefiniowania rolnika. Na polskiej wsi mieszka 40% społeczeństwa, natomiast płatności bezpośrednie pobiera prawie 1 mln 400 tys. Polaków. Równocześnie szacuje się, że z produkcji rolnej żyje ok. 10% populacji kraju, z czego na wsi około 1/3. Wiadomo jednak, że gospodarstwa posiadają także osoby nieutrzymujące się z rolnictwa, gdyż ważnym źródłem utrzymania na wsi są także świadczenia społeczne, głównie renty i emerytury z KRUS i ZUS.

W tekstach zamieszczonych w tej książce próbujemy odpowiedzieć na postawione wyżej pytania. Rozpoczynają ją rozważania dotyczące kryteriów, które pozwalają na współczesne zdefiniowanie rolnika, tak aby w trakcie badań empirycznych, realizowanych w terenie, naprawdę można było dotrzeć do tych osób, dla których rolnictwo jest podstawowym źródłem utrzymania. Efektem tych dociekań są trzy teksty – autorstwa **Marii Halamskiej** z IRWiR PAN (s. XX), **Renaty Marks-Bielskiej** z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego (s. ZZ) oraz **Arkadiusza Sadowskiego** z Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu (s. ZZ).

Refleksję nad tym, czym jest wiedza rolnicza i jak sposoby jej przekazywania i pozyskiwania zmieniały się w czasie, podjął w swoim opracowaniu **Andrzej Rosner** (s. XX). Jedną z dróg jest podnoszenie kwalifikacji w ramach istniejącego systemu oświaty i kursów, ale wydaje się, że dla rolników niezwykle ważną rolę w zdobywaniu aktualnej wiedzy, uzupełnianiu wiadomości pełnią media (zarówno specjalistyczne, jak i ogólnodostępne), których oferta została zbadana. Analiza prasy branżowej, kierowanej do rolników, przedstawiona została w opracowaniu **Małgorzaty Kisilowskiej** (s. XX), a analiza zawartości wybranych tytułów prasy branżowej – w artykule **Moniki Kaczmarek-Śliwińskiej** (s. ZZZ). Obie Autorki reprezentują Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW.

Kolejne teksty są prezentacją wyników badań empirycznych zrealizowanych latem 2019 roku przez zespół IRWiR PAN. Rozpoczyna je tekst autorstwa **Łukasza Komorowskiego i Sylwii Michalskiej**, w którym opisano dobór próby, lokalizację badań i sposób realizacji badań terenowych (s. XX). Omówienie zebranych materiałów oraz wnioski ze zrealizowanych w terenie badań ankietowych znajdują się w tekście **Dominiki Zwęglińskiej-Gałęckiej** (s. ZZZ). Tę część książki zamyka tekst **Dariusza Kuźminy** (z Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW), (s. XX), sygnalizujący realizowane w ramach projektu badania ilościowe. Celem tej części badania była identyfikacja najważniejszych źródeł pozyskiwania informacji przez rolników, charakter tych informacji oraz związek pozyskanych danych z cechami społecznymi i demograficznymi respondentów. Badanie przeprowadzono na reprezentatywnej próbie dwóch tysięcy gospodarstw. Zostało ono zrealizowane metodą CATI. Ponieważ materiał zebrany w tym badaniu był bardzo obszerny, będzie on przedstawiony w osobnej, planowanej na rok xxxx, publikacji.

Chcielibyśmy podziękować wszystkim Badaczom i Badaczkom zaangażowanym w ten interdyscyplinarny i multiinstytucjonalny projekt badawczy. Dziękujemy wszystkim

uczestnikom seminariów roboczych, osobom zaangażowanym w realizację badań terenowych, Autorom tekstów i Gościom, czynnie biorącym udział w dyskusjach w trakcie konferencji kończącej projekt.

Bibliografia

- CBOS. *Raport Wieś polska – stereotypy*. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_004_14.PDF [dostęp 14.10.2019].
- Domański H. (2004). *Struktura społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Halamska M., Hoffmann R., Stanny M. (2017). *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. 2, *Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Łapińska-Tyszka K. (2004). Stereotypowe obrazy pozycji społecznej rolników. W: Bukraba-Rylska I. (red.) *Polska wieś w społecznej świadomości* (s. 71-88). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Milczarek-Andrzejewska D. (2014). *Zagadnienie siły w ekonomii – na przykładzie sektora rolno-spożywczego*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Omyła-Rudzka M. (2019). *Które zawody uważamy? Prestiż zawodów. Grupy zawodowe*. Komunikat z badań CBOS, nr 157/2019.
- Perepeczko B., Majewski E. (2004). Poglądy na rolnictwo w świetle zagregowanych wskaźników. W: Bukraba-Rylska I. (red.) *Polska wieś w społecznej świadomości* (s. 89-133). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Rosner A., Stanny M. (2017). *Socio-economic development of rural areas in Poland*. Warsaw: The European Fund for the Development of Polish Villages Foundation (EFRWP), Institute of Rural and Agricultural Development, Polish Academy of Sciences (IRWIR PAN).
- Rosner A., Stanny M. (2016). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Rosner A., Stanny M. (2014). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wilkin J., Nurzyńska I. (red.) (2018). *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Maria Halamska
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN

Uwagi o „zawodzie rolnika” – wprowadzenie do dyskusji

Człowiek może się rozpić, ponieważ ma się za bankruta, a potem może zbankrutować jeszcze doszczętniej, ponieważ pije. Mniej więcej tak samo dzieje się z językiem. Staje się brzydki i nieścisły, ponieważ nasze myśli są niemądre, ale niechlujstwo używanego języka ułatwia snucie głupich myśli.

G. Orwell¹

Encyklopedyczne kryteria określające zawód w socjologii

Zawód „stanowi szczególną konfigurację trzech aspektów: techniczno-organizacyjnego, ekonomicznego i społecznego” stwierdza Henryk Domański (2005, s. 433), powołując się na Theodora Caplowa. To pojęcie pojawiło się już w XIX wieku, a powszechnie zaczęło być używane w latach dwudziestych XX wieku w analizach zmieniającego się – pod wpływem kapitalistycznego rynku pracy – zróżnicowania społecznego. „Dominującą cechą tradycyjnych form organizacji pracy był rodzinny charakter pracy, ale wzrost specjalizacji i zróżnicowania funkcji spowodował oddzielenie się roli zawodowej od ról ojca, męża i innych, przedtem ściśle związanych z zawodem. Praca w fabryce i organizacjach biurokratycznych, podporządkowanych zasadzie racjonalności, opiera się na bezosobowych relacjach między ludźmi w przeciwieństwie do tradycyjnego gospodarstwa rolniczego czy warsztatu rzemieślniczego, gdzie przeważają stosunki nieformalne i regułą jest patrymonialność i patriarchalizm” (Domański, s. 434).

Rozpatrzmy poszczególne aspekty konfiguracji. Aspekt **techniczno-organizacyjny** odnosi się do zespołu stale powtarzanych czynności, różniących się treścią, udziałem czynności manualnych i umysłowych, przedmiotem pracy i jej złożoności, miejscem w hierarchii organizacyjnej etc. Wykonywane czynności wyznaczają wymagania kwalifikacyjne przez wykonujących dany zawód. Aspekt **ekonomiczny** ma dwa wymiary: określa wymierną wartość w postaci wynagrodzenia oraz dostarcza środków utrzymania tzn. determinuje pozycję materialną wykonującego dany zawód i jego rodziny. Aspekt **społeczny** wynika z organizujących cech pracy zawodowej: porządek dnia, plany długofalowe, sytuacje niepracujących członków rodziny czy emerytów. Wyznacza status społeczny i miejsce

¹ Cyt. za Florczak 1995, s. 13.

w społecznej hierarchii. „Socjologowie rozpatrują zawód jako cechę charakterystyczną położenia społecznego jednostek. [...] W pojęciu zawodu ogniskuje się refleksja socjologiczna prowadzona na wszystkich poziomach ogólności: od jednostek przez kategorie społeczne i instytucje do makrosystemów, w których cechy zawodowego podziału pracy traktowane są jako charakterystyki globalne” (Domański, s. 434).

W socjologicznych analizach zawodu można wyróżnić trzy płaszczyzny zainteresowań, gdy zawód:

- jest przedmiotem zainteresowania sam w sobie, co go konstytuuje;
- jest przedmiotem refleksji teoretycznej i metodologicznej (czy kryteria określające zawód są w „płynnej rzeczywistości” takie same jak niegdyś: kim jest „człowiek z portfolio”);
- jest zmienną wyjaśniającą w innych analizach (np. dochodów, tradycjonalizmu, postawy wobec zmiany itp.).

W literaturze światowej pojawiają się coraz to nowe wątki w badaniach nad zawodami: pozycji zawodowej kobiet, osób niepracujących, klasy średniej czy pauperyzacji zawodów umysłowych. Do tego dodać można także „zawód rolnik” we współczesnej Polsce.

Problemy z definiowaniem zawodu rolnika

III Walne Zgromadzenie Wielkopolskiej Izby Rolniczej (2010) wystosowało do Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi zapytanie o definicję zawodu rolnika. W odpowiedzi ówczesny minister Marek Sawicki wyjaśnił, że w różnych ustawach istnieje wiele definicji zawodu rolnika (przytoczono 7 przykładów). Ustawodawca definiuje bowiem dane pojęcie w sytuacji, gdy:

1. *dane określenie jest wieloznaczne,*
2. *dane określenie jest nieostre, a jest pożądane ograniczenie jego nieostrości,*
3. *znaczenie danego określenia nie jest powszechnie zrozumiałe,*
4. *ze względu na dziedzinę regulowanych spraw, istnieje potrzeba ustalenia nowego znaczenia danego określenia.*

Mając na uwadze powyższe wyjaśnienia, uprzejmie informuję, że sformułowanie jednej definicji „rolnika” na użytek wszystkich, bądź większości ustaw w zakresie rolnictwa jest niemożliwe, niepraktyczne i mogłoby spowodować trudności interpretacyjne z uwagi na różny zakres spraw, które regulują poszczególne ustawy (Wielkopolska Izba Rolnicza 2019²).

Z problemem „zawodu rolnika” nie uporała się chyba także socjologia. A problem ten ma dość burzliwą historię, choć zaistniał dopiero w drugiej połowie XX wieku w industrialnych czy industrializujących się społeczeństwach. Pojęcie to pojawiło się równoległe z pojęciem „końca chłopów” i było z nim ściśle związane, gdyż pojawienie się „zawodowego rolnika” oznaczało „koniec chłopów”. Ojciec tej ostatniej koncepcji Henri Mendras, w wydanej po raz pierwszy w 1967 roku pracy zatytułowanej *Koniec*

² Informacja dostępna na stronie internetowej Wielkopolskiej Izby Rolniczej, http://www.wir.org.pl/archiwum/aktualne/definicja_rolnik.htm [dostęp 8.01.2019].

chłopów (tyt. org. *La fin des paysans*) problemowi zawodu rolnika (*Le métier et la condition d'agriculteur*) poświęca jeden z rozdziałów, w którym eksponuje opozycję między „byciem chłopem” a „posiadaniem zawodu rolnika”. „Bycie chłopem to definicja całościowa i statyczna, podczas gdy zawód ma się, zdobyło się, posiada się” (Mendras 1967, s. 199). Dalej poświęca wiele uwagi specyfice zawodu rolnika i wskazuje m.in. na towarzyszące rolnikom poczucie wyższości moralnej, ciągły niepokój i poczucie niepewności, wzajemnie sprzeczne oczekiwania wobec zawodu i poczucie życia w dysparytetowych warunkach (w perspektywie diachronicznej i synchronicznej³). Warto jednak dodać, że z ekonomicznej perspektywy „koniec chłopów” uzupełniała koncepcja „absorbacji gospodarki chłopskiej przez gospodarkę kapitalistyczną” (por. Halamska 2005).

Polska socjologia wsi bardzo wcześnie, bo już w końcu lat pięćdziesiątych, podjęła ten problem. Pierwsze publikacje na ten temat pojawiły się około 1960 roku. Kontekst tej „profesjonalizacji chłopów” był jednak specyficzny, ideologiczny, gdyż „koncepcja profesjonalizacji umożliwiała zmianę wizji społeczeństwa z klasowej, czyli anachronicznej w nowych warunkach ustrojowych (oraz nieuchronnie konfliktowej), na w pełni nowoczesną, bo zawodową, funkcjonalną” (Bukraba-Rylska 2008, s. 365). Charakteryzując tę sytuację u progu politycznych przemian, pisałam, że „pod neutralnym pojęciem profesjonalizacji krył się doktrynalnie pożądaný rozpad chłopstwa, które samolikwiduje się w drodze profesjonalizacji, co było pożądané ze względu na zarysowany przez doktrynę model społeczeństwa socjalistycznego. Jednocześnie profesjonalizacja część tej doktryny – tę o rozpadzie chłopstwa – potwierdzała” (Halamska 1989, s. 28). W rzeczywistości była to raczej depeząntyzacja nomenklaturowa, gdyż depeząntyzacja przez profesjonalizację rozpoczęła się znacznie później, bliżej lat siedemdziesiątych⁴. Już w 1963 roku Bogusław Gałęski, w poprzedniej dekadzie autor wielu rozpraw o klasowej strukturze wsi⁵, publikuje pracę *Chłopi i zawód rolnika*. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na „społeczne osobliwości zawodu rolnika” (Gałęski 1963, s. 46-51). Gałęski wymienia tu: 1) rodzinny charakter pracy (specyficznego zespołu, jaki stanowi rodzina wraz ze specyficzną organizacją pracy); 2) związek z wielkością posiadanych środków produkcji (przede wszystkim ziemi); 3) szeroki zakres czynności składających się na pracę rolnika („zawodowa wielostronność, a zarazem zawodowy dyletantyzm”); 4) autonomiczność wynikającą z zaspokajania własnych potrzeb. „W zawodzie rolnika cechy te bowiem są powiązane, jedna pociąga za sobą drugą – rodzinny charakter pracy, jej szeroki zakres, autonomiczność, związek z posiadaniem warunkują się wzajem” (Gałęski 1963, s. 50). Innym, znaczącym opracowaniem z tego okresu jest *Zawód rolnika w świadomości społecznej dwóch pokoleń wsi* Eugenii Jagiełło-Łysiovej (1969). W nim, z perspektywy kulturowej, autorka analizuje przemiany „w podstawowej wartości chłopskiego systemu wartości – ziemi, w związku z formowaniem się postaw zawodowych i zawodowej koncepcji życia w środowisku chłopsko-rolniczym. Zmiany te, stanowiąc jeden z czynników ideologii zawodu, traktowane

³ Diachronicznej – w stosunku do pokolenia ojców, którym „żyło się lepiej”, synchroniczne – innym grupom „żyje się lepiej”.

⁴ Z ekonomicznego punktu widzenia polski koniec chłopów, zwiastujący depeząntyzację, mógł się rozpocząć po 1972 roku, kiedy uwolniono gospodarstwa z obowiązkowych danin, zwanych dostawami obowiązkowymi.

⁵ Kilka z nich ukazuje się później w zbiorze *Studia nad strukturą społeczną wsi* (1973).

są jako podstawowa przesłanka determinująca formowanie się ideologii zawodu rolnika w węższym sensie – i w tym jego samooceny” (s. 6). Dalej zaznacza, że „sfera świadomości może niekiedy wyprzedzać formowanie się rzeczywistych procesów społecznych – w naszym wypadku procesu formowania się rolnictwa jako zawodu” (s. 9-10), co wyraźnie wskazuje na „modernizację nomenklaturową”. „Rolniczenie chłopów” następuje dopiero w końcu lat sześćdziesiątych, kiedy reżim obowiązkowych dostaw łagodnieje, a elementy systemu kontrakcji początkują tzw. integrację pionową gospodarstw. **Realne warunki depeyzantyzacji zaistniały dopiero po likwidacji systemu obowiązkowych dostaw, choć przybierały one dość specyficzną postać pod wpływem mechanizmów gospodarki niedoboru. Zwieńczenie tego procesu następuje dopiero w latach dziewięćdziesiątych pod wpływem mechanizmów gospodarki rynkowej i stopniowej „absorbacji gospodarki chłopskiej przez gospodarkę kapitalistyczną”** (Servolin 1986). Od tego momentu w odpowiedzialny sposób można prowadzących rodzinne gospodarstwa rolne nazwać „rolnikami”.

W połowie lat 90. XX wieku Krzysztof Gorlach opublikował książkę *Chłopi, rolnicy, przedsiębiorcy: „kłopotliwa klasa” w postkomunistycznej Polsce* (1995). Do tej pozycji i owej „kłopotliwości” odwołałam się kilkanaście lat później, pisząc szkic o rolnikach. Twierdziłam wówczas, że pierwszym problemem, na jaki napotyka badacz, jest problem z nazwaniem ludzi związanych z rolnictwem oraz określenie wielkości tej grupy. Jest to złożone, ponieważ nakładają się na siebie różne, oparte na odmiennych kryteriach, sposoby definiowania rolników, często dość dalekie od tego, co socjologowie zwykli nazywać zawodem (Halamska 2016). W tym braku precyzji przodują politycy, ale nawet badacze wiejskiej problematyki czasem traktują „pracujących w rolnictwie” jako „rolników” czy wręcz „chłopów”. Także wytrawni badacze struktury społecznej piszą o chłopach, rolnikach, odróżniając ich np. od farmerów⁶. Podejmę tu próbę wyjaśnienia tego problemu.

Pracujący w rolnictwie a rolnicy

Statystyka masowa (GUS: Narodowy Spis Powszechny-NSP, Powszechny Spis Rolny-PSR) w ogóle nie posługuje się określeniem „rolnik”, ale używa pojęć bliskoznacznych: „ludność rolnicza”, „pracujący w rolnictwie”, „użytkownicy gospodarstwa rolnego”, „kierujący gospodarstwem rolnym”. Te pojęcia tylko w części się pokrywają, zachodzą na siebie. Najszersze pojęcie to „**ludność rolnicza**” (kiedyś nazywana też „ludnością chłopską”). Określa ono ludność żyjącą w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego (Frenkel 2007), nie odnosi się natomiast do zatrudnionych (pracowników najemnych) w rolnictwie, nawet jeśli byliby oni wykwalifikowanymi rolnikami i ten zawód wykonywali⁷. Proponuje, aby tę zbiorowość określać nazwą „ludność rolna”. Nie oznacza to jednak, że cała ta związana z rodzinnymi gospodarstwami rolnymi zbiorowość utrzymuje się z rolnictwa i w nim pracuje.

⁶ To pomieszanie pojęć wynika z istnienia różnych typów gospodarstw rodzinnych; swój znaczący udział mają tu polscy ruraliści zamiennie używający pojęcia „chłop” i „rolnik” oraz wprowadzający jako odrębny typ gospodarstwa rodzinnego „gospodarstwo farmerskie” – pojęcie nieprzetłumaczalne na język angielski czy francuski.

⁷ W opracowaniu z 2011 roku Frenkel określa te grupę „ludność wiejska użytkująca gospodarstwo rolne” i przeciwstawia ją grupie „ludność bezrolna na wsi” (Frenkel 2013).

Bardzo pojemną i heterogeniczną zbiorowością są „**pracujący w rolnictwie**”, traktowani bardzo często jako „rolnicy”. W danych z PSR 2010 znajdujemy podział na „pracujących w gospodarstwach indywidualnych” oraz „pracujących w gospodarstwach osób prawnych i jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej” (odpowiednio 4 450 tys. i 42 tys.). Jeśli „pracujący w gospodarstwach osób prawnych...” nie są przedmiotem większych kontrowersji, to „pracujący w indywidualnych gospodarstwach rolnych” są przedmiotem wielu nieporozumień. Nierzadko przez osoby nieznaące statycznej kuchni traktowani są oni jako rolnicy. Ten błąd popełniają także socjologowie zajmujący się wsią, ignorując nakłady pracy, źródło utrzymania – słowem podstawowe wyznaczniki tożsamości społecznej. „**Pracujący w gospodarstwach indywidualnych**” to kategoria niezmiernie złożona, a zmieniające się kryteria zaliczania do pracujących w rolnictwie przyprawiają skrupulatnych analityków zjawiska o ból głowy. Stosunkowo prosty jest podział na „rodzinną siłę roboczą” (4450 tys.) i „pracowników najemnych” (47 tys.).

Tabela 1. Pracujący w gospodarstwach indywidualnych

Liczba pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych – N = 4 497 029	
rodzinną siłą roboczą – N = 4 449 899 osób	
nierodzinna – N = 47 130 osób	
Struktura pracujących w gospodarstwach indywidualnych	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS 2012

PSR 2010 (także inne spisy) za pracę w swoim gospodarstwie rolnym (rodzinną siłą roboczą) uznaje **wykonywanie prac bezpośrednio związanych z produkcją rolniczą (roślinną lub zwierzęcą) oraz prac związanych z prowadzeniem gospodarstwa (zakup środków produkcji, sprzedaż produktów rolnych, naprawy sprzętu rolniczego itp.)**. Zwykle dzieli się zbiorowość pracujących w swoich gospodarstwach rolnych na:

- pracujących wyłącznie w swoim gospodarstwie,
- pracujących głównie w swoim gospodarstwie i dodatkowo poza gospodarstwem,
- pracujących głównie poza swoim gospodarstwem i dodatkowo w swoim gospodarstwie rolnym” (Frenkel 2013, s. 14).

Tabela 2. Rodzinną siłą roboczą: pracujący w swoim gospodarstwie rolnym

Pracujący w swoim gospodarstwie rolnym: N = 4 449 899 osób	
wyłącznie w GR – N = 2 847 584 osoby	
głównie w GR – N = 134 159 osób	
głównie poza GR – N = 1 468 155 osób	
Struktura pracujących w swoim GR	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS 2012

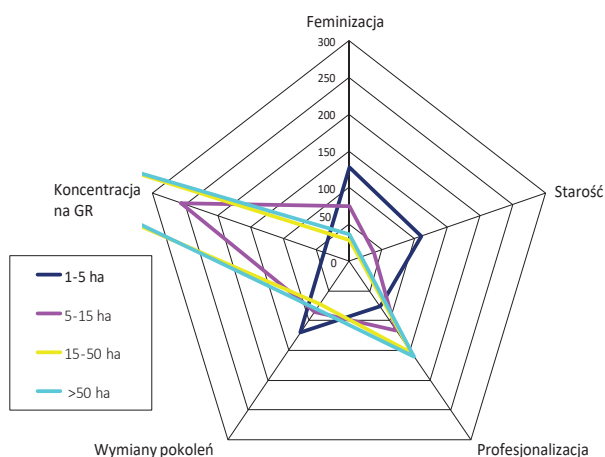
Wyróżnianie tych kategorii tylko częściowo łączy się z czasem pracy, który pracujący przeznaczają na pracę w gospodarstwie rolnym: według PSR 2010 wkład pracy aż 45,8% pracujących w gospodarstwach rodzinnych był mniejszy niż 25% czasu pracy pełnego rocznego zatrudnienia, a w kategorii „pracujący wyłącznie w swoich gospodarstwach rolnych” w ciągu roku czas pracy odpowiadał tylko ok. 53% AWU.

Tabela 3. Roczne świadczone nakłady pracy w AWU

Annual Work Unit (AWU) = 2120 godzin w roku	
poniżej ¼ AWU	– 2 038 161 osób
¼-½ AWU	– 769 507 osób
½-¾ AWU	– 407 020 osób
¾-1 AWU	– 407 876 osób
powyżej 1 AWU	– 827 334 osoby
Struktura nakładów pracy	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS 2012

Zbiorowość pracujących w rolnictwie indywidualnym dzielona jest według różnych kryteriów, co ukazuje jej zróżnicowanie, ale nie ułatwia interpretacji, gdyż podziały te tylko częściowo nakładają się na siebie. **Zaledwie intuicyjnie możemy wskazać, z jakich kategorii rekrutują się „rolnicy” – grupa społeczno-zawodowa, która chociażby w przybliżeniu spełniała kryteria socjologicznej definicji zawodu rolnika.** Ta zróżnicowana zbiorowość, także ze względu na wielkość użytkowanego gospodarstwa rolnego (najczęściej używane kryterium), opatrzona jest wieloma cechami. Publikacje oparte na PSR 2010 ukazują zróżnicowanie tych zbiorowości według płci, wieku, wykształcenia, przygotowania rolniczego, długości czasu kierowania gospodarstwem. Na ich podstawie można tworzyć różne typy pracujących w rolnictwie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS 2012

*Wskaźniki pokazują w procentach różnice w stosunku do przeciętnej dla kraju (razem = 100). I tak wskaźnik starości – odsetek kierowników w wieku 65 lat i więcej; feminizacji – odsetek gospodarstw kierowanych przez kobiety; wymiany pokoleń – proporcja „nowych” (<10 lat) do „starych” (>21 lat); profesjonalizacji – odsetek kierowników posiadających przygotowanie rolnicze; koncentracji na gospodarstwie rodzinnym – stosunek pracujących na ¼ etatu i więcej do pracujących na ¾ etatu.

Rycina 1. Zróżnicowanie charakterystyk użytkowników kierujących gospodarstwami rodzinnymi według typów gospodarstw*

Przykładem mogą być typy użytkowników kierujących gospodarstwami rolnymi w różnych grupach obszarowych. Rycina 1. sugeruje, że rolników należy szukać przede wszystkim wśród pracujących w gospodarstwach większych, na pewno powyżej 5 ha. **W zbiorowości użytkowników-kierowników gospodarstw powyżej 15 ha zwraca uwagę ich przygotowanie rolnicze (profesjonalizacja) oraz koncentracja na gospodarstwie oznaczająca niewielką skalę dwuzawodowości w tej zbiorowości.** Ta właśnie zbiorowość najbliższa jest – nawet dość restrykcyjnie przestrzeganej – socjologicznej definicji grupy zawodowej. To ludzie, którzy mają profesjonalne przygotowanie do zawodu, prowadzą gospodarstwa, których produkcja przeznaczona jest na sprzedaż i stanowi źródło ich utrzymania.

Rolnicy: operacjonalizacja

Socjologowie dla wyodrębnienia grup społeczno-zawodowych posługują się zwykle klasyfikacjami zawodów. Powszechnie używana, także w badaniach międzynarodowych, jest klasyfikacja ISCO (*International Standard Classification of Occupation* – Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Zawodów), odwołująca się do opracowań Międzynarodowego Biura Pracy w Genewie. Na ostatniej z nich, z 2008 roku (ISCO 08), opiera się stosowana przez GUS Klasyfikacja Zawodów i Specjalności 2010. Dzieli się ona na 10 grup wielkich, 43 grup dużych, 131 grup średnich i 444 grupy elementarne. Każda z tych ostatnich opisana jest w szczegółowy sposób: syntetycznie oraz przez charakterystykę zadań zawodowych każdej z grup. **Podstawą opisu grupy jest wykonywana przez nią praca**, jej charakter oraz bardzo dokładnie omówione zadania zawodowe. I tak na przykład rolnicy upraw polowych (kod 6111) „**planują, organizują, i wykonują prace związane z uprawą ziemi i zbiorem płodów rolnych, takich jak zboża, rzepak, tytoń, buraki, ziemniaki, kapusta lub inne uprawy, na sprzedaż lub w dostawach stałych do nabywców hurtowych, organizacji rynkowych lub bezpośrednio na rynki**” (*Klasyfikacja zawodów i specjalności 2010*, s. 153). Oznacza to, że ich praca jest samodzielna (planują, organizują i wykonują) oraz wykonywana na rzecz innych (na sprzedaż lub w dostawach stałych). Dalej następuje enumeracja zadań zawodowych (czynności) licząca 30 wierszy. W podobny sposób opisane są 444 elementarne grupy zawodów.

Tabela 4. Struktura grupy „rolniczej” według *Klasyfikacji zawodów i specjalności 2010 (ISCO 08)*

Grupa wielka nr 6 Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy					
61 Rolnicy produkcji towarowej		62 Leśnicy i rybacy		63 Rolnicy i rybacy produkujący na własne potrzeby	
611	Rolnicy produkcji roślinnej	621	Robotnicy leśni i pokrewni	631	Rolnicy produkcji roślinnej pracujący na własne potrzeby
6111 (5)	Rolnicy upraw polowych	6210 (4)	Robotnicy leśni i pokrewni	6310 (1)	Rolnicy produkcji roślinnej pracujący na własne potrzeby
6112 (4)	Sadownicy	622	Rybacy	632	Hodowcy zwierząt pracujący na własne potrzeby

Tabela 4. cd.

Grupa wielka nr 6 Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy					
61 Rolnicy produkcji towarowej		62 Leśnicy i rybacy		63 Rolnicy i rybacy produkujący na własne potrzeby	
6113 (12)	Ogrodnicy	6221 (2)	Hodowcy ryb	6320 (1)	Hodowcy zwierząt pracujący na własne potrzeby
6114 (3)	Rolnicy upraw mieszanych	6222 (1)	Rybacy śródlądowi	633	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej na własne potrzeby
612	Hodowcy zwierząt	6223 (1)	Rybacy morscy	6330 (1)	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej na własne potrzeby
6121 (11)	Hodowcy wyspecja- lizowanej produkcji zwierzęcej			634	Rybacy i zbieracze na własne potrzeby
6122 (3)	Hodowcy drobiu			6340 (2)	Rybacy i zbieracze na własne potrzeby
6123 (2)	Pszczelarze i hodowcy jedwabników				
6129 (4)	Hodowcy zwierząt gdzie indziej niesklasyfikowani				
613	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej				
6130 (3)	Rolnicy produkcji roślinnej i zwierzęcej				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Klasyfikacji zawodów i specjalności 2010*

Grupa wielka „Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy” jest grupą numer 6 (pierwsza cyfra czterocyfrowego kodu), ma 3 grupy główne (dwie pierwsze cyfry kodu), 9 grup średnich (trzy pierwsze cyfry) oraz 17 grup elementarnych (cztery cyfry kodu). W nich wyróżnić można 59 zawodów i umiejętności rolniczych. Schemat tej klasyfikacji znajduje się w Tabeli 4. W zbiorowości „rolników” występują trzy grupy duże: rolnicy produkcji towarowej (61), leśnicy i rybacy (62) oraz rolnicy i rybacy produkujący na własne potrzeby. One z kolei dzielą się na grupy średnie (np. 611, 621, 631), a te na grupy elementarne (np. 6111). Dopiero w ich obrębie wymieniane są konkretne zawody i umiejętności (np. 612102 – hodowca bydła). Analiza zróżnicowania zależy zatem od szczegółowości zapisu (oraz poziomu agregacji), który może być zapisany na poziomie grupy wielkiej (cyfra 6), grupy dużej (dwie cyfry, np. 61), grupy średniej (trzy cyfry, np. 611 – rolnicy produkcji roślinnej) czy grupy elementarnej (cztery cyfry, np. 6111 – rolnicy upraw polowych).

Według trzycyfrowego zapisu w bazie danych badania „Diagnoza społeczna 2013” można wyróżnić trzy grupy duże: „rolników produkcji roślinnej” (611 – 17%), „rolników produkcji roślinnej i zwierzęcej” (613 – 73%) oraz „rolników produkujących na potrzeby własne” (631 – 10%). Z kolei w bazie danych Europejskiego Sondażu Społecznego 2010, stosującego zapis czterocyfrowy, w wypadku Polski wymienia się 7 grup elementarnych: 6111 – rolników upraw polowych (1,5%); 6112 – sadowników (1,7%); 6113 – ogrodników (1,6%); 6120 – hodowców zwierząt (0,9%); 6121 – hodowców wyspecjalizowanej produkcji zwierzęcej (4%); 6122 – hodowców drobiu (0,9%); 6130 – rolników produkcji roślinnej i zwierzęcej (89%). Tak wyróżniona zbiorowość rolników tylko w części pokrywa się ze zbiorowością pracujących w rolnictwie. *Klasyfikacja... 2010* wyróżnia jeszcze w innych grupach dużych 16 grup elementarnych osób mających zatrudnienie w rolnictwie⁸.

Tabela 5. Pracujący w rolnictwie w 2013 roku

Numer grupy	Nazwa grupy	Liczebność	Udział w procentach
131	Kierownicy produkcji w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie	12	,6
213	Specjaliści nauk biologicznych i pokrewni	12	,6
225	Lekarze weterynarii	5	,2
314	Technicy nauk biologicznych, rolniczych i technologii żywności	18	,8
324	Technicy weterynarii	5	,2
921	Robotnicy pomocniczy w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie	89	4,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych badania „Diagnoza społeczna 2013”

Polscy socjologowie w badaniach struktury społecznej często posługują się *Społeczną klasyfikacją zawodów* (SKZ), opracowaną przez siebie klasyfikacją, uwzględniającą specyfikę struktury zawodowej w Polsce. SKZ 2007 wyróżnia 399 szczegółowych kategorii, pogrupowanych w 14 kategorii ogólnych⁹. Według tej klasyfikacji pracujących w rolnictwie można znaleźć w dwóch grupach: „robotnicy w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie” oraz „właściciele gospodarstw rolnych”. Kategoria „rolnicy” (7000) składa się z grupy dużej „rolnicy indywidualni” (7100), gdzie wyróżniono grupy średnie „samodzielni

⁸ Są to następujące grupy elementarne: 1311 – kierownicy produkcji w rolnictwie i leśnictwie; 1312 – kierownicy produkcji w uprawach rolnych i rybołówstwie; 2132 – specjaliści w zakresie rolnictwa i leśnictwa; 2251 – lekarze weterynarii bez specjalizacji; 2252 – lekarze weterynarii ze specjalizacją; 3142 – technicy rolnictwa i pokrewni; 3143 – technicy leśnictwa; 3240 – technicy weterynarii; 7549 – robotnicy do zwalczania szkodników i chwastów; 8341 – operatorzy wolnobieżnych maszyn rolniczych; oraz cała grupa „robotników pomocniczych”: 9211 – przy pracach polowych; 9212 – przy hodowli zwierząt; 9213 – przy uprawie roślin i hodowli zwierząt; 9214 – w ogrodnictwie i sadownictwie; 9215 – w leśnictwie; 9216 – w rybołówstwie i uprawach roślin.

⁹ A mianowicie: wyższe kadry kierownicze; specjaliści w zawodach nietechnicznych; specjaliści w zawodach technicznych; technicy; pracownicy administracji i specjaliści średniego szczebla; pracownicy handlu i usług; brygadziści; robotnicy wykwalifikowani; niewykwalifikowani pracownicy handlu i usług; robotnicy w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie; właściciele gospodarstw rolnych; właściciele firm (Domański i in. 2012).

rolnicy – właściciele” (7110)¹⁰, „ogrodnicy i hodowcy – właściciele” (7120)¹¹ oraz grupy dużej „rybacy” (7300). O zakładanym przez autorów SKZ 2007 zróżnicowaniu tej kategorii można wnosić z informacji (Domański i in. 2012), że przykładowymi pozycjami w kategorii „właściciele gospodarstw rolnych są **„wielcy właściciele, farmerzy, rolnicy, chłopi”** (Domański i in. 2012, s. 25). Żadna z tych pozycji nie jest zdefiniowana. Autorzy zwracają przy tym uwagę na fakt specyfiki rolnictwa, stwierdzając, że „rola zawodowa nie musi obejmować wszystkich elementów typowych dla organizacji rynku pracy czy też wymaganych przez obowiązujące przepisy prawne. W każdej gospodarce istnieją obszary zorganizowane wokół nieco odmiennych zasad” (Domański i in. 2007, s. 142). Nie eliminuje to jednak niejasności tej klasyfikacji i w sumie ta socjologiczna klasyfikacja zawodów okazuje się nieprzydatna dla ukazania zróżnicowania grupy zawodowej rolników.

Bibliografia

- Bukraba-Rylska I. (2008). *Socjologia wsi polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Domański H. (2005). Hasło „zawód”. W: *Encyklopedia socjologii. Suplement* (s. 433-442). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Domański H. i in. (2012). *Metodologia badań nad stratyfikacją społeczną*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Frenkel I. (2007). *Pracujący w gospodarstwach rolnych – według spisów 2002 i 2005*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Frenkel I. (2013). *Zatrudnienie i struktura dochodów w gospodarstwach rolnych w latach 2005-2010*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Florczak Z. (1995). Mowa szpetna i mowa gorąca. *Rzeczpospolita (Plus-Minus)*, 5-6 sierpnia.
- Gałęski B. (1963). *Chłopi i zawód rolnika. Studia z socjologii wsi*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Gałęski B. (1973). *Studia nad strukturą społeczną wsi*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum.
- Gorlach K. (1995). *Chłopi, rolnicy, przedsiębiorcy: „kłopotliwa klasa” w postkomunistycznej Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- GUS. (2012). *Pracujący w gospodarstwach rolnych. Powszechny Spis Rolny 2012*. Warszawa: Zakłady Wydawnictwa Statystycznych.

¹⁰ Jest ona zdefiniowana jako: samodzielni rolnicy (rolnik) – właściciele gospodarstw rolnych; rolnicy indywidualni zajmujący się uprawą zboża, ziemniaków, buraków, warzyw, roślin paszowych, tytoniu; hodowcy zwierząt: bydła, trzody chlewnej, drobiu; samodzielni rolnicy-dzierżawcy, użytkownicy gospodarstw rolnych zajmujący się uprawą zboża, ziemniaków, buraków, warzyw, roślin paszowych, tytoniu; hodowcy zwierząt: bydła, trzody chlewnej, drobiu; pomagający członkowie rodzin w prywatnych gospodarstwach rolnych, ogrodniczych i hodowlanych; członkowie spółdzielni rolnych.

¹¹ Jest ona zdefiniowana jako ogrodnicy i hodowcy – właściciele ogrodów, szklarni, cieplarni; ogrodnicy, warzywnicy, specjalizujący się w uprawach kwiatów, warzyw, owoców, ziół (ziola); sadownicy – uprawa drzew owocowych, właściciele plantacji choinek; pszczelarze, bartnicy, właściciele pasiek; hodowcy, właściciele ferm hodowlanych – np. zwierząt futerkowych (lisy, norki, nutrie, króliki, tchórzofretki); rybacy, właściciele stawów rybackich, członkowie rodziny pomagający w pracy prywatnym właścicielom ogrodów, szklarni, ferm hodowlanych itp.

- Halamska M. (1989). Ideologia a przemiany gospodarski chłopskiej w Polsce Ludowej. *Wieś i Rolnictwo*, 1, 7-33.
- Halamska M. (2005). Polski „koniec chłopów”. W: Rosner A. (red.) *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich* (s. 107-132). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Halamska M. (2016). Struktura społeczna ludności wiejskiej na początku XXI wieku. W: Halamska M., Michalska S., Śpiewak R. *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. 1, *Stare i nowe wymiary społecznego zróżnicowania* (s. 11-96). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Jagiełło-Lysiowa E. (1969). *Zawód rolnika w świadomości społecznej dwóch pokoleń wsi*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Mendras H. (1970). *La fin des paysans*. Paris: Armand Colin.
- Servolin C. (1972). L'absorbition de l'agriculture dans le mode de production capitaliste. W: Tavernier Y., Gervais M., Servolin C. (red.) *L'univers politique paysans dans la France contemporaine* (s. 41-77). Paris: Armand Colin.

Renata Marks-Bielska

Wydział Nauk Ekonomicznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Współczesny rolnik – kto to taki?¹

Wprowadzenie

Odpowiedź na postawione w tytule pytanie nie jest ani prosta, ani jednoznaczna. Podobnie jak trudno jest *odpowiednie dać rzeczy słowo* na pytanie, *ile jest gospodarstw rolnych w Polsce?* W polskiej rzeczywistości społeczno-gospodarczej, prawnej i administracyjnej oraz w praktyce funkcjonuje wiele różnych definicji. W potocznym ujęciu **rolnik** to osoba mieszkająca na wsi, zajmująca się produkcją rolniczą (roślinną, niekiedy roślinną i zwierzęcą), w zależności od skali osiąganego produkcji, z przeznaczeniem na samozaopatrzenie i/lub głównie na rynek, osiągająca dochody z pracy w rolnictwie. Maria Halamska (2000b, s. 130, 138-139), analizując problem badawczy dotyczący opinii i postaw rolników wobec ziemi, zastanawiała się, *jaki jest stosunek do ziemi tej grupy ludności wiejskiej, która z niej żyje – rolników*. W konkluzji, cytowana autorka podkreśliła, że *na specyfikę polskiej agrarności² trzeba patrzeć w aspekcie rolnictwa jako podstawy utrzymania, jako miejsca pracy oraz jako bazy tożsamości społecznej*.

Podzielając zdanie wielu autorów (Gałęski 1961, s. 181, Duczkowska-Małysz 1985, s. 36, Styk 2008, s. 1), należy stwierdzić, że rolnictwo – z podstawowym czynnikiem produkcji ziemią – to nie tylko dział produkcji, lecz także miejsce i sposób życia rodzin rolniczych, tworzących określoną społeczność, wyróżniającą się specyficznymi cechami. Wynikają one z dwójakiego charakteru gospodarstwa będącego podstawowym elementem tej społeczności. Oznacza to, że gospodarstwo rolne jest jednocześnie warsztatem produkcyjnym (miejscem pracy i produkcji) oraz gospodarstwem domowym (miejscem życia) rolnika i jego rodziny. Jest więc w swej istocie kategorią złożoną jako wytwór, a jednocześnie – wyraz całokształtu stosunków międzyludzkich: gospodarczych, politycznych, społeczno-kulturowych (Marks-Bielska 2010, s. 36; 2018, s. 29).

¹ W niniejszej pracy wykorzystano fragmenty wcześniej opublikowanych tekstów: Marks-Bielska R. (2018), *Znaczenia ziemi rolniczej w kształtowaniu struktury społecznej polskiej wsi*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2018, nr 122, s. 29–41 i Marks-Bielska R. (2016), *Czynniki kształtujące obrót gruntami rolnymi w Polsce*, „Świat Nieruchomości” 2016, nr 97, s. 23–29.

² Agrarność definiowana jest tutaj jako taki stan społeczeństwa, kiedy na całości jego funkcjonowania i dynamiki odcisnięte jest przemożne piętno rolnictwa. Może to oznaczać, że rolnictwo jest podstawą utrzymania znacznej części społeczeństwa lub też, że praca w nim i jej rytm kształtują specyficzny styl życia, który staje się dominujący w społeczeństwie bądź też, że ziemia zajmuje ważne miejsce w systemie wartości, a stosunek do rolnictwa jest istotnym elementem tożsamości społecznej (Halamska 2000b, s. 138).

Rolnictwo traci na znaczeniu jako źródło utrzymania ludności i gospodarstw domowych. Jak podkreślił Józef Zegar (2019, s. 902), jest to zjawisko normalne i nieuniknione, wiążące się z ogólnym rozwojem cywilizacyjnym. Odsetek ludności, której głównym źródłem utrzymania są dochody z pracy w gospodarstwie rolnym, wynosi ok. 5% (w 1950 r. było to ponad 47%, w 1970 r. – prawie 30%, w 1988 r. – prawie 22%, w 1996 r. – ponad 11%, w 2002 r. – prawie 7%, w 2011 r. – niecałe 6%). Z badań Andrzeja Rosnera i Moniki Stanny (2019, s. 140) wynika, że proces zmniejszenia udziału zatrudnienia rolniczego w strukturze źródeł utrzymania ludności wiejskiej posiadającej własne źródła, dokonywał się w wyniku wzrostu udziału pracujących poza rolnictwem oraz przez wzrost udziału posiadających niezarobkowe źródła utrzymania. Początki masowego pojawienia się na wsi osób posiadających niezarobkowe „główne” źródło utrzymania sięgają lat 70., kiedy wprowadzono system rent za ziemię, który został przekształcony w system emerytalny dla rolników.

Z pojęciem **rolnika** ściśle wiążą się takie pojęcia jak: **rolnik indywidualny**, **producent rolny**, **gospodarstwo rolne**, **gospodarstwo indywidualne**, **gospodarstwo rodzinne**³. W polskim prawie obowiązuje kilka definicji gospodarstwa rolnego w zależności od intencji ustawodawcy. Rozbudowana terminologia rolnicza jest wynikiem m.in. stosowania różnych pojęć i odmiennego ich rozumienia w języku ekonomicznym, statystycznym czy prawnym (Siekierski 2019, s. 5). Na przykład w ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników definicja **rolnika**⁴ ogranicza się do osoby fizycznej, w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego – do rolnika indywidualnego gospodarującego na obszarze do 300 ha UR, a w ustawie o podatku od towarów i usług – do rolników ryczałtowych. Definicje **gospodarstwa rolnego** są również różne w różnych aktach prawnych, np. zgodnie z zapisami ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników jest nim każde gospodarstwo służące prowadzeniu działalności rolniczej. Gospodarstwo rolne, w którym prowadzona jest działalność rolnicza, nie

³ Funkcjonują jeszcze innego rodzaju gospodarstwa, w zależności od kryterium, jakie przyjmujemy do ich definiowania, np.: **gospodarstwa rozwojowe** – towarowe, relatywnie sprawne technicznie i ekonomicznie, innowacyjne i kreatywne, o rozwiniętych związkach integracyjnych z sektorami pozarolniczymi, na ogół większe obszarowo, prowadzone przez rolników lepiej wykształconych, stosunkowo młodych, mających przed sobą dłuższą perspektywę gospodarowania. Gospodarstwa charakteryzujące się znaczną zdolnością do akumulacji i reprodukcji, opierające się na własnych zasobach, dużą chłonnością postępu technicznego oraz wysokim stopniem powiązania z rynkiem. Gospodarstwa te są w stanie konkurować na rynku UE (Woś 1995, s. 76; Zgliński 2005, s. 111-112; Marks-Bielska 2010, s. 182), **gospodarstwo wielkoobszarowe** – najczęściej przyjmuje się, że jest to podmiot powyżej 100 ha UR, korzystający głównie z najmniejszej siły roboczej (szerzej m.in.: Straszewski 2002, Firlej 2003, s. 39; Ziętara 2005; Niedzielski 2008, s. 15; Sulewski, Wąs 2008, s. 76; Marks-Bielska 2010, s. 173-175; Kurowska i in. 2016, s. 19-20), **małe gospodarstwa rolne (niskotowarowe; poniżej 15 tys. EUR SO, poniżej 15 ha UR)** – charakteryzują się małymi rozmiarami produkcji i przeznaczeniem części wytworzonej produkcji na własne potrzeby. Dominuje prosta reprodukcja majątku produkcyjnego, średnie gospodarstwa (15-25 tys. EUR SO, 15-30 ha UR) – znaczna liczba posiadaczy tego typu gospodarstw nie tylko odtwarza wartość majątku trwałego produkcyjnego, ale realizuje inwestycje umożliwiające reprodukcję rozszerzoną posiadanego trwałego produkcyjnego majątku (Siekierski 2019, s. 6).

⁴ W wypadku definicji **działalności rolniczej**, uwagę zwraca ustawa o podatku od towarów i usług. Obok rolniczej działalności wytwórczej (obejmującej również chów i hodowlę innych organizmów żyjących w wodzie oraz sprzedaż produktów gospodarki leśnej i łowieckiej) wyróżniono tam świadczenie usług rolniczych (Chlebicka, Lewandowski-Lepak 2012, s. 4-5).

jest w Polsce prawnie ujmowane jako przedsiębiorstwo, mimo iż spełnia warunki określone w kodeksie cywilnym⁵. Na uwagę zasługują też w szczególności zapisy ustawy o rolniczych badaniach rynkowych, która określa przedsiębiorcę w rozumieniu ustawy o swobodzie prowadzenia działalności gospodarczej, a także osoby fizyczne lub prawne prowadzące działalność wytwórczą w rolnictwie w zakresie upraw rolnych oraz chowu, hodowli zwierząt, ogrodnictwa, warzywnictwa, leśnictwa oraz rybactwa śródlądowego (Chlebicka, Lewandowski 2012, s. 4).

Celem niniejszego opracowania jest próba zidentyfikowania atrybutów współczesnego rolnika od strony teoretycznej i praktycznej, a także wskazanie, jakie cechy wspólne charakteryzują rolnika i producenta rolnego. Do realizacji celu badań posłużyła m.in. literatura przedmiotu, akty prawne, dane statystyczne, wyniki badań zarówno własnych, jak i innych badaczy.

Definiowanie i funkcjonowanie rolnika we współczesnej rzeczywistości społeczno-gospodarczej

Jak trafnie podkreśliła Marta Błąd (2011, s. 28), trudno jednoznacznie określić, kogo należy zaliczyć do grupy rolników. Brak jest w polskim prawie rolnym definicji rolnika. W różnych dokumentach, ustawach, rozporządzeniach funkcjonują różne definicje rolnika, np. w *Ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników z 20 grudnia 1990 r.* (Dz. U. z 1991 r., nr 7, poz. 24) **rolnik** to pełnoletnia osoba fizyczna, zamieszkująca i prowadząca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, osobiście i na własny rachunek działalność rolniczą w pozostającym w jej posiadaniu gospodarstwie rolnym, w tym również w ramach grupy producentów rolnych, a także osoba, która przeznaczyła grunty prowadzonego przez siebie gospodarstwa rolnego pod zalesienie. W dokumentach Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (*Płatności bezpośrednie...* 2019, s. 11) jest przyjmowana powyższa definicja w skróconej formie.

W metodyce Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), również na potrzeby prowadzonych spisów rolnych, jako synonimu terminu *rolnik* używa się pojęcia **użytkownik gospodarstwa indywidualnego**, którym jest osoba fizyczna lub grupa osób, które faktycznie użytkują grunty, niezależnie od tego, czy są właścicielami, dzierżawcami, czy użytkują je z innego tytułu (Błąd 2011, s. 28).

Funkcjonowanie rolnika we współczesnych realiach społeczno-gospodarczych i prawnych wiąże się z prowadzeniem przez niego gospodarstwa. Gospodarstwo rolne definiowane jest w różnych przepisach prawnych. W art. 2 *Ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 roku o kształtowaniu ustroju rolnego* **gospodarstwo rolne** zdefiniowano zgodnie z art.

⁵ W ustawie tej zapisano m.in., że przedsiębiorstwo jest zorganizowanym zespołem składników niematerialnych i materialnych przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej. Tą z kolei, w rozumieniu ustawy o swobodzie prowadzenia działalności gospodarczej, jest zarobkowa działalność wytwórcza, budowlana, handlowa, usługowa oraz poszukiwanie, rozpoznawanie i wydobywanie kopalin ze złóż, a także działalność zawodowa, wykonywana w sposób zorganizowany i ciągły. Jednak przepisów ustawy nie stosuje się do działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie upraw rolnych oraz chowu i hodowli zwierząt, ogrodnictwa, warzywnictwa, leśnictwa. (Chlebicka, Lewandowski-Lepak 2012, s. 4-5).

55 *Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 roku. Kodeks cywilny* (Dz. U. 2018.o.1025) jako grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami, ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą wraz z prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, w którym powierzchnia nieruchomości rolnej⁶ jest nie mniejsza niż 1 ha. Inna definicja gospodarstwa rolnego funkcjonuje w art. 2 *Ustawy z dnia 15 listopada 1984 roku o podatku rolnym* (Dz. U. z 1991 nr 80 poz. 350), gdzie **gospodarstwo rolne** traktowane jest jako obszar gruntów sklasyfikowanych w ewidencji gruntów i budynków jako użytki rolne, z wyjątkiem gruntów zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza, o łącznej powierzchni przekraczającej 1 ha fizyczny lub 1 ha przeliczeniowy, stanowiących własność lub znajdujących się w posiadaniu osoby prawnej albo jednostki organizacyjnej, w tym spółki nieposiadającej osobowości prawnej (Kurowska i in. 2016, s. 18-19).

W dokumentach Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (*Platności bezpośrednie...* 2019, s. 11) **gospodarstwo rolne** jest definiowane jako wszystkie jednostki wykorzystywane do działalności rolniczej i zarządzane przez rolnika znajdujące się na terenie Rzeczypospolitej Polskiej.

W metodyce GUS funkcjonuje pojęcie **gospodarstwo indywidualne**⁷ – gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 0,1 ha będące własnością lub znajdujące się w użytkowaniu osoby fizycznej lub grupy osób oraz gospodarstwo rolne osoby nieposiadającej użytków rolnych lub posiadającej o powierzchni mniejszej niż 0,10 ha, posiadającej określoną liczbę zwierząt gospodarskich. Wyróżnia się działki rolne, tj. gospodarstwa rolne o powierzchni 0,1-1,0 ha UR, łącznie z użytkownikami zwierząt gospodarskich (Błąd 2011, s. 28).

Jak podkreślił Włodzimierz Dzun (2017, s. 23), analiza zmian strukturalnych w gospodarstwach rolnych najczęściej jest prowadzona według grup obszarowych⁸. U progu przemian systemowych, poza nielicznymi wyjątkami, były to gospodarstwa indywidualne (gospodarstwa osób fizycznych). Zdecydowana większość tych gospodarstw prowadziła produkcję rolniczą wyłącznie lub głównie na samozaopatrzenie, przeznaczając na rynek, przede wszystkim lokalny, tylko nadwyżki tej produkcji. Niewielka część tego typu gospodarstw prowadziła także działalność typowo towarową, głównie w ramach tzw. działów specjalnych. W procesie przemian systemowych i integracji z UE opisywana grupa obszarowa gospodarstw rolnych przeszła bardzo głębokie przemiany.

⁶ Nieruchomości rolne (grunty rolne) – nieruchomości, które są lub mogą być wykorzystane do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej, zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej (art. 46.1 *Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 roku. Kodeks cywilny*). W ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego zawężono to pojęcie, wykluczając, z definicji kodeksowej, nieruchomości położone na obszarach przeznaczonych w planach zagospodarowania przestrzennego na cele inne niż rolne.

⁷ Wraz z transformacją w polskim rolnictwie pojęcie **gospodarstwa indywidualnego** stało się pojęciem szerszym od **gospodarstwa rodzinnego** (wcześniej pojęcia **indywidualne gospodarstwo rolne** można było używać zamiennie z socjologicznym pojęciem **gospodarstwo rodzinne**). Obecnie pojęcie **indywidualne gospodarstwo rolne** oznacza wszelkiego typu gospodarstwa prywatne, również wielkoobszarowe, oparte na pracy najemnej. Indywidualne jest przeciwieństwem publicznego czy państwowego (Halamska 2000c, s. 65).

⁸ W grupowaniu tym bardzo interesującą i ważną grupą, szczególnie z punktu widzenia społecznego, jest grupa gospodarstw o obszarze do 1 ha użytków rolnych (UR) łącznie (Zegar 2009, s. 46–48; Dzun 2017, s. 23).

Silnie zmniejszyła się zbiorowość tych gospodarstw, a w jej strukturze szybko wzrastał udział gospodarstw, których kierownicy rezygnowali z produkcji rolniczej lub znacznie ją ograniczali. Tendencja ta wyraźnie widoczna była także w małych obszarowo gospodarstwach powyżej 1 ha UR. Powstała potrzeba nowego zdefiniowania kategorii **gospodarstwo rolne**. Przede wszystkim postulowano wyeliminowanie ze zbiorowości gospodarstw rolnych podmiotów nieprowadzących działalności rolniczej oraz wyeliminowania gospodarstw nieposiadających UR (fermy, pieczarkarnie itp.). Konieczność zmiany statystycznej definicji gospodarstwa rolnego wynikała także z potrzeby dostosowywania się do standardów Unii Europejskiej stosowanych w klasyfikacji gospodarstw rolnych oraz do definicji wykorzystywanych w rejestrach administracyjnych i prawodawstwie krajowym. W 2012 r. GUS wprowadził nową statystyczną definicję, zgodnie z którą **gospodarstwo rolne** to jednostka wyodrębniona pod względem technicznym i ekonomicznym, posiadająca odrębne kierownictwo (użytkownik lub zarządzający) i prowadząca działalność rolniczą. Doprecyzowano też definicję gospodarstwa rolnego osoby fizycznej i gospodarstwa osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej (zob. Dzun 2017, s. 24-25). W wyniku tych zmian definicyjnych status gospodarstwa rolnego utraciły wszystkie gospodarstwa (osób fizycznych i osób prawnych – zarówno gospodarstwa do 1 ha UR, jak i gospodarstwa 1 ha UR i więcej) nieprowadzące działalności rolniczej, a także gospodarstwa osób fizycznych o obszarze poniżej 1 ha UR (w tym nieposiadające UR) prowadzące działalność rolniczą, ale realizujące produkcję rolniczą poniżej jednoznacznie określonych „progów” tej produkcji⁹. Zastosowanie tej definicji spowodowało nie tylko duże statystyczne zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych (szczególnie w grupie gospodarstw 0-1 ha UR), ale także znaczące zredukowanie wielkości podstawowych środków produkcji (ziemi, pracy oraz kapitału) będących w dyspozycji tak zdefiniowanych gospodarstw rolnych (Dzun 2017, s. 23-25).

W polskich realiach preferowane jest **rodzinne gospodarstwo rolne**. Zdaniem Aliny Sikorskiej (2014, s. 33) w ujęciu historycznym cechy charakteryzujące tego typu gospodarstwa rolne łączą się ściśle z określeniem warstwy chłopskiej definiowanej jako *drobni wytwórcy produktów rolnych, którzy są właścicielami ziemi i innych środków produkcji, pracują na swoim gospodarstwie razem ze swoją rodziną, a wytworzony dochód dzielą między członków rodziny według kryterium potrzeb*. Cytowana autorka wskazała, że współcześnie warstwę chłopską postrzega się raczej w kontekście analiz kulturowych i podkreśla się zanikanie atrybutów tej grupy, głównie w efekcie profesjonalizacji pracy w rolnictwie, ale w dalszym ciągu aktualnych jest wiele cech wyróżniających tę zbiorowość. Należą do nich przede wszystkim: specyfika pracy w rolnictwie powiązana z przyrodą (naturalnym następstwem pór roku) oraz bytowanie kolejnych pokoleń w tym samym krajobrazie wyznaczającym obszar upraw i w otoczeniu lokalnej społeczności¹⁰.

⁹ Progów tych nie stosuje się do produkcji ekologicznej.

¹⁰ Jednocześnie szereg atrybutów warstwy chłopskiej zanikło lub uległo wyraźnemu osłabieniu. Dotyczy to przede wszystkim zmniejszenia izolacji tej grupy w rezultacie rozproszenia. Rozwój środków komunikacji, mass mediów oraz narastający instytucjonalizm przyczyniły się do uniformizacji postaw kulturowych. Z kolei rozwój technik wytwórczych, umaszynowanie prac oraz wzrastająca rola wiedzy w wyznaczaniu efektów pracy w rolnictwie przyczyniły się do rozluźnienia więzi między potrzebami gospodarstwa a wyborami zawodowymi

Jak podkreśliła Izabella Bukraba-Rylska (2008, s. 383), najczęściej wymienia się trzy typy gospodarstw rodzinnych: 1) samowystarczalne, tradycyjne, nietowarowe lub bardzo nisko towarowe; 2) wielostronne, o znacznej intensywności produkcji, utrzymujące związki z rynkiem; 3) specjalistyczne, zintegrowane z otoczeniem instytucjonalnym i funkcjonujące na zasadach przedsiębiorstwa. Franciszek Tomczak (2004, s. 73-74) natomiast wskazał, że rolnictwo rodzinne na świecie przechodzi pięć etapów rozwojowych, które są wyznaczone przez stopień związku gospodarstwa z rynkiem (poziomem produkcji towarowej): I. gospodarstwa chłopskie (do 20% produkcji jest przeznaczane na sprzedaż); II. gospodarstwa chłopów-rolników (30-50% produkcji towarowej); III. farmy rodzinne (60-90% produkcji na rynek); IV. rodzinne farmy handlowe (do 100% produkcji towarowej); V. gospodarstwa (przedsiębiorstwa agrobiznesowe) o charakterze całkowicie towarowym. Bukraba-Rylska (2008, s. 383) dodała, że tej transformacji gospodarstwa, zgodnie z ujęciem modelowym, towarzyszy ewolucja jego właściciela (dzierżawcy): od chłopca do rolnika, od rolnika do farmera, od farmera do agrobiznesmena. Krzysztof Gorlach i Zbigniew Drąg (2018, s. 345) wyrazili nadzieję, że w najbliższej przyszłości postawy typowo chłopskie staną się marginalne i upowszechni się postawa profarmerska, co przyczyni się do wykreowania sytuacji, w której prowadzący rodzinne gospodarstwa rolne będą radzić sobie coraz lepiej zarówno w polskich realiach gospodarczych, jak i w realiach zglobalizowanego świata.

Funkcjonujące gospodarstwo rodzinne to: „samodzielna jednostka produkcyjna, gdzie podstawowe czynniki produkcji należą do właściciela (głowy rodziny), który wypełnia funkcje kierownicze; praca wykonywana jest głównie przez właściciela i jego rodzinę; własność i zarządzanie przekazywane są z pokolenia na pokolenie; gospodarstwo domowe nie jest oddzielone od jednostki produkcyjnej, a wynikiem gospodarowania jest dochód” (Sikorska 2014, s. 34). W takim ujęciu stosunki własnościowe, następstwo pokoleń oraz korzyści ze wspólnie wykonywanej pracy decydują o wspólnocie interesów rodziny. Analizując w kolejności wyodrębnione cechy gospodarstw rodzinnych, na pierwszy plan wysuwa się stosunek do własności majątku produkcyjnego, w tym przede wszystkim – do ziemi.

członków rodziny. Tym samym podkreślane wielokrotnie wartości kultury chłopskiej, zwłaszcza te zwyczajowo powiązane z przypisywaniem zajęć w gospodarstwie w zależności od pokrewieństwa między członkami rodziny, zatraciły swoje znaczenie. W konsekwencji zniwelowane zostały m.in. tradycje wychowywania dzieci w rodzinie w powiązaniu z ich angażowaniem do prac rolniczych i przygotowywanie ich w ten sposób do przyszłych ról społecznych (Sikorska 2014, s. 34). Gospodarstwu rolnemu były podporządkowywane w sposób bezwzględny nawet kwestie osobistego szczęścia, o czym pisano po drugiej wojnie światowej w pamiętnikach młodzieży wiejskiej. *Przy zawieraniu małżeństwa chłopskiego, na plan pierwszy wysuwały się czynniki rodzinno-gospodarskie, w których elementem podstawowym była ziemia (morgi)* (Jagiello-Łysiowa 1964, s. 66, 68). Ten typ małżeńskiej transakcji rodzinno-gospodarskiej był w zasadniczej treści bardzo trwały i utrzymywał się w mało zmienionej postaci, jak wyczytać można w publikacjach z lat 30., zob. np.: Grabski 1936, Chałasiński 1938. Sytuacja powoli ulegała zmianie, eliminując pojęcie mezaliansu (Markiewicz 1989, s. 6, Sałuda 1991, s. 25-26). Uwarunkowania osłabiające ukształtowane historycznie atrybuty warstwy chłopskiej odpowiadają zmianom zachodzącym w funkcjonowaniu rodzinnych gospodarstw rolnych, bowiem gospodarstwo i rodzina stanowią tam komplementarną całość, której właściwości z założenia wzajemnie się przenikają. Znajduje to odzwierciedlenie w klasycznej definicji rodzinnego gospodarstwa rolnego, w której bardzo silnie zaznaczone są związki między gospodarstwem a użytkującą je rodziną (Sikorska 2014, s. 34).

Z badań własnych (Marks-Bielska 2010, 2013, 2016) wynika, że rolnicy preferują gospodarowanie na gruntach, które są ich własnością. Ta forma władania ziemią daje bowiem największą swobodę w prowadzeniu produkcji rolniczej. Warunki umowy dzierżawy nie gwarantują pewności gospodarowania (np. w umowach z Krajowym Ośrodkiem Wsparcia Rolnictwa, dotyczących dzierżaw z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, dzierżawcy wskazywali m.in.: ustawowe wyłączenia gruntów, relatywnie krótkie terminy dzierżaw, utrudnione inwestycje).

Pomimo zgłaszanych przez dzierżawców mankamentów tej formy gospodarowania nieruchomościami rolnymi, jej znaczenie rośnie. Jest to związane m.in. z obowiązującym zakazem sprzedaży ziemi rolniczej z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, jej wysokimi cenami w odniesieniu do dochodów możliwych do uzyskania z produkcji rolniczej, niską skłonnością właścicieli do sprzedaży ziemi (niechęć do wyzbywania się „ojcowizny”, możliwość uzyskiwania dopłat w ramach wspólnej polityki rolnej, z tytułu posiadania ziemi itp.).

Wraz ze wzrostem znaczenia dzierżawy ziemi rolniczej w powiększaniu obszaru gospodarstw rolnych własność ziemi (jako wyznacznik gospodarstwa rodzinnego) traci na znaczeniu. Przekonuje o tym również fakt, że w art. 3 ust. 1 ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego określono, że w przypadku sprzedaży nieruchomości rolnej, prawo pierwokupu przysługuje jej dzierżawcy, jeżeli nabywana nieruchomość rolna wchodzi w skład gospodarstwa rodzinnego dzierżawcy.

Podzielić należy tutaj zdanie Halamskiej (2000a, s. 12), że kryterium użytkowania (posiadania i/lub prowadzenia) gospodarstwa rolnego o określonej powierzchni jako wyznacznik uzyskania statusu rolnika, mimo powszechności nie jest jednomyślnie akceptowany, rolnikami *nie są ludzie coś posiadający czy coś użytkujący, lecz ludzie zajmujący pewne miejsce w społecznym podziale pracy*. Sam fakt posiadania ziemi nie powinien decydować o uzyskaniu statusu rolnika, co dalej argumentuje cytowana autorka tak: *jak o zaliczeniu do grupy lekarzy nie decyduje użytkowanie pomieszczenia zwanego gabinetem lekarskim*. Poza związkiem *agrarno-formalnym* Halamska (2000a, s. 12) wyróżniła jeszcze dwa kryteria związku osób z rolnictwem: 1) socjoekonomiczne (przez osiągnięte dochody); 2) socjopsychologiczne (poczucie przynależności do grupy). Zastosowane kryterium *związku z rolnictwem przez dochody* wprowadza dwa podziały zbiorowości rolników: 1) według jednego lub więcej źródeł dochodów i 2) według uznania pracy w gospodarstwie jako głównego lub dodatkowego źródła dochodów. Wśród nich wyróżnia się tych, którzy utrzymują się głównie z pracy w gospodarstwie rolnym oraz dodatkowo z pracy w gospodarstwie (Błąd 2011, s. 29).

Zgodnie z art. 23 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.* podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Znaczący problematyki (Lichorowicz 2001, Stelmachowski 2013) podkreślili słusznie, że Konstytucja RP wprowadza pojęcie gospodarstwa rodzinnego, nie określając jednak jego definicji. Wskazane normy konstytucyjne mają charakter ogólny. Wyznaczają fundamenty ustroju rolnego, który miał w przyszłości zostać doprecyzowany przez ustawodawcę. Przepis Konstytucji RP powinien być traktowany jako deklaracja w zakresie ustawowego regulowania tego ustroju. Konstytucyjne uznanie gospodarstwa rodzinnego za podstawę ustroju

odpowiada faktycznemu stanowi rzeczy, który ukształtował się w rozwoju historycznym polskiego rolnictwa (Puślecki 2016, s. 218).

Zdaniem Bartosza Rakoczego i Agnieszki Bień-Kacały (2015, s. 9-10, 13-14) szczególne wyróżnienie w świetle zasad ustroju Rzeczypospolitej Polskiej gospodarstwa rolnego w postaci gospodarstwa rodzinnego wynika ze ścisłego połączenia gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym. Jak wspomniano, w Konstytucji RP nie zdefiniowano kategorii gospodarstwa rodzinnego. Przyjmuje się, że o rodzinnym charakterze świadczy zaangażowanie w pracę ze strony rodziny w gospodarstwie rolnym oraz współzależność rozwoju rodziny i gospodarstwa. Gospodarstwo rodzinne rozumiane jest jako jednostka zapewniająca utrzymanie rodzinie rolnika. Musi więc posiadać określony obszar, który będzie także dostosowany do zapewnienia fizycznej pracy właścicielowi, a także jego rodzinie, ewentualnie z pomocą pracowników najemnych (np. podczas spiętrzania się prac polowych). Ważne są także możliwości technologiczne oraz wyposażenie techniczne. Regulacja konstytucyjna uzasadnia preferencje w rozwiązaniach ustawowych na rzecz gospodarstw rodzinnych w celu zapewnienia, aby ich działalność stanowiła podstawę ustroju rolnego.

Podobnie jak w przeszłości również współcześnie przyjmuje się, że użytkownicy gospodarstw rodzinnych są właścicielami posiadanego majątku produkcyjnego. Jednak o ile dawniej zakładano całkowitą własność ziemi rolniczej, obecnie dopuszcza się, że taka sytuacja może dotyczyć większej części majątku (Sikorska 2014, s. 34). Coraz więcej gospodarstw rodzinnych prowadzonych jest bowiem na gruntach własnych i dzierżawionych, a dzierżawa jest tą formą gospodarowania m.in. ziemią, która nie zmienia stosunków własnościowych.

W art. 5.1. *Ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 roku o kształtowaniu ustroju rolnego* (Dz. U. 2003, nr 64, poz. 592 z późn. zm.) **gospodarstwo rodzinne** zdefiniowano jako *gospodarstwo rolne: 1) prowadzone przez rolnika indywidualnego oraz 2) w którym łączna powierzchnia użytków rolnych jest nie większa niż 300 ha. Zgodnie z art. 6.1. ww. ustawy za **rolnika indywidualnego** uważa się osobę fizyczną będącą właścicielem, użytkownikiem wieczystym, samoistnym posiadaczem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych, których łączna powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 300 ha, posiadającą kwalifikacje rolnicze oraz co najmniej od 5 lat zamieszkałą w gminie, na obszarze której jest położona jedna z nieruchomości rolnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego i prowadzącą przez ten okres osobiście to gospodarstwo¹¹.*

¹¹ Uważa się, że osoba fizyczna: 1) osobiście prowadzi gospodarstwo rolne, jeżeli: a) pracuje w tym gospodarstwie, b) podejmuje wszelkie decyzje dotyczące prowadzenia działalności rolniczej w tym gospodarstwie; 2) posiada kwalifikacje rolnicze, jeżeli uzyskała: a) wykształcenie rolnicze zasadnicze zawodowe, zasadnicze branżowe, średnie, średnie branżowe lub wyższe lub b) tytuł kwalifikacyjny lub tytuł zawodowy, lub tytuł zawodowy mistrza w zawodzie przydatnym do prowadzenia działalności rolniczej i posiada co najmniej 3-letni staż pracy w rolnictwie, lub c) wykształcenie wyższe inne niż rolnicze i posiada co najmniej 3-letni staż pracy w rolnictwie albo wykształcenie wyższe inne niż rolnicze i ukończone studia podyplomowe w zakresie związanym z rolnictwem, albo wykształcenie średnie lub średnie branżowe inne niż rolnicze i posiada co najmniej 3-letni staż pracy w rolnictwie, lub d) wykształcenie podstawowe, gimnazjalne, zasadnicze zawodowe lub zasadnicze branżowe inne niż rolnicze i posiada co najmniej 5-letni staż pracy w rolnictwie. 3. Za staż pracy, o którym mowa w ust. 2, uznaje się okres, w którym osoba fizyczna: 1) podlegała ubezpieczeniu społecznemu rolników lub 2) prowadziła działalność rolniczą w gospodarstwie rolnym

Zdecydowana większość rolników to jednocześnie producenci rolni. Teoretycznie producenci rolni powinni być rolnikami. Biorąc pod uwagę kryterium uzyskania statusu producenta rolnego, wyróżnić można jednak dwie skrajne grupy, a mianowicie: dobrze wykształconych, prowadzących towarowe, wyspecjalizowane, inwestujące, zaliczane do obszarowo większych gospodarstwo/przedsiębiorstwo rolne lub gospodarstwo ekologiczne. Na drugim biegunie znajdują się osoby, które mają bardzo luźne związki z rolnictwem, prowadzące gospodarstwo sentymentalne lub hobbystyczne. Wśród typów pośrednich wyróżnić można gospodarstwa, które nie stanowią głównego źródła dochodu dla jego użytkowników, właścicieli, jest w nich prowadzona działalność dodatkowa (najczęściej agroturystyka), gospodarstwa mniejsze obszarowo, słabo wyposażone w potrzebne maszyny i urządzenia, ale pozwalające uzyskiwać wraz z dopłatami niezbędne dochody, które zaspakajają minimum egzystencji.

Pojęcie **producent rolny** znajduje różny wyraz w aktach prawnych. Zgodnie z *Ustawą z 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów rolnych, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności* (Dz. U. 2004, nr 10, poz. 76 ze zm.) **producent rolny** to posiadacz gospodarstwa rolnego, będący osobą fizyczną lub prawną lub grupę osób fizycznych lub prawnych – bez względu na status prawny takiej grupy i jej członków w świetle prawa krajowego – których gospodarstwo

o obszarze nie mniejszym niż 1 ha stanowiącym jej własność, przedmiot użytkowania wieczystego, przedmiot samostannego posiadania lub dzierżawy, lub 3) była zatrudniona w gospodarstwie rolnym na podstawie umowy o pracę lub spółdzielczej umowy o pracę, wykonując pracę związaną z prowadzeniem działalności rolniczej, lub 4) wykonywała pracę związaną z prowadzeniem działalności rolniczej w charakterze członka spółdzielni produkcji rolnej, lub 5) odbyła staż, o którym mowa w art. 53 ust. 1 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. z 2018 r. poz. 1265 i 1149), obejmujący wykonywanie czynności związanych z prowadzeniem działalności rolniczej. 4. Przy ustalaniu powierzchni użytków rolnych, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 5 ust. 2 i 3. Art. 7. 1. Dowodem potwierdzającym osobiste prowadzenie gospodarstwa rolnego jest oświadczenie prowadzącego to gospodarstwo, poświadczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta). 2. (uchylony) 3. (uchylony) 4. Dowodem potwierdzającym zamieszkanie jest zaświadczenie o zameldowaniu na pobyt stały. 5. Dowodem potwierdzającym spełnienie warunku określonego: 1) w art. 5 ust. 1 pkt 1 w zakresie dotyczącym powierzchni użytków rolnych jest oświadczenie nabywcy albo uprawnionego do pierwokupu; 2) w art. 5 ust. 1 pkt 2 jest oświadczenie nabywcy albo uprawnionego do pierwokupu, poświadczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta). 6. Przy zawieraniu umowy, w wyniku której następuje przeniesienie własności nieruchomości rolnej, nabywca jest obowiązany do przedłożenia dowodów, o których mowa w ust. 1, 4, 5 i 9 oraz przepisach wydanych na podstawie ust. 8 pkt 5, albo złożenia oświadczenia, że nie spełnia warunków określonych w art. 5 i 6. W oświadczeniu tym należy podać łączną powierzchnię i miejsce położenia nieruchomości rolnych, których nabywca jest właścicielem, użytkownikiem wieczystym, dzierżawcą lub samoistnym posiadaczem. Dowody, o których mowa w ust. 1, 4, 5 i 9, w przepisach wydanych na podstawie ust. 8 pkt 5, oraz oświadczenie, o którym mowa w ust. 6, stanowią załączniki do umowy, w wyniku której następuje przeniesienie własności nieruchomości rolnej. 8. Minister właściwy do spraw rozwoju wsi określi, w drodze rozporządzenia: 1) wykaz kierunków studiów wyższych, których ukończenie uznaje się za posiadanie wykształcenia wyższego rolniczego, 2) wykaz zawodów, których posiadanie uznaje się za wykształcenie średnie rolnicze, średnie branżowe rolnicze, zasadnicze zawodowe rolnicze lub zasadnicze branżowe rolnicze, 3) zagadnienia objęte zakresem studiów podyplomowych, ze względu na które uznaje się te studia za studia podyplomowe, których zakres jest związany z rolnictwem, 4) wykaz tytułów kwalifikacyjnych, tytułów zawodowych oraz tytułów zawodowych mistrza w zawodzie przydatnym do prowadzenia działalności rolniczej, 5) rodzaje dowodów potwierdzających posiadanie kwalifikacji rolniczych, o których mowa w art. 6 ust. 2 pkt 2 – mając na względzie wykonywanie działalności rolniczej przez osoby posiadające kwalifikacje rolnicze. 9. Dowodem potwierdzającym posiadanie kwalifikacji rolniczych mogą być również odpowiednie dokumenty wydane przez właściwe organy lub instytucje państw członkowskich Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Konfederacji Szwajcarskiej (Dz. U. 2003, nr 64, poz. 592 z późn. zm.).

znajduje się na terytorium Wspólnoty (określonym w art. 299 Traktatu) oraz która prowadzi działalność rolniczą lub jest posiadaczem zwierząt.

Nowelizacja *Ustawy z 26 stycznia 2007 roku o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego* (Dz. U. 2007, nr 35, poz. 217 ze zm.), która weszła w życie 27 lutego 2007 r., poszerzyła definicję producenta rolnego o pojęcie rolnika w rozumieniu art. 2 lit. a rozporządzenia Rady (WE) nr 1782/2003. Według przywołanego rozporządzenia **rolnik** oznacza osobę fizyczną lub prawną bądź grupę osób fizycznych lub prawnych, bez względu na status prawny takiej grupy i jej członków w świetle prawa krajowego, których gospodarstwo znajduje się na terytorium Wspólnoty (określonym w art. 299 Traktatu) oraz które prowadzi działalność rolniczą.

Według art. 3 ust. 2 *Ustawy z dnia 10 marca 2006 roku o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej* (Dz. U. 2006, nr 52, poz. 379, z późn.zm.) **producent rolny** to osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, będąca posiadaczem gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów o podatku rolnym (Marks-Bielska 2018).

W statystyce GUS wyróżnia się następujące kategorie osób związanych z rolnictwem:

1. pracujący wyłącznie w swoim gospodarstwie rolnym;
2. pracujący wyłącznie poza swoim gospodarstwem rolnym;
3. pracujący głównie w swoim gospodarstwie rolnym, a dodatkowo – poza gospodarstwem;
4. pracujący głównie poza swoim gospodarstwem rolnym, a dodatkowo – w swoim gospodarstwie rolnym (Błąd 2011, s. 29).

Jerzy Wilkin (2000), uwzględniając stopień powiązania z produkcją rolną, wśród ludności wiejskiej wyodrębnił trzy grupy: 1) rolników-farmerów (z rodzinami); 2) wielozawodową ludność chłopską; 3) wiejską ludność bezrolną. Rosner (2000, s. 56) zaś ludność wiejską podzielił na dwie grupy: 1) ludność chłopską (ogół osób przebywających w gospodarstwach domowych, w których występuje osoba użytkująca gospodarstwo rolne) i 2) ludność pozachłopską (ludność przebywającą w innych typach gospodarstw domowych – użytkownicy działek rolnych¹² oraz osoby nieuprawiające ziemi).

Jak słusznie podkreśliła Halamska (2017, s. 7, 25), mimo że w definicjach wsi nieustannie eksponuje się rolnictwo i rolników, wieś nie jest przestrzenią należącą wyłącznie do nich. Rolnicy nie stanowią już nawet większości mieszkańców wsi. Z analiz cytowanej autorki wynika, że *wiejska Polska* zaczyna dzielić się na *mało rolniczą* i *rolniczą*. Decyduje o tym struktura gospodarki i powiązana z nią struktura społeczna. Podział przestrzeni wiejskiej między te jej typy nie jest równy (do wiejskiej rolniczej należy trzy czwarte powiatów ziemskich, do mało rolniczej, zurbanizowanej – jedna czwarta). Różnice wiejskich obszarów województw wynikają nie tylko ze struktury społeczno-zawodowej, lecz także ze skali jej wewnętrznego zróżnicowania. W niektórych województwach, głównie tych, które zaliczono do typu agrarnego, różnica między obszarami rolniczymi i zurbanizowanymi jest bardzo duża, co powoduje, że procesy zmian struktury społecznej przebiegają w odmiennych rytmach.

¹² *Działka rolna* oznacza tutaj działkę, na której praca rolna dostarcza dodatkowego źródła utrzymania przynajmniej jednej osobie (Rosner 2000, s. 56).

Własne badania ankietowe prowadzone osobiście z rolnikami (m.in. Marks-Bielska 2010, 2016), wywiady bezpośrednie z sołtysami, pracownikami urzędów gmin, ośrodków doradztwa rolniczego, przedstawicielami izb rolniczych, instytucji państwowych, odpowiedzialnych za politykę rolną w Polsce (Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa), prywatnych firm consultingowych w rolnictwie, przedstawicielami firm zaopatrujących producentów rolnych w środki produkcji, pozwoliły wyodrębnić główne grupy producentów rolnych funkcjonujących w rzeczywistości polskiej wsi, które opisano w Tabeli 1.

Tabela 1. Kategorie producentów rolnych i innych grup mieszkających na wsi

Wyszczególnienie	Charakterystyka
1. Producenci rolni	osoby zamieszkujące obszary wiejskie lub mieszkające w mieście, które uzyskały status producenta rolnego
1.1. Producenci rolni	osoby pracujące w gospodarstwie rolnym (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca w rolnictwie, zarejestrowani w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej związanej z rzeczywistością prowadzoną działalnością produkcyjną, osoby podejmujące inwestycje związane z powiększeniem areалу gospodarstwa rolnego w celach produkcyjnych, tam gdzie istnieje taka możliwość również z wykorzystaniem Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa
1.2. Producenci rolni	osoby pracujące poza rolnictwem (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca poza rolnictwem, zarejestrowani w ARiMR jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej, najczęściej spełniając tylko minimalne wymogi uzyskania tej pomocy, osoby podejmujące inwestycje związane z powiększeniem areалу gospodarstwa rolnego, najczęściej kierujące się przewidywanymi korzyściami związanymi z posiadaniem gospodarstwa rolnego (ziemi rolniczej)
1.3. Producenci rolni	osoby chcące nabyć grunty rolne jako właściciel (współwłaściciel) w celu utworzenia gospodarstwa rolnego, podjęcia w nim pracy, będącej ich głównym źródłem utrzymania, zarejestrują się w ARiMR jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej (np. w ramach działania „Młody rolnik”) związanej z rzeczywistością prowadzoną działalnością produkcyjną, osoby zamierzające podjąć inwestycje związane z powiększeniem areálu gospodarstwa rolnego w celach produkcyjnych
1.4. Producenci rolni	osoby pracujące poza rolnictwem (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca poza rolnictwem, zarejestrowani w ARiMR jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej, najczęściej spełniając tylko minimalne wymogi uzyskania tej pomocy, osoby zainteresowane nabywaniem atrakcyjnych gruntów rolnych w celu uzyskania korzyści związanych ze wzrostem cen ziemi, możliwości zmiany przeznaczenia gruntu itp. (inwestorzy lokujący kapitał w nieruchomości rolne)

Tabela 1. cd.

Wyszczególnienie	Charakterystyka
Nieobecni dziedzice	osoby, które otrzymały gospodarstwo (ziemię rolną) jako darowiznę, spadek, mieszkają w mieście, pracują poza rolnictwem, najczęściej w mieście; ziemia jest uprawiana przez rodziców-emerytów lub wydzierżawiona
Osoby tylko mieszkające na wsi	osoby, dla których wieś jest tylko miejscem zamieszkania, niezwiązane z rolnictwem, posiadające siedlisko (powyżej 1 ha – status gospodarstwa rolnego) lub działkę o mniejszym areale; najczęściej obszary wiejskie w bezpośrednim sąsiedztwie miast; wieś, obszary wiejskie spełniają dla tej grupy wyłącznie funkcje rezydencyjne
Osoby zamieszkujące były osiedla popegeerowskie	osoby związane w przeszłości z pracą w PGR-ach (w tych regionach, gdzie takie gospodarstwa istniały), potomkowie byłych pracowników PGR-ów, osoby pracujące w gospodarstwach popegeerowskich, osoby niezwiązane z byłym sektorem państwowym w rolnictwie, które zakupiły mieszkania i pracują w mieście; najczęściej jest to ludność nieposiadająca ziemi, z nielicznymi wyjątkami tych, którzy kupili lub wydzierżawili grunty z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa
Inne osoby	członkowie rodzin rolniczych, emeryci, renciści, osoby rozwijające na obszarach wiejskich własną działalność gospodarczą, osoby posiadające na obszarach wiejskich drugie domy i korzystające z nich okresowo (urlop, wolne od pracy dni świąteczne)

Źródło: Marks-Bielska (2020)

Już 20 lat temu Hanna Podedworna (2001, s. 196-198) wskazywała, że kształtująca się w środowisku wiejskim struktura społeczna ma charakter dualny. Na jednym biegunie znajduje się powstająca kategoria społeczno-zawodowa właścicieli nowoczesnych, silnych ekonomicznie, produkujących na rynek gospodarstw rolnych; ta grupa będzie odgrywała ważną rolę w przemianach społeczno-gospodarczych na wsi. Drugi biegun stanowić będą ci, którzy *rozluźnią* związki z rolnictwem, będą pozyskiwać środki utrzymania z innych źródeł (m.in. z emerytur, rent, zasiłków, pracy poza rolnictwem). Nawet jeżeli ta grupa zachowa niewielkie gospodarstwa, to nie będą one obecne na rynku, a ich znaczenie ograniczy się do funkcji uzupełniających, socjalnych, rekreacyjnych itp. Opisane przez cytowaną autorkę zjawiska możemy obserwować obecnie.

Z badań Halamskiej (2017, s. 27) wynika, że w ostatnim trzydziestoleciu struktura społeczna polskiej wsi gruntownie się zmieniła. Zdaniem autorki sprawiły to trzy nakładające się procesy: 1) dezagraryzacja (depezantyzacja)¹³; 2) proletaryzacja; 3) burżuazyjnienie (gentryfikacja). Dominującym segmentem w strukturze społecznej wsi są obecnie robotnicy (45,6%), natomiast udział rolników i tzw. nowej klasy średniej równoważy się i wynosi po 27,2%.

¹³ Ścieżka profesjonalizacji struktury społecznej wsi od chłopca do „zawodowego rolnika”. W społeczeństwie przemysłowym wytwórca żywności przestaje być „chłopem”, a staje się przedstawicielem jednej z licznych grup społeczno-zawodowych – „rolnikiem żyjącym w masowym społeczeństwie przemysłowym, w których społeczności lokalne mają nie większą autonomię niż inne grupy i organizacje, i w których stają się najniższym szczeblem drabiny polityczno-administracyjnej” [za Halamska, Zwęglińska-Gałecka 2019, s. 224].

W związku ze zmianą struktury społecznej polskiej wsi funkcjonowanie rolnika, chcącego wykonywać profesjonalnie swój zawód, korzystając z warsztatu swojej pracy, jest coraz trudniejsze. O ograniczony zasób ziemi rolniczej konkuruje coraz więcej interesariuszy (m.in.: rolnicy, inwestorzy, amatorzy sielskiego życia), również różnego rodzaju producentów rolnych, tych rzeczywistych i *quasi-producentów rolnych*¹⁴, którzy posiadanie ziemi utożsamiają ze źródłem relatywnie łatwego dochodu (dopłaty bezpośrednie do ziemi utrzymywanej w dobrej kulturze rolnej), a także osób, które obszary wiejskie traktują tylko jako miejsce zamieszkania.

Niektóre konflikty związane z ziemią wynikają nie tylko z bezpośredniego konkurencyjnego podmiotów o ten zasób, ale mogą być także związane z prowadzoną określoną działalnością, która może być uciążliwa dla lokalnej społeczności (powodować negatywne efekty zewnętrzne¹⁵). Przykładem mogą być fermy drobiu, zwierząt futerkowych i trzody chlewnej (uciążliwe zapachy, obornik, gnojowica), lokalizacja farm wiatrowych (męczący hałas) i in., a nierzadko niezrozumienie przez ludność napływową¹⁶ specyfiki pracy rolnika i efektów zewnętrznych z nią związanych. Musimy pamiętać o tym, że obszary wiejskie, pomimo że w ostatnich latach w wiejskiej przestrzeni dynamicznie rozwija się coraz więcej funkcji pozarolniczych, są nieustannie miejscem rozwoju funkcji produkcyjnych prowadzących do zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego i energetycznego kraju (Marks-Bielska 2018).

Podsumowanie

W związku z chaosem definicyjnym rolnika i gospodarstwa rolnego trudno jednoznacznie odpowiedzieć, ilu w Polsce mamy rolników i ile gospodarstw rolnych. Współczesna rzeczywistość społeczno-gospodarcza w celu uchwycenia, kim jest współczesny

¹⁴ Halamska (2013, s. 28-42) pisze o *quasi-chłopach* w przestrzeni społecznej polskiej wsi, definiując tę grupę jako użytkowników drobnych gospodarstw rolnych, funkcjonujących według szczególnej racjonalności, która opiera się na podwójnej autonomii: luźnej i niewielkiej zależności od rodziny i rynku.

¹⁵ Coase (1960, s. 10) dowodził, że problemy wynikające z istnienia efektów zewnętrznych można rozwiązać przez negocjacje. Podejmowanie arbitralnej decyzji (np. przez państwo) dotyczącej jednej ze stron zawsze będzie powodować niesprawiedliwość. Założenia modelowe, które wprowadził Coase są trudne do jednoczesnego spełnienia w rzeczywistości gospodarczej: 1) prawa własności (w tym odpowiedzialność wynikająca z tych praw) związane z sytuacją, w której występują efekty zewnętrzne, są jasno sprecyzowane; 2) rynek jest doskonały (jego uczestnicy dysponują pełną informacją); 3) nie występują (lub są bardzo niskie) koszty transakcyjne (Gajos, Prandecki 2017, s. 10).

¹⁶ W ogólnopolskich mediach rozpoczęła się niecodzienna kampania informacyjna sfinansowana przez Ministerstwo Rolnictwa, a jej przesłanie ma dotrzeć do mieszkańców miast i tych osób, które niedawno przeprowadziły się na wieś, szukając tam ciszy, spokoju, zabawy. Społeczeństwo ma dowiedzieć się, że na wsi czasami brzydko pachnie obornik czy gnojowica, maszyny rolnicze hałasują, zwierzęta w gospodarstwie nie znają pojęcia ciszy nocnej, a pył niesiony przez wiatr z polnych dróg nie musi oznaczać, że ktoś nie posprzątał posesji. Jest to odpowiedź na coraz częstsze skargi na zakłócanie porządku, które policja otrzymuje od nowych mieszkańców wsi, którym po przeprowadzeniu z miasta zaczyna doskwierać sąsiedztwo gospodarstw rolnych. Dolnośląska Izba Rolnicza rozkleiła we wsiach plakaty „Stop. Wieś – teren pracy rolnika”. Do tego rodzaju działań przyczyniły się fakty, np. ukarania rolnika mandatem za „zakłócanie porządku” po skargach sąsiadów z osiedla domów jednorodzinnych, które powstało w bezpośrednim sąsiedztwie jego posesji czy też wezwanie policji przez alergika. Interwencja dotyczyła pylącej plantacji rzepaku (Rabij 2018, s. 10).

polski rolnik, skłania do wyodrębnienia **aktywnego producenta rolnego**¹⁷, czyli osób pracujących w gospodarstwie rolnym (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca w rolnictwie, zarejestrowanych jako producenci w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej. Do korzystania z tego typu pomocy powinna uprawniać rzeczywiście prowadzona działalność produkcyjna. Warunki dodatkowe, które powinna spełniać osoba jako aktywny producent rolny, to podejmowanie wszelkiego rodzaju inwestycji, również tych związanych z powiększeniem areалу gospodarstwa rolnego w celach produkcyjnych, tam gdzie istnieje taka możliwość również z wykorzystaniem Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

W definicji tej nie ma sprzeczności w odniesieniu do producenta rolnego, definowanego na potrzeby korzystania z dopłat w ramach instrumentów wspólnej polityki rolnej. Producent rolny to – w najprostszej definicji – osoba wytwarzająca produkty rolne, więc teoretycznie z definicji jest to ktoś, kto produkuje, wytwarza. Jednak praktyka wskazuje, że mamy często do czynienia z brakiem produkcji wśród producentów (*quasi-producentów*). Definicję aktywnego producenta rolnego proponuję również w celu praktycznego wykluczenia biernych producentów, tzn. nieprowadzących produkcji rolniczej, a zarejestrowanych jako producenci rolni.

Nie będą należeli do tej grupy inwestorzy, którzy nie mają nic wspólnego z uprawą roli i roślin oraz z chowem zwierząt gospodarskich, którzy są zarejestrowani w systemie ARiMR w celu uzyskania uprawnień do pobierania dopłat z budżetu Unii Europejskiej i krajowego, związanych z posiadaniem ziemi utrzymanej w dobrej kulturze rolnej (najczęściej nie przez właścicieli, lecz przez dzierżawców).

Takie podejście ułatwi dotarcie do osób, które nie tylko teoretycznie, ale rzeczywiście są producentami rolnymi. Może mieć to ważne znaczenie w sytuacji, kiedy chcemy dotrzeć do konkretnej grupy rolników, np. podczas prowadzenia badań naukowych, działań marketingowych (firm funkcjonujących w otoczeniu rolnictwa) skierowanych do danej grupy odbiorców, dla instytucji doradczych w rolnictwie i in.

Powstaje pytanie, w jakim celu proponować kolejne definicje, jeśli wykazano powyżej, że i tak mamy ich wiele. Otóż istnieje potrzeba uporządkowania istniejącego stanu. Rzeczywistość zmienia się tak szybko, że należałoby nadążyć z jej opisywaniem. Trudno to zrobić, jeśli nie mamy wiedzy na temat zmian, jakie już zaszły i nieustannie zachodzą i odpowiedniego, aktualnego aparatu pojęciowego. Należy zgodzić się ze stwierdzeniem światowej sławy antropologa i socjologa Bronisława Malinowskiego (1969, s. 65), że żaden wynalazek, żadna rewolucja społeczna czy intelektualna zmiana nie zachodzi, jeśli nie powstały nowe potrzeby.

Rozstrzygnięcia w polskim prawie wymaga ciągle, wcześniej postulowana, kwestia (Marks-Bielska 2010, s. 294-295) możliwości funkcjonowania gospodarstwa rodzinnego w formie spółki. Znaczący problematyki¹⁸, biorąc pod uwagę pozytywne doświadczenia

¹⁷ W ślad za tą definicją można by także wyodrębnić definicję **aktywnego gospodarstwa rolnego** – gospodarstwa rolnego w rozumieniu kodeksu cywilnego prowadzonego przez aktywnego producenta rolnego lub zarządzanego w jego imieniu przez menedżera, prowadzącego produkcję rolniczą w tym gospodarstwie.

¹⁸ Szerzej: Łobos-Kotowska (2006); Rakoczy, Bień-Kacała (2015).

np. włoskie w tym zakresie, dopuszczają taką możliwość, wskazując konieczność poszukiwania takich rozwiązań, które można by pogodzić w obrębie aksjologii konstytucyjnej i realiów gospodarczych.

Obecnie, kiedy definicja gospodarstwa rodzinnego nie jest doprecyzowana, trudno określić, do jakiego wzorca zmierzamy. Z definicji gospodarstwa rolnego nie wynika jasno, jakie gospodarstwa są preferowane przez państwo. Nie można bowiem wspierać w jednakowy sposób, stosując np. ulgi podatkowe, kredytowe czy finansowe, gospodarstw najmniejszych, jak i tych największych, o górnej granicy obszarowej – 300 ha. Ewolucja treści znaczeniowej gospodarstwa rodzinnego powinna zmierzać w kierunku gospodarstwa rozwojowego, będącego podstawowym źródłem dochodu właściciela (użytkownika w wypadku gospodarstw dzierżawionych) i jego rodziny, z szerszą możliwością zatrudniania pracowników najemnych (nie tylko w czasie spiętrzania się prac polowych, lecz także na cały etat), zarządzanego przez właściciela/dzierżawcę.

Wydaje się, że uwzględniając zasady zrównoważonego rozwoju i biorąc pod uwagę podstawową funkcję rolnictwa dotyczącą odpowiedniej ilości, bezpiecznej dla zdrowia konsumenta żywności (zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego i bezpieczeństwa żywności), niezwykle ważna pozostaje kwestia etyki pracy rolnika związana z produkcją takiej żywności na rynek, którą chciałby, żeby konsumowała jego rodzina (bez praktyk produkcji na rynek i oddzielnie na potrzeby rodziny, z zachowaniem okresów karencji w stosowaniu środków ochrony roślin, niższych dawek nawozów mineralnych, usytuowania uprawy z dala od ciągów komunikacyjnych o dużym natężeniu ruchu pojazdów mechanicznych, a w produkcji zwierzęcej – niestosowanie substancji nieobojętnych dla organizmu ludzkiego przyspieszających wzrost).

W polskiej rzeczywistości istniejąca kategoria gospodarstw mających symboliczny kontakt z rynkiem będzie funkcjonowała nadal. Jednostki te prowadzą najczęściej osoby utrzymujące się z pracy poza rolnictwem. Ze względu na fakt złożonych uwarunkowań historycznych, zróżnicowania regionalnego polskiego rolnictwa, należy podkreślić, że kierujący gospodarstwami o różnej powierzchni muszą i z reguły znajdują tym jednostkom właściwe miejsce, a odpowiednimi narzędziami polityki rolnej powinno się tak wspierać poszczególne typy gospodarstw, aby doprowadzić do pożądanej ich struktury, która najpierw wymaga pilnego określenia, aby wiadomo było, do jakiego wzorca zmierzamy. Z gospodarstwami jest najprawdopodobniej tak jak z ludźmi, o których Taylor napisał, że (...) *nie ma człowieka, który by się do żadnej pracy nie nadawał. Problem w tym, by mu znaleźć właściwe miejsce.*

Bibliografia

- Błąd M. (2011). *Wielozawodowość w rodzinach rolniczych. Przyczyny, uwarunkowania i tendencje rozwoju*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Bukraba-Rylska I. (2008). *Socjologia wsi polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chałasiński J. (1984). *Młode pokolenie chłopów. Dzieła wybrane t. 1-4*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza [reprint wyd. Państwowego Instytutu Kultury Wsi (1938)].

- Chlebicka A., Lewandowski-Lepak R. (2012). *Objęcie dochodów z działalności rolniczej podatkiem dochodowym od osób fizycznych. Wstęp do dyskusji*. Warszawa: Fundacja FAPA Polska Izba Bankowości Spółdzielczej.
- Coase R. (1960). The problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.
- Duczowska-Małysz K. (1985). Ziemia w polityce rolnej PRL. *Więś i Rolnictwo*, 4(49), 27-42.
- Dzun W. (2017). Gospodarstwa rolne o obszarze do 1 ha w procesie przemian systemowych i integracji z UE. *Więś i Rolnictwo*, 1(174), 23-48.
- Firlej K. (2003). Diagnoza i ocena możliwości ekonomicznych wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolnych w Polsce. W: Kałuża H. (red.) *Działalność rolnicza oraz jej uwarunkowania w aspekcie integracji z Unią Europejską* (s. 155-162). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Gajos E., Prandecki K. (2017). Rolnictwo a afekty zewnętrzne. W: Gajos E., Prandecki K. (red.) *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym (40). Rynkowe i instytucjonalne metody internalizacji efektów zewnętrznych. Monografie Programu Wieloletniego (2)* (s. 17-35). Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy.
- Gałęski B. (1961). *Determinanty zmian społecznych wsi. Studia i Materiały 24*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnej.
- Gorlach K., Drąg Z. (2019). Od gospodarstwa chłopskiego do przedsiębiorstwa rodzinnego. W: Halamska M., Stanny M., Wilkin J. (red.) *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi. Tom 1* (s. 323-349). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Grabski W. (1936). Pamiętniki chłopów i środowisko społeczne wsi polskiej. *Przegląd Socjologiczny*, 3-4, 297-340.
- Halamska M. (2000a). Charakterystyka społeczna polskich rolników. W: Praca zbiorowa. *Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi* (s. 9-33). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Halamska M. (2000b). Rolnicy '99 a ziemia: od mitu do rzeczywistości. W: Praca zbiorowa. *Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi* (s. 122-139). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Halamska M. (2000c). Zróżnicowanie polskich gospodarstw rolnych i sposób ich funkcjonowania. W: Praca zbiorowa. *Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi*, praca zbiorowa (s. 65-79). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Halamska M. (2013). Quasi chłopci w przestrzeni społecznej polskiej wsi. *Więś i Rolnictwo*, 2(159), 28-42.
- Halamska M. (2017). Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej wsi. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 63, 7-27.
- Halamska M., Zwęglińska-Gałecka D. (2019). Od wsi chłopskiej do robotniczej. W: Halamska M., Stanny M., Wilkin J. (red.) *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi. Tom 1* (s. 203-246). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Jagiello-Łysiowa E. (1964). Od chłopca do rolnika W: Chałasiński J. (red.) *Młode pokolenie Polski Ludowej: Pamiętniki i Studia (wstęp do pamiętników)* (s. 35-50). Warszawa: Komitet Badań nad Kulturą Współczesną Polskiej Akademii Nauk. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Kurowska K., Ogryzek M., Kryszka H. (2016). *Rola Agencji Nieruchomości Rolnych w gospodarowaniu i kształtowaniu przestrzeni obszarów wiejskich*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

- Lichorowicz A. (2001). Konstytucyjne podstawy ustroju rolnego Rzeczypospolitej w świetle artykułu 23 Konstytucji. W: Wyrzykowski M. (red.) *Konstytucyjne podstawy systemu źródeł prawa* (s. 114-115). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Łobos-Kotowska D. (2006). *Gospodarstwo rodzinne. Prawne formy organizacji*. Sosnowiec: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Marketingu.
- Malinowski B. (1960). *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. New York: Oxford University Press.
- Markiewicz W. (1980). Od czego wyszliśmy, do czego zmierzamy. *Tygodnik Kulturalny*, 1, 1-6.
- Marks-Bielska R. (2010). *Rynek ziemi rolniczej w Polsce – uwarunkowania i tendencje rozwoju*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Marks-Bielska R. (2013). Factors Shaping the Agricultural Land Market in Poland. *Land Use Policy*, 30, 791-799.
- Marks-Bielska R. (2016). Czynniki kształtujące obrót gruntami rolnymi w Polsce. *Świat Nieruchomości*, 3(97), 23-29.
- Marks-Bielska R. (2018). Znaczenia ziemi rolniczej w kształtowaniu struktury społecznej polskiej wsi. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 122, 29-41.
- Marks-Bielska R. (2020). *Ewolucja rynku ziemi rolniczej w Polsce*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Niedzielski E. (2008). Rola gospodarstw wielkoobszarowych w rolnictwie polskim. *Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G, Ekonomika Rolnictwa*, 95 (1), 14-21.
- Płatności bezpośrednie w 2019 roku (2019). Warszawa: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Podedworna H. (2001). Stare i nowe klasy w strukturze społecznej polskiej wsi. W: Gilejko L. (red.) *Studia nad zmianami w strukturze społeczeństwa polskiego (lata 90.)* (s. 171-198). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
- Puślecki D. (2016). Prawne pojęcie gospodarstwa rodzinnego. *Roczniki Naukowe SERiA*, 18 (2), 217-223.
- Rabij M. (2018). Polska nowa wieś. *Tygodnik Powszechny*, 33, 10-17.
- Rakoczy B., Bień-Kacała A. (2015). Gospodarstwo rodzinne jako podstawa ustroju rolnego w świetle konstytucji z 1997 r. *Przegląd Prawa Ochrony Środowiska*, 3, 9-33.
- Rosner A. (2000). Źródła utrzymania ludności wiejskiej. W: Praca zbiorowa. *Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi* (s. 53-64). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Rosner A., Stanny M. (2019). Przemiany struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej W: Halamska M., Stanny M., Wilkin J. (red.) *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi. Tom 1* (s. 119-145). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Sałuda B. (1991). *Chłop, rolnik, farmer*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Siekierski Cz. (2019). Drobne gospodarstwa rolne w Polsce oraz ich rola i funkcje w zrównoważonym rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. 1-2.03.2019 [maszynopis powielony].
- Sikorska A. (2014). Dylematy w definiowaniu rodzinnych gospodarstw rolnych (na przykładzie Polski). *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 3(341), 31-49.
- Stelmachowski A. (2013). Modele własności i ich uwarunkowania społeczno-ustrojowe. W: Gniewek E. (red.) *Prawo rzeczowe. Systemy prawa prywatnego. Tom 3* (s. 217-336). Warszawa: Wydawnictwo CH Beck.

- Straszewski S. (2002). Perspektywy gospodarstw wielkoobszarowych w Polsce po integracji z UE. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 2-3, 64-84.
- Styk J. *Ewolucja postaw rolników wobec własnego gospodarstwa i zawodu*. www.cbr.edu.pl/konf2008/referaty/Styk.pdf [dostęp 06.03.2019].
- Sulewski P., Wąs A. (2008). Gospodarstwa wielkoobszarowe w różnych scenariuszach uwarunkowań ekonomicznych w perspektywie roku 2013 – studium przypadku. *Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G, Ekonomika Rolnictwa*, 95, 1, 76-84.
- Tomczak F. (2004). *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku. Kodeks cywilny (Dz.U. 1964, nr 16, poz. 93).
- Ustawa z dnia 15 listopada 1984 roku o podatku rolnym (Dz. U. 1991, nr 80, poz. 350).
- Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. 1991, nr 7, poz. 24).
- Ustawa z dnia 30 marca 2001 roku o rolniczych badaniach rynkowych (Dz. U. 2001, nr 42, poz. 471).
- Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 roku o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. 2003, nr 64, poz. 592 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 18 grudnia 2003 roku o krajowym systemie ewidencji producentów rolnych, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz. U. 2004, nr 10, poz. 76 ze zm.).
- Ustawa z dnia 2 lipca 2004 roku o swobodzie działalności gospodarczej (Dz. U. 2004, nr 173, poz. 1807).
- Ustawa z dnia 10 marca 2006 roku o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej (Dz. U. 2006, nr 52, poz. 379 z późn.zm.).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 2007 roku o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz.U. 2007, nr 35, poz. 217 ze zm.).
- Wilkin J. (2000). Gospodarstwa inwestujące oraz gospodarstwa upadające – strategie dostosowawcze. W: *Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi*, praca zbiorowa (s. 140-147). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Woś A. (1995). *Strategiczne cele rozwoju rolnictwa i jego otoczenia*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy.
- Zegar J. S. (2009). *Struktura rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy.
- Zegar J. S. (2019). Rolnictwo w przestrzeni społeczno-ekonomicznej Polski. W: Halamska M., Stanny M., Wilkin J. (red.) *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi. Tom 2* (s. 879-908). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Zgliński W. (2005). Sektor rolnictwa socjalnego i chłopskiego rolnictwa drobnotowarowego. W: Stasiak A., Horodeński R. (red.) *Przestrzenne aspekty rozwoju wsi polskiej z uwzględnieniem obszarów depresji społeczno-gospodarczej* (s. 111-131). Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN.
- Ziętara W. (2005). Perspektywy rozwoju gospodarstw rolniczych w Polsce. *Więć Jutra*, 10, 42-43.

Rolnik, czyli kto? Dylematy zawodu rolnika, gospodarstwa rolnego i działalności rolniczej

Uwagi wstępne

Rolnictwo stanowi najstarszą formę ludzkiej działalności gospodarczej, zaspokajającej przy tym podstawowe potrzeby bytowe każdego człowieka. Dzięki temu od swego zarania stanowi rzeczywistą podstawę nie tylko ludzkiej egzystencji, ale także całej cywilizacji. Wielowiekowe doświadczenia związane z uprawą roli i chowem zwierząt powinny ułatwić jednoznaczne zdefiniowanie pojęć związanych z rolnictwem, w tym przede wszystkim tak podstawowych jak podmiot gospodarczy, czyli gospodarstwo rolne i osoba zajmująca się tą działalnością, czyli rolnik. W praktyce jednak rzeczywista złożoność zagadnienia¹ skazuje badaczy (a także kreatorów polityki i samych zainteresowanych) na daleko posuniętą arbitralność definicyjną i wynikającą z tego niejednoznaczność interpretacyjną, co będzie przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu. Dzieje się tak z kilku zasadniczych powodów. Po pierwsze, osoby zajmujące się produkcją rolniczą posiadają zróżnicowany poziom wiedzy w zakresie rolnictwa, a formalne wymogi dotyczące wykształcenia są zróżnicowane i zmienne w czasie. Po drugie, gospodarstwa rolne – zarówno w ujęciu historycznym, jak i współcześnie – są niezwykle zróżnicowane i pełnią wiele funkcji, co utrudnia jednoznaczne ich zdefiniowanie. Po trzecie, prowadzenie gospodarstwa rolnego częstokroć powiązane jest z inną aktywnością zawodową (dwi- lub wielozarobkowość). Po czwarte, nierzadkie są przypadki rozdzielenia funkcji właściciela gospodarstwa (czy chociażby samej ziemi rolniczej), użytkownika ponoszącego prawną i ekonomiczną odpowiedzialność za jego prowadzenie oraz pracownika. Po piąte, samo pojęcie rolnictwa i produkcji rolniczej jest nie do końca jednoznaczne, gdyż w zależności od potrzeb (lub od punktu widzenia) obejmuje np. działy specjalne, nierolnicze produkty żywnościowe czy ostatnio tzw. rolnictwo miejskie i wertykalne lub ich nie obejmuje. Po szóste, współczesne rolnictwo, głównie za pośrednictwem instrumentów politycznych, realizuje szereg innych celów niż tylko wytwarzanie żywności czy ewentualnie rolniczych produktów nieżywnościowych. Zaliczyć tu można przede wszystkim dbałość o środowisko naturalne, krajobraz lub nawet społeczną vitalność wsi. W kontekście przedstawionych

¹ Grzebisz i Szramka (1998) problem ujmują następująco: „Trudno zdefiniować rolnictwo, gdyż ten rodzaj aktywności człowieka ma wymiar zarówno ekologiczny, jak i ekonomiczny. Dla ekologa jest agroekosystemem, czyli naturalnym ekosystemem zmodyfikowanym przez człowieka w celu produkcji żywności, paszy i włókna. Szersze spojrzenie obejmuje także uwarunkowania ekonomiczne, socjalne, kulturowe, a nawet polityczne.”

niejednoznaczności zasadne pozostaje pytanie zadane przez Wilkina (2010), „czy nie jest czymś zaskakującym, że po kilkunastu tysiącach lat działalności rolniczej zadajemy sobie pytanie o funkcje rolnictwa?”

Wspomniana niejednoznaczność i arbitralność wynikająca ze wskazanych przyczyn (aczkolwiek ich lista nie jest zamknięta) dotyczy zarówno pojęcia zawodu rolnika, jak i (z uwzględnieniem wzajemnych powiązań obu pojęć) gospodarstwa rolnego. Ramy niniejszego opracowania nie pozwalają oczywiście na rozwianie wszelkich wątpliwości, stąd wiele podjętych w nim wątków zakończonych zostanie raczej znakiem zapytania niż wykrzyknikiem. Niemniej jednak problem jasnego zdefiniowania takich pojęć jak rolnik i gospodarstwo rolne jest o tyle istotny, że różnie rozumiana działalność rolnicza cechuje się w większości krajów świata – w tym w Polsce – pewną specyfiką, jeśli chodzi o przepisy prawa. Wspomnieć tu trzeba chociażby o autonomicznym systemie ubezpieczeń społecznych, odmiennym opodatkowaniu, a w warunkach Unii Europejskiej – o Wspólnej Polityce Rolnej, której środki w znacznej mierze kierowane są właśnie do gospodarstw rolnych, a więc w konsekwencji i do rolników. Wspomniane niejednoznaczności z jednej strony rodzą pokusę nadużyć, a z drugiej – skłaniają do definiowania poszczególnych kategorii zgodnie z bieżącymi potrzebami, co ostatecznie prowadzi do pogłębiania się chaosu pojęciowego.

Pomimo wspomnianych wątpliwości celem niniejszego opracowania jest próba wskazania pewnych cech uprawniających do nazwania danej osoby rolnikiem oraz podmiotu gospodarczego – gospodarstwem rolnym.

Ujęcie tematu

Witold Grzebisz i Hubert Szramka (1998) definiują rolnictwo jako kontrolowany przez człowieka biologiczny proces produkcji żywności, pasz i włókna, zachodzący i kształtowany w środowisku naturalnym (gleba, pogoda, rośliny, zwierzęta), ekonomicznym (rynek), socjalnym i politycznym. Ryszard Manteuffel (1984) zwraca ponadto uwagę na specyficzną rolę ziemi, która stanowi nie tylko miejsce, w którym następuje proces produkcji (jak w przemyśle), ale także aktywny środek produkcji. Józef Zegar (2012) zwraca w tym kontekście uwagę na potrzebę nie tylko eksploatacji i produkcyjnego wykorzystania gleby, ale także jej ochrony łącznie z innymi zasobami przyrodniczymi.

Encyklopedia PWN² z kolei definiuje zawód jako „zespół czynności wyodrębnionych w ramach społecznego podziału pracy, wymagający przygotowania (kwalifikacji), wykonywany przez jednostkę stale lub dorywczo, stanowiący dla niej źródło utrzymania i określający pozycję społeczną”.

Dokonując swoistej konsolidacji definicji rolnictwa i zawodu, można wysnuć wstępny wniosek, że rolnikiem jest osoba, która posiada wiedzę na temat przyrodniczych, ekonomicznych, społecznych i politycznych aspektów wytwarzania produktów organicznych, przeznaczonych głównie jako finalny pokarm dla ludzi, czerpiąc przy tym korzyści materialne przeznaczone na utrzymanie siebie i własnej rodziny. Niezbędne w tym celu jest

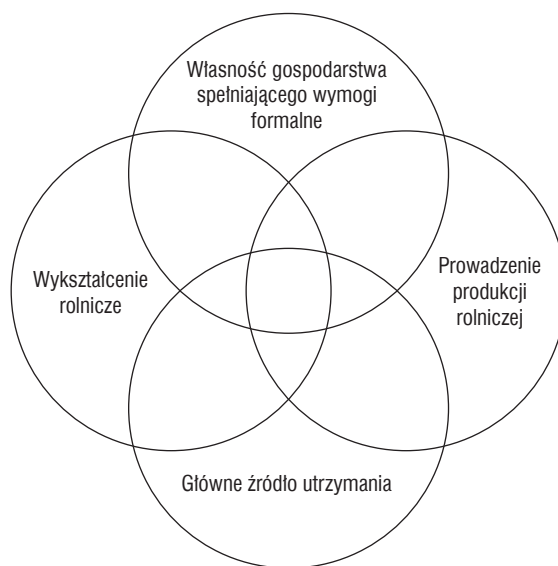
² [hasło: zawód], www.encyklopedia.pwn.pl [dostęp 19.04.2019].

posiadanie lub tylko użytkowanie ziemi oraz pozostałych aktywów wykorzystywanych w procesie produkcyjnym, które łącznie można zdefiniować jako gospodarstwo rolne.

Wychodząc z przytoczonych definicji, zawód rolnika można rozpatrywać z kilku punktów widzenia:

- wykształcenia rolniczego;
- posiadania lub użytkowania gospodarstwa rolniczego;
- formy prawnej, w jakiej to gospodarstwo funkcjonuje;
- uzyskiwania dochodów umożliwiających utrzymanie rodziny.

W praktyce nie zawsze występują wszystkie wymienione wymiary odnoszące się do zawodu rolnika (Rycina 1.).

Rycina 1. Wymiary pojęcia zawodu rolnika

Źródło: Opracowanie własne

Bezsprzecznie za wykonującą zawód rolnika można uznać osobę, która spełnia wszystkie kryteria wyszczególnione na Rycinie 1., co oznacza, że:

- posiada kierunkowe wykształcenie rolnicze;
- jest właścicielem gospodarstwa spełniającego określone formalne warunki;
- prowadzi produkcję rolniczą, która jest dla niego i jego rodziny podstawowym źródłem utrzymania;
- ponosi prawną odpowiedzialność i ekonomiczne ryzyko za prowadzenie gospodarstwa rolnego.

Pozostałe kombinacje cech pozostawiają mniejszy lub większy zakres interpretacyjnego woluntaryzmu, aczkolwiek nie muszą jednoznacznie dyskwalifikować z uznania danej osoby jako uprawiającej zawód rolnika. Wydaje się jednak, że podstawową cechą w tym zakresie powinno być prowadzenie gospodarstwa, stąd na przykład osoba legitymująca się formalnym wykształceniem rolniczym, lecz nieutrzymująca się z wytwarzania

produktów rolnych, nie powinna być uznana za rolnika. Prowadzący przedmioty rolnicze w szkole średniej lub wyższej jest nauczycielem, a zatrudniony w referacie rolnictwa jest urzędnikiem.

Analogicznie więc prowadzenie gospodarstwa rolnego (czyli aktywne wytwarzanie produktów rolniczych) powinno stanowić przesłankę do uznania danej osoby za wykonującą zawód rolnika nawet przy braku odpowiedniego wykształcenia. Nie powinno być też przeszkodą prowadzenie gospodarstwa będącego własnością innej osoby czy podmiotu – możliwe jest gospodarowanie na dzierżawionej ziemi. Oczywiście takie ujęcie nie zamyka tematu, a raczej otwiera pole do dalszych rozważań. Dotyczą one przede wszystkim pewnych parametrów samego gospodarstwa, w tym jego formalnego umocowania w prawie krajowym (w warunkach Wspólnej Polityki Rolnej także unijnym) oraz cech merytorycznych, odnoszących się głównie do możliwości zapewnienia utrzymania rodziny. Osobnym zagadnieniem jest prowadzenie gospodarstwa osób prawnych.

Podjęte w niniejszym opracowaniu rozważania na temat wykonywania zawodu prowadzone będą głównie w kontekście funkcjonowania podstawowego podmiotu, którym jest gospodarstwo. Niemniej jednak uwzględnione zostaną pozostałe aspekty problemu, wskazane na Rycinie 1., a więc przede wszystkim – wykształcenie rolnicze.

Formalne definicje rolnika i gospodarstwa rolnego

Kwestia uznania zawodu rolnika i gospodarstwa rolnego jest o tyle istotna, że jak zostało to już wcześniej wspomniane, rolnictwo cechuje się swoistą autonomią prawną, przejawiającą się między innymi odmiennością systemu podatkowego oraz systemu ubezpieczeń społecznych. Poza tym pewne parametry gospodarstw (głównie wielkość fizyczna i ekonomiczna) limitują dostęp do poszczególnych instrumentów pomocowych ze środków Unii Europejskiej.

Ustawa o podatku rolnym (Dz. U. 1984, nr 52, poz. 268 z późn. zm.) odnosi się do gospodarstwa rolnego definiowanego jako obszar gruntów sklasyfikowanych jako użytki rolne, o łącznej powierzchni przekraczającej 1 ha fizyczny lub przeliczeniowy, stanowiący własność lub znajdujący się w posiadaniu osoby fizycznej, prawnej albo jednostki nieposiadającej osobowości prawnej. Nie definiuje ona rolnika, ograniczając się do takich pojęć jak: właściciel gruntów, posiadacz samoistny, użytkownik wieczysty lub posiadacz gruntów stanowiących własność Skarbu Państwa lub samorządu.

Do definicji ustawy o podatku rolnym odwołuje się też Ustawa o Izbach Rolniczych (Dz. U. 1996, nr 1, poz. 3 z późn. zm.), gdzie członkami samorządu zawodowego rolników są osoby fizyczne i prawne, będące płatnikami podatku rolnego, a także płatnicy podatku od działów specjalnych oraz członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych posiadających w nich wkłady gruntowe.

Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. 1991, nr 7, poz. 24 z późn. zm.) jako rolnika uznaje „pełnoletnią osobę fizyczną, zamieszkuje i prowadzącą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, osobiście i na własny rachunek, działalność rolniczą w pozostającym w jej posiadaniu gospodarstwie rolnym, w tym również w ramach grupy producentów rolnych, a także osobę, która przeznaczyła grunty prowadzonego przez

siebie gospodarstwa rolnego do zalesienia”. W tym samym akcie prawnym zdefiniowany jest też domownik rolnika, którym jest bliska mu osoba w wieku powyżej 16 lat, zamieszkująca z nim w gospodarstwie domowym (lub w jego bliskim sąsiedztwie) i stale pracująca w gospodarstwie rolnym. Jednocześnie za działalność rolniczą uznaje się „działalność w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej, w tym ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej i rybnej”. Podobnie jak w ustawie o podatku rolnym za gospodarstwo rolne uznaje się obszar użytków rolnych powyżej 1 ha przeliczeniowego.

Inne rozumienie rolnika zawarte jest w Ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. 2003, nr 64, poz. 592 z późn. zm.), gdzie „za rolnika indywidualnego uważa się osobę fizyczną będącą właścicielem, użytkownikiem wieczystym, samoistnym posiadaczem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych, których łączna powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 300 ha, posiadającą kwalifikacje rolnicze oraz co najmniej od 5 lat zamieszkałą w gminie, na obszarze której jest położona jedna z nieruchomości rolnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego i prowadzącą przez ten okres osobiście to gospodarstwo”. Za prowadzenie działalności rolniczej uznaje się w tym dokumencie zarówno pracę w gospodarstwie, jak i podejmowanie decyzji zarządczych. Podobnie jak w innych aktach prawnych za gospodarstwo rolne uznaje się użytki rolne o powierzchni powyżej 1 ha, aczkolwiek w tym wypadku mowa jest o hektarach fizycznych.

Ustawa o płatnościach w ramach systemu wsparcia bezpośredniego (Dz. U. 2015, poz. 308 z późn. zm.) w poszczególnych definicjach odwołuje się do unijnego Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 z 17 grudnia 2013 r., gdzie zdefiniowano takie pojęcia jak rolnik i gospodarstwo rolne. Rolnikiem jest zarówno osoba fizyczna, jak i prawna, a także grupa osób, których gospodarstwo położone jest na terytorium państwa członkowskiego. Za gospodarstwo rolne uznaje się natomiast wszystkie jednostki wykorzystywane do działalności rolniczej i zarządzane przez rolnika, znajdujące się na terytorium państwa członkowskiego.

Z przytoczonych powyżej (wybranych) aktów prawa krajowego i unijnego wynika, że formalne pojęcie rolnika jest niejednoznaczne, a w niektórych wypadkach wręcz nie jest przywoływane. Ustawa o podatku rolnym oraz powołująca się na nią ustawa o izbach rolniczych nie operują pojęciem rolnika. Tam gdzie ono występuje, powiązane jest zazwyczaj z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Tylko ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego w swej definicji odwołuje się do kwalifikacji rolniczych, rozumianych jednak nie tylko jako wykształcenie, lecz także jako staż pracy w rolnictwie. Nigdzie też nie wskazano na podstawowy warunek uprawiania zawodu, którym jest uzyskiwanie dochodu z prowadzonej działalności. Wprawdzie poza zdefiniowaniem gospodarstwa rolnego zazwyczaj wskazywana jest też charakterystyka działalności rolniczej, ale odnosi się ona raczej do wytwarzania określonych produktów uznanych za rolnicze, bez odniesienia do jej wartości. Niski minimalny próg wielkości gospodarstwa rolnego, ustalonego zazwyczaj na 1 ha, wskazuje raczej na to, że krajowy i unijny ustawodawca daleki jest od zdefiniowania gospodarstwa rolnego jako jednostki mającej zapewnić prowadzącemu je rolnikowi dochód umożliwiający utrzymanie rodziny. Zauważyć też trzeba, że poszczególne akty prawne nie stawiały sobie za cel jednoznacznego zdefiniowania poszczególnych pojęć, lecz czyniły to każdorazowo zgodnie z potrzebami poszczególnych uregulowań.

Wykształcenie rolnicze

W powszechnym rozumieniu wykonywanie danego zawodu warunkowane jest posiadaniem odpowiedniego kierunkowego wykształcenia. Nie w każdej sytuacji jest to prawda, gdyż obecnie gros działalności gospodarczych nie wymaga legitymowania się określonymi formalnymi kompetencjami. Podobnie jest w wypadku zawodu rolnika, gdzie o jego wykonywaniu decyduje raczej posiadanie gospodarstwa (zazwyczaj dziedziczenie go po rodzicach) niż ukończone szkoły. Nawet wspomniana ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego uznaje jako kwalifikacje rolnicze staż pracy udokumentowany np. ubezpieczeniem w KRUS. Niemniej jednak kwestie wykształcenia rozpatrywane w kontekście zdefiniowania zawodu rolnika są istotne, jeśli uwzględni się kilka ważnych zagadnień związanych z prowadzeniem współczesnego gospodarstwa rolnego. Po pierwsze, w ostatnich dziesięcioleciach dokonuje się znaczący postęp techniczny, chemizacyjny, biologiczny i organizacyjny. Poznanie wszystkich jego wymiarów często wykracza poza zdobycie doświadczenia we własnym gospodarstwie. Po drugie, wzrasta konkurencja między gospodarstwami i to zarówno w wymiarze lokalnym, jak i międzynarodowym. Podmioty, które są w stanie implementować poszczególne innowacje, docelowo uzyskują przewagi konkurencyjne wynikające bądź to z redukcji kosztów wytwarzania, bądź to z poprawy jakości produktów lub też sprawniejszego umieszczania ich na rynku.

W zakresie kształcenia na poziomie średnim profil absolwenta w zawodzie technik rolnik obejmuje zazwyczaj wiedzę z zakresu działania maszyn i urządzeń rolniczych oraz technologii stosowanej w produkcji. Odpowiednie umiejętności odnoszą się natomiast do optymalizacji technologii produkcji, ekonomiki rolnictwa, a ostatnio także – pozyskiwania środków pomocowych. Podobny obszar kształcenia realizowany jest na uczelniach rolniczych, z tym że w większym stopniu wykładane są teoretyczne podstawy rolnictwa, także te dotyczące umocowania działalności w paradygmacie zrównoważonego rozwoju.

W *Klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania* (Dz. U. 2014, poz. 1145) zawody rolnicze umieszczone zostały w różnych grupach elementarnych w zależności od zakresu wykonywanych zadań. Osobne grupy stanowią np.: kierownicy produkcji w rolnictwie i leśnictwie, specjaliści w zakresie rolnictwa, leśnictwa i pokrewni, technicy rolnictwa i pokrewni. Poza tym pewne zadania z zakresu rolnictwa przypisane są innym zawodom, np. biologom. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że klasyfikacja ta w niewielkim tylko stopniu odnosi się do gospodarstwa rolnego. Jedyne grupa 63 – rolnicy i rybacy pracujący na własne potrzeby – pośrednio może wskazywać, że chodzi o właścicieli lub użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych.

Jednym z problemów dotyczących kształcenia rolniczego na wszystkich poziomach jest nieraz jego dość wąskie ukierunkowanie. Współczesny poziom wiedzy wymusza częstokroć ścisłą specjalizację w takich zakresach jak np. technik rolnik, ekonomista agrobiznesu czy zootechnik i jest to podejście słuszne przy zatrudnieniu w instytucjach otoczenia rolnictwa (np. doradztwo, szkolnictwo, urzędy państwowe i samorządowe). Nie do końca jest jednak przydatne w prowadzeniu indywidualnego gospodarstwa rolnego, gdzie wiedza i umiejętności powinny być na tyle szerokie, aby umożliwić

wykonywanie zarówno czynności manualnych, jak i podejmowanie decyzji zarządczych, w tym także strategicznych.

Z zagadnieniem edukacji rolniczej ściśle związane jest też pojęcie doradztwa, które w założeniach adresowane jest do prowadzących indywidualne gospodarstwa rolne, a więc w rozumieniu niniejszego opracowania – do rzeczywiście wykonujących zawód rolnika. Nadmienić tu należy, że adresatami oferty organizacji doradczych są tak osoby legitymujące się wykształceniem rolniczym, jak i nieposiadające takiego. Wynika to wprost ze wspomnianego wcześniej postępu, którego przyswojenie i implementacja możliwa jest po zakończeniu formalnej edukacji właśnie za pośrednictwem doradztwa. Badania Arkadiusza Sadowskiego i Weroniki Tullin (2015) wskazują przy tym na duże zainteresowanie społeczności rolniczej głównie technologią produkcji, a w mniejszym stopniu – ekonomiką. Z tych samych badań wynika, że ofertą doradczą zainteresowani są głównie użytkownicy większych gospodarstw.

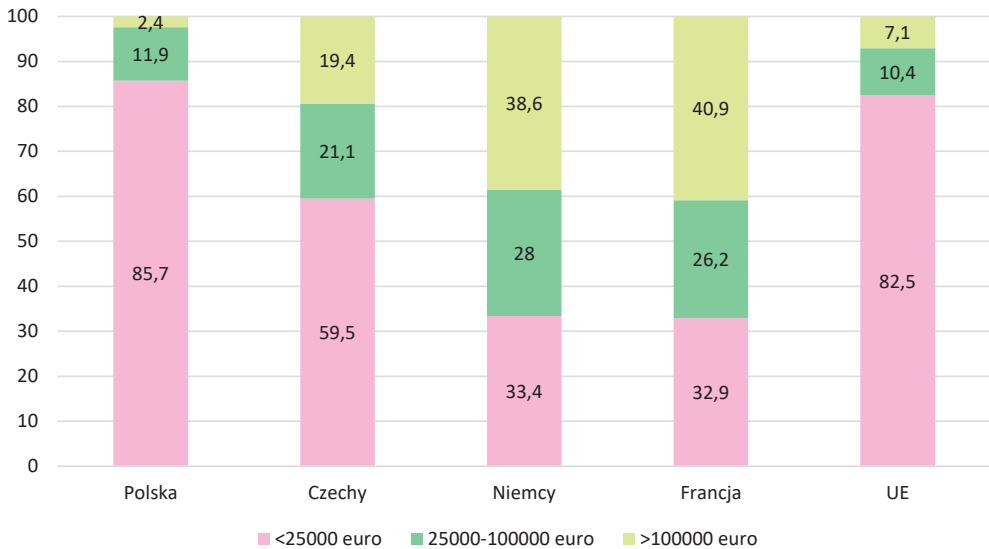
Aspekty ekonomiczne

Kwestie ekonomiczne są ważne, gdyż dotyczą istoty uprawiania danego zawodu, a więc możliwości zarobkowania pozwalającego na utrzymanie rodziny. Jak wcześniej zostało to zaprezentowane, krajowe i unijne akty prawne nie uwzględniają zasadniczo tego aspektu lub czynią to w niewielkim zakresie. Jako przykłady podać można limity wielkości fizycznej oraz ekonomicznej w takich programach pomocowych w ramach II filaru WPR jak modernizacja gospodarstw rolnych oraz premia dla młodego rolnika. Zgodnie z wcześniej przyjętymi założeniami problematyka zawodu rolnika rozpatrywana będzie w powiązaniu z funkcjonowaniem podstawowego podmiotu, w którym jest on uprawiany, czyli gospodarstwa rolnego. W tym kontekście rodzą się dwa pytania mające charakter poznawczy oraz praktyczny – odnoszący się do właściwego ukształtowania instrumentarium polityki zarówno rolnej, jak i wiejskiej.

Pierwsze z nich dotyczy tego, czy za rolnika (osobę wykonującą zawód rolnika) można uznać kogoś, kto dysponuje potencjałem wytwórczym (czyli w skrócie gospodarstwem rolnym) niepozwalającym na utrzymanie rodziny. Drugie pytanie, powstałe w wyniku refleksji nad pierwszym, związane jest z tym, w jaki sposób wspierać środkami publicznymi tych, którzy takiej zdolności nie posiadają. Ujmując problem inaczej: czy posiadanie potencjału uniemożliwiającego utrzymanie rodziny uprawnia do uznania danej osoby za rolnika i czy powinna ona mieć dostęp do instrumentarium polityki rolnej? Większość przytoczonych powyżej aktów prawnych oraz programów pomocowych wskazuje na to, że odpowiedź powinna być pozytywna. Płatnikiem podatku rolnego, członkiem Izby Rolniczej, beneficjentem wsparcia bezpośredniego może być każdy użytkownik użytków rolnych o powierzchni powyżej 1 ha, bez względu na to, czy z tej powierzchni jest w stanie utrzymać rodzinę, czy też nie. Poza wspomnianymi programami wsparcia inwestycyjnego, odmienne podejście prezentuje europejski system rachunkowości rolniczej FADN (www.fadn.pl, Goraj i in. 2004), gdzie w polu obserwacji znajdują się gospodarstwa towarowe wytwarzające łącznie ponad 90% krajowej Standardowej Produkcji.

Rozważania te są szczególnie istotne w Polsce, cechującej się rozdrobnioną strukturą agrarną i dużym zróżnicowaniem przestrzennym tego zjawiska (Sadowski 2010a, Sadowski 2010b, Zegar 2009). Możliwości utrzymania rodziny z prowadzonej działalności rolniczej można rozpatrywać z różnych punktów widzenia. W niniejszym opracowaniu wskazane zostanie kilka podstawowych, wzajemnie ze sobą powiązanych aspektów, a mianowicie: wielkość bieżącej produkcji, pozycja konkurencyjna wobec innych krajów członkowskich UE, długookresowe możliwości rozwojowe.

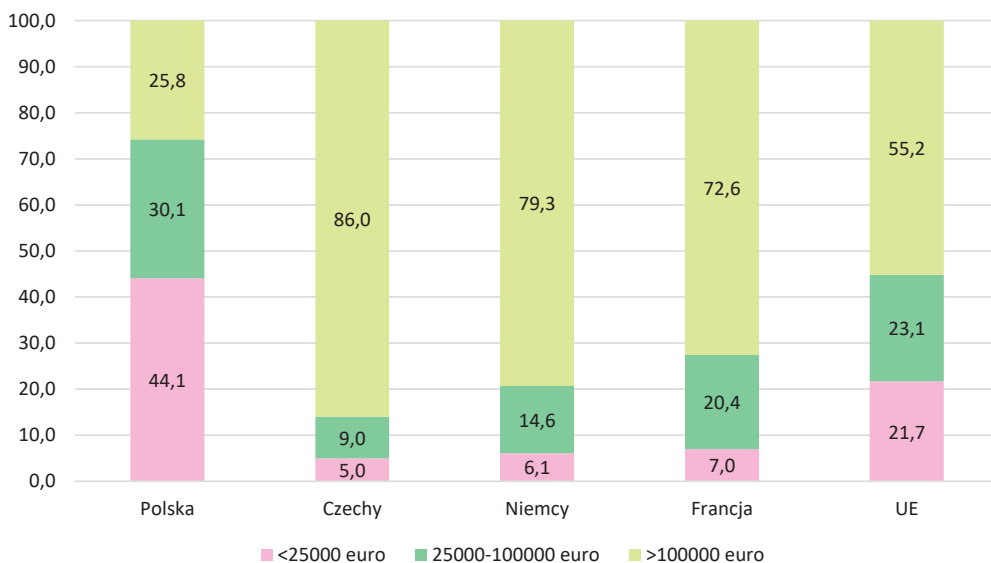
Zdecydowana większość polskich gospodarstw rolnych uzyskuje standardową produkcję na poziomie poniżej 25 tys. euro (Rycina 2.). Przyjmując kilka modelowych założeń (standardowa produkcja jest rzeczywistą wartością wytworzonych produktów, wypracowany dochód wynosi 20% wartości produkcji, przelicznik euro wynosi 4 zł, a przeciętna wielkość rodziny rolniczej to 4 osoby), widać, że miesięczny dochód na gospodarstwo wynosi około 1660 zł (25 tys. euro x 4 zł x 20% / 12 miesięcy), a w przeliczeniu na członka rodziny – około 417 zł. Wszystko to oczywiście przy założeniu uzyskania maksymalnej wielkości produkcji w grupie gospodarstw do 25 tys. euro. Jest to wartość niższa niż minimum egzystencji w 2018 roku dla rodziny czteroosobowej, według Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych (www.ipiss.com.pl). Oznacza to, że gros polskich gospodarstw nie pozwala na utrzymanie rodzin wyłącznie lub głównie z produkcji rolniczej. W konsekwencji skutkuje to bądź skrajnym ubóstwem (na poziomie poniżej minimum egzystencji), bądź dwu- lub wielozawodowością, skłaniając jednocześnie do pytania, czy osoby (rodziny) użytkujące tak małe gospodarstwa, uprawiają jeszcze zawód rolnika.

Rycina 2. Struktura gospodarstw w wybranych krajach Unii Europejskiej w 2016 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (www.eurostat.eu)

Drugie ważne pytanie odnoszące się do ekonomicznych (czy bardziej ekonomiczno-strukturalnych) aspektów wykonywania zawodu rolnika w różnych typach gospodarstw rolnych dotyczy kwestii konkurencyjności, także w rozumieniu międzynarodowym. W warunkach polskich jest to podejście uzasadnione ze względu na funkcjonowanie krajowego rolnictwa w strukturach jednolitego europejskiego rynku. Wracając do kwestii udziału małych i dużych gospodarstw rolnych (Rycina 2.), zauważyć trzeba, że ich struktura w Polsce jest znacząco różna niż w innych krajach członkowskich, położonych w podobnej strefie klimatycznej i wytwarzających podobny asortyment surowców rolnych. Jeśli przyjąć realne założenie, że skala produkcji (zależna od posiadanego potencjału produkcyjnego) wpływa na zdolności konkurencyjne, to okaże się, że w Polsce tylko niewielka część gospodarstw jest w stanie realnie konkurować z podmiotami z innych krajów. Nieco lepiej – ale też niekorzystnie – wygląda kwestia wykorzystania ziemi w polskim rolnictwie (Rycina 3.). Jeśli uwzględnić dane Eurostat, to ponad połowa użytkowanej ziemi znajduje się w gospodarstwach wytwarzających produkcję niezapewniającą nawet minimum egzystencji, a także niekonkurencyjnych w skali zarówno lokalnej, jak i międzynarodowej. Jest to sytuacja znacznie odbiegająca od tej, która występuje u najważniejszych konkurentów Polski wśród krajów UE. Co równie istotne z punktu widzenia omawianej tematyki, niemal połowa ziemi rolniczej jest w użytkowaniu podmiotów, których z merytorycznego punktu widzenia nie można jednoznacznie zaliczyć do gospodarstw rolnych, a prowadzących je osób – do uprawiających zawód rolnika. Sprawa wygląda jeszcze mniej korzystnie, jeśli uwzględni się możliwości rozwojowe gospodarstw. W Tabeli 1. ukazane zostały wartości inwestycji netto w polskich gospodarstwach z pola obserwacji FADN, według klas wielkości ekonomicznej. Okazuje się, że dodatnie wartości w badanym wieloleciu 2007-2016 uzyskiwały tylko gospodarstwa o wielkości SO powyżej 25 tys. euro, z tym że w klasach do 100 tys. euro mają one charakter spadkowy, co może oznaczać wzmożenie konkurencji na europejskim rynku i wzrost znaczenia efektu skali. Dopiero podmioty o wielkości SO powyżej 100 tys. euro wykazują (poza 2016 rokiem) wysoką i wyrównaną wartość inwestycji netto. Jeśli więc uwzględnić nie tylko możliwość bieżącego utrzymania rodziny, ale także możliwości konkurencyjne i rozwojowe, okaże się, że kryteria te spełnia według publikacji *Wyniki standardowe 2017 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN* (2018) zaledwie 18 400 gospodarstw, co stanowi 2,5% pola obserwacji FADN i 1,2% gospodarstw ogółem. Jeśli przyjąć za kryterium możliwości utrzymania rodziny na poziomie powyżej minimum egzystencji, a więc uwzględnivszy wszystkie gospodarstwa o SO powyżej 25 tys. euro, uprawiających zawód rolnika jest w Polsce około 150 tys. osób (rodzin), co stanowi odpowiednio około 20% i około 10% pola obserwacji FADN i ogółu gospodarstw rolnych według GUS.

Rycina 3. Struktura ziemi w gospodarstwach w wybranych krajach Unii Europejskiej w 2016 roku
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (www.eurostat.eu)

Tabela 1. Inwestycje netto* w polskich gospodarstwach według wielkości ekonomicznej

Klasa wielkości ekonomicznej (euro SO)	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
2 000 – < 8 000	-1169	-1596	-1423	-1835	-2164	-222	-2109	-1807	-2043	-2067
8 000 – < 25 000	-656	-1613	-1525	-1589	-1514	-1222	-1993	-2297	-1933	-2370
25 000 – < 50 000	3528	622	532	360	500	2041	19	-892	-1426	-2934
50 000 – < 100 000	9193	5097	6603	6788	5327	8033	5682	2916	584	-1282
100 000 – < 500 000	37383	24159	14660	17524	11584	22394	22129	11721	11779	-393
> = 500 000	29857	81262	36888	81239	62384	37577	9169	4429	13147	-23852
Razem	712	-472	-339	-348	-676	1121	-415	-1100	-1249	-2279

*Inwestycje netto = inwestycje – amortyzacja

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN

Aspekty środowiskowe

Współczesne rolnictwo powinno realizować nie tylko cele ekonomiczne (w najwęższym rozumieniu tego pojęcia – cele mikroekonomiczne), ale także środowiskowe. Związane jest to zarówno z potrzebą zachowania potencjału produkcyjnego w długim okresie, jak i z wytwarzaniem dóbr publicznych, finansowanych z publicznych środków; względnie minimalizacji wytwarzania antydóbr środowiskowych. To z kolei regulowane jest przez odpowiednie przepisy prawa. Realizacja tych celów jest lub powinna być

atrybutem zawodu rolnika, co przedstawione zostało powyżej w zakresie kształcenia rolniczego na poziomie wyższym.

W rozważaniach dotyczących środowiskowej efektywności polskich gospodarstw rolnych oparto się na wcześniejszych badaniach autora (Sadowski 2012), gdzie dokonano typologii gospodarstw rolnych według poziomu zrównoważenia ekonomicznego, środowiskowego i społecznego. Wbrew powszechnie panującym opiniom, najwyższy poziom zrównoważenia środowiskowego (powiązanego przy tym z efektywnością ekonomiczną), uzyskują gospodarstwa większe powierzchniowo i uzyskujące wysokie dochody (Tabela 2.)³. Zaliczone one zostały do typu „trwałe i zrównoważone”, co oznacza wysoki poziom realizacji wszystkich celów zrównoważonego rozwoju⁴.

Tabela 2. Zasoby ziemi i dochód w gospodarstwach grupowanych według typów zrównoważenia

Typy zrównoważenia*	Powierzchnia ziemi użytkowanej (ha/gospodarstwo)	Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (zł/gospodarstwo)
Trwałe i zrównoważone	92,0	204 725
Przeciętne	52,7	61 695
Zrównoważone społeczno-ekonomicznie	64,6	149 232
Zrównoważone środowiskowo	45,7	61 352
O ograniczonych możliwościach rozwojowych	31,0	24 555
Razem	56,2	93 830

*Trwałe i zrównoważone – wysoki stopień realizacji ładu środowiskowego, społecznego i ekonomicznego

Przeciętne – przeciętny stopień realizacji poszczególnych ładów

Zrównoważone społeczno-ekonomicznie – wysoki poziom realizacji ładu ekonomicznego i społecznego oraz niski lub przeciętny środowiskowego

Zrównoważone środowiskowo – wysoki poziom realizacji ładu środowiskowego oraz niski lub przeciętny ekonomicznego i społecznego

O ograniczonych możliwościach rozwojowych – niski stopień realizacji celów każdego ładu

Źródło: Sadowski 2012

Tabela 3. Wskaźniki oddziaływania na środowisko w gospodarstwach grupowanych według typów zrównoważenia

Typy zrównoważenia*	Liczba uprawianych gatunków na UR	Udział pow. zbóż uprawianych po zbożach (pow. zbóż ogółem=100)	Pokrycie ziemi w okresie zimowym (GO=100)	Saldo materii organicznej
Trwałe i zrównoważone	5,7	50,4	68,8	1,6
Przeciętne	5,3	71,5	60,7	0,5

³ Do podobnych wniosków dochodzi też Wrzaszcz (2012).

⁴ Szczegółowa metodyka delimitacji poszczególnych typów oraz ich charakterystyka zawarta jest w publikacji źródłowej (Sadowski 2012).

Tabela 3. cd.

Typy zrównoważenia*	Liczba uprawianych gatunków na UR	Udział pow. zbóż uprawianych po zbożach (pow. zbóż ogółem=100)	Pokrycie ziemi w okresie zimowym (GO=100)	Saldo materii organicznej
Zrównoważone społeczno-ekonomicznie	4,6	81,3	48,0	0,5
Zrównoważone środowiskowo	5,3	64,3	70,8	0,6
O ograniczonych możliwościach rozwojowych	4,8	72,5	57,4	0,5
Razem	5,2	71,3	62,3	0,7

* Objasnienia jak w Tabeli 2.

Źródło: Sadowski 2012

Podmioty należące do typu „trwałe i zrównoważone” w zakresie oddziaływania na środowisko cechują się większą bioróżnorodnością, rozumianą w rolnictwie w sposób specyficzny jako liczba uprawianych gatunków przy relatywnie niewielkim udziale zbóż w strukturze (Tabela 3.). Poza tym w okresie zimowym znaczna część ziemi pokryta jest roślinnością, co w założeniach ma zapobiegać erozji gleby. Lepsze rezultaty uzyskane są jedynie w typie „zrównoważone środowiskowo”. Jest niezwykle ważne, że w gospodarstwach należących do typu „trwałe i zrównoważone” najwyższe jest saldo materii organicznej, co oznacza dbałość o glebę, czyli podstawowy czynnik wytwórczy w rolnictwie. Podkreślić tu należy, że szczególna troska o jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej cechuje gospodarstwa rodzinne nastawione na trwanie w długim okresie (Halamska 2015, Podedworna 2014).

Tabela 4. Poziom i kierunek wykształcenia kierowników gospodarstw grupowanych według typów zrównoważenia

Typy zrównoważenia*	Wykształcenie kierownika (w procentach)			
	zasadnicze rolnicze	średnie rolnicze	wyższe rolnicze	wykształcenie rolnicze razem
Trwałe i zrównoważone	15,5	39,2	9,3	63,9
Przeciętne	23,7	21,1	6,6	51,3
Zrównoważone społeczno-ekonomicznie	16,7	40,5	8,3	65,5
Zrównoważone środowiskowo	26,0	17,3	9,4	52,8
O ograniczonych możliwościach rozwojowych	20,0	22,4	2,4	44,7
Razem	21,1	26,6	7,3	55,0

* Objasnienia jak w Tabeli 2.

Źródło: Sadowski 2012

Przyczyn takiego stanu rzeczy może być kilka. Jedną z nich wskazana jest w Tabeli 4. Gospodarstwa należące do typu „trwałe i zrównoważone” cechują się najwyższym udziałem kierowników legitymujących się wykształceniem rolniczym i jednym z najwyższych wskaźników w zakresie wykształcenia wyższego rolniczego. Wyniki te konwenują z poczynionymi wcześniej rozważaniami na temat znaczenia formalnego wykształcenia w kontekście wieloaspektowego postępu, pozwalającego nie tylko na osiągnięcie wyników ekonomicznych, ale także zrównoważenie środowiskowe. Tak znaczący udział osób z wykształceniem kierunkowym wynikać może z tej przyczyny, że wysokie dochody generowane przez duże gospodarstwa pozwalają na utrzymanie rodziny, a więc ostatecznie wymagają prowadzenia przez profesjonalnie przygotowanych kierowników, potrafiących jednocześnie nie tylko generować bieżące wyniki ekonomiczne, ale także utrzymać jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Inny powód takiego stanu rzeczy wynikać może z lepszego wyposażenia kapitałowego dużych gospodarstw, w tym sprzętu rolniczego, co pozwala prowadzić produkcję nie tylko efektywną ekonomicznie, ale także „przyjazną” środowiskowo.

Podsumowanie

Przedstawiona analiza wskazała na dylematy związane ze zdefiniowaniem zawodu rolnika. Niejednoznaczności wynikają z kilku wzajemnie powiązanych powodów. Istnieje bowiem znaczna rozbieżność pomiędzy rozumieniem tego pojęcia przez system edukacji i klasyfikację zawodów a rzeczywistym wymiarem w postaci prowadzenia gospodarstwa rolnego. Szkoły i uczelnie wyższe kształcą w zawodzie rolnik (lub w zawodach pokrewnych takich jak np. zootechnik) zarówno osoby znajdujące zatrudnienie w szeroko rozumianym otoczeniu rolnictwa, jak i w samych gospodarstwach. W niniejszym opracowaniu przyjęto założenie, że tylko w tym drugim wypadku można mówić o realnym wykonywaniu zawodu rolnika, i to przy przyjęciu dodatkowych założeń dotyczących skali produkcji i jej wpływu na utrzymanie rodziny i zachowanie pozycji konkurencyjnej gospodarstwa. Jednoznacznej definicji nie ułatwiają też obowiązujące w Polsce podstawowe akty prawne, stanowiące fundament ładu instytucjonalnego w obszarze rolnictwa. W większości wypadków odwołują się bardziej do gospodarstwa rolnego niż do rolnika. Poza tym wyznaczenie 1 ha UR jako minimalnego progu uznania za gospodarstwo rolne także stanowi istotną przeszkodę w zdefiniowaniu zawodu rolnika w oparciu o kryteria merytoryczne, w tym głównie ekonomiczne, ale także i środowiskowe. Nie rozszcząc sobie prawa do zamknięcia dyskusji, na podstawie przeprowadzonych analiz ekonomicznych i efektów oddziaływania na środowisko, podjęto próbę określenia, czym jest zawód rolnika. W największym skrócie można stwierdzić, że uprawia go osoba prowadząca towarowe gospodarstwo rolne o potencjale rzeczowym i ludzkim, pozwalającym na utrzymanie rodziny rolniczej, zachowanie pozycji konkurencyjnej i możliwości rozwoju oraz długookresowej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej, przy jednoczesnej dbałości o jakość wytwarzanych surowców oraz stan środowiska.

Oczywiście tak zarysowana definicja skłania do dalszych dyskusji na analizowany temat. Wynikać to może chociażby z faktu, że możliwości utrzymania rodziny zależą nie tylko od posiadanego potencjału (głównie w postaci zasobów ziemi rolniczej), ale także od bieżącej koniunktury rynkowej czy (co wydaje się być o wiele bardziej istotne) od megatrendów przejawiających się postępującą koncentracją struktury agrarnej. Ma to związek zarówno z wdrażaniem wieloaspektowego postępu, jak i zmniejszającą się jednostkową opłacalnością produkcji (Sadowski i in. 2013). Oznacza to, że obserwowane od wielu lat trendy polegające na zmniejszaniu się udziału pracujących w rolnictwie (Frenkel 2015), będą kontynuowane.

Naturalnie definicja ta odnosi się zasadniczo do rolnika użytkującego gospodarstwo indywidualne. Ograniczone ramy opracowania nie pozwoliły na szersze odniesienie się do wielu innych dylematów związanych z zawodem rolnika, które zostały tylko zasygnalizowane. Wymienić tu można chociażby takie problemy jak: uznanie lub nieuznanie za rolników członków rodziny rolniczej (których?) czy zdefiniowanie, kto jest rolnikiem w gospodarstwach osób prawnych (prezes, dyrektor, członkowie zarządu?).

Jeszcze inna problematyczna kwestia dotyczy pozaekonomicznych (środowiskowych i społecznych) funkcji drobnych gospodarstw rolnych (Czudec 2013, Musiał, Drygas 2013). W niniejszym opracowaniu wskazano wprawdzie, że większą efektywnością środowiskową cechują się podmioty większe, co nie świadczy, że gospodarstwa drobne i samozaopatrzeniowe nie mogą być nastawione głównie na kwestie związane z ochroną cennych zasobów przyrodniczych. Tego typu aktywność nie jest jednak zasadniczo wynagradzana przez rynek, w związku z tym musi być wspierana środkami publicznymi. Otwarte więc pozostaje pytanie, czy podmioty realizujące tego typu działania można w pełni nazwać gospodarstwami rolnymi, a ich użytkowników – rolnikami.

Bibliografia

- Czudec A. (2013). Ekonomiczne, środowiskowe i społeczne funkcje drobnych gospodarstw rolnych. *Więś i Rolnictwo*, 2(159), 90-105.
- Frenkel I. (2015). Przemiany demograficzne i aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w latach 2010-2013. *Więś i Rolnictwo*, 2(176), 33-62.
- Goraj L., Mańko S., Sass R., Wyszowska Z. (2004). *Rachunkowość rolnicza*. Warszawa: Difin.
- Grzebisz W., Szramka H. (1998). *Rolnictwo i leśnictwo. Wielka encyklopedia geografii świata*, t. 11. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Halamska M. (2015). Specyfika rolnictwa rodzinnego w Polsce: ciężar przeszłości i obecne uwarunkowania. *Więś i Rolnictwo*, 1.1(166.1), 107-129.
- Manteuffel R. (1984). *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Musiał W., Drygas M. (2013). Dylematy delimitacji drobnych gospodarstw rolnych. *Więś i Rolnictwo*, 2(159), 55-74.
- Podedworna H. (2014). Gospodarka chłopska jako struktura długiego trwania. *Więś i Rolnictwo*, 2(163), 47-56.

- Sadowski A. (2010a). Ocena możliwości opłaty pracy własnej w różnych typach gospodarstw rolnych w Polsce. *Więś i Rolnictwo*, 2(147), 142-157.
- Sadowski A. (2010b). Regionalne zróżnicowanie opłaty pracy własnej w różnych typach gospodarstw rolnych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 2, 75-88.
- Sadowski A. (2012). *Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wpływu Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.
- Sadowski A., Baer-Nawrocka A., Poczta W. (2013). *Gospodarstwa rolne w Polsce na tle gospodarstw Unii Europejskiej – wpływ WPR*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Sadowski A., Tullin W. (2015). Potrzeby doradcze rolników z województwa wielkopolskiego w zakresie ekonomiki i technologii produkcji rolniczej. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 3(81), 5-15.
- Wilkin J. (2010). Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie. W: Wilkin J. (red.) *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne* (s. 11-40). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wyniki standardowe 2017 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN* (2018). Warszawa: Polski FADN.
- Wrzaszcz W. (2012). *Poziom zrównoważenia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce (na podstawie danych FADN)*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy.
- Zegar J. S. (2009). *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy.
- Zegar J. S. (2012). *Współczesne wyzwania rolnictwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Strony internetowe

- www.encyklopedia.pwn.pl [dostęp 19.04.2019].
- www.fadn.pl [dostęp 19.04.2019].
- www.faostat.eu [dostęp 19.04.2019].
- www.ipiss.com.pl [dostęp 19.04.2019].

Akty prawne

- Klasyfikacja zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania* (Dz. U. 2014, poz. 1145).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013.
- Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego* (Dz. U. 2003, nr 64, poz. 592 z późn. zm.).
- Ustawa o Izbach Rolniczych* (Dz. U. 1996, nr 1, poz. 3 z późn. zm.).
- Ustawa o płatnościach w ramach systemu wsparcia bezpośredniego* (Dz. U. 2015, poz. 308 z późn. zm.).
- Ustawa o podatku rolnym* (Dz. U. 1984, nr 52, poz. 268 z późn. zm.).
- Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników* (Dz. U. 1991, nr 7, poz. 24 z późn. zm.).

Czym wiedza rolnicza jest współcześnie w Polsce?

Wiedza powiązana z wykonywaniem pracy w gospodarstwie rolnym jest pojęciem wieloznacznym czy też zmieniającym znaczenie w zależności od tego, jakiego rolnictwa i w której fazie jego ewolucji dotyczy. Jest to konsekwencja szeregu dokonujących się równolegle procesów. Można wymienić tu ewolucję rolnictwa, w której zatracą ono cechy gospodarki chłopskiej, gdzie zajęcia dziedziczone są po rodzicach wraz z ich majątkiem (czyli m.in. ziemią) i przekształca się w zawód rolnika wykonywany we własnym (rodzinnym) gospodarstwie rolnym. Praca rolnika staje się podobna do innych zajęć prowadzonych na rachunek własny, a rolnictwo stopniowo ewoluuje w stronę modelu farmerskiego. Równocześnie dokonują się inne, równie ważne procesy, takie jak wzrost szeroko rozumianych kompetencji i umiejętności rolnika, w szczególności upowszechnianie się w ostatnim stuleciu wśród ludności wiejskiej czytania i pisanie oraz liczenia. Jeszcze sto lat temu były to umiejętności wśród mieszkańców wsi wcale nieoczywiste. W ostatnim stuleciu odnotować należy także niezwykle postępy nauk rolniczych, a więc chemii (nawozy, środki ochrony roślin, lekarstwa weterynaryjne), a także wyhodowanie nowych odmian roślin, użytkowych ras zwierząt itp., jak również, paradoksalnie, odkrycie ograniczeń korzystania z tych osiągnięć ze względu na środowisko naturalne.

W systemie opisującym przepływ wiedzy fachowej do rolnika zmianie ulegała więc potencjalna zawartość informacyjna wiedzy oraz zdolność rolnika do absorpcji napływających informacji, związana z poszerzaniem się jego cywilizacyjnych kompetencji. Ale zmianom ulegały również inne elementy systemu. Zmieniał się zakres pojęcia rolnictwa (gospodarstwa rolnego) wraz ze stopniowym wzrostem zaawansowania społecznego podziału pracy między gospodarstwo rolne i instytucje sfery obsługi (w tym zaopatrzenia, nie tylko w środki produkcji dla rolnictwa, lecz także konsumpcji rodziny rolnika) itp. Wiązało się to z coraz silniejszym włączaniem się rolnictwa w otoczenie gospodarcze, a więc wkraczanie do niego gospodarki pieniężnej.

I wreszcie zmianom ulegały techniczne warunki przekazywania wiedzy. Następował ogromny rozwój taniej prasy rolniczej, pojawiło się i upowszechniło radio, telewizja, na koniec zaś internet. Wraz z pojawianiem się nowych możliwości przekazu informacji traciły na znaczeniu stare sposoby, jednak nie zniknęły całkowicie.

Wymienione procesy prowadzące do bardziej współczesnych struktur rolnictwa wpływały również na pojawianie się pewnych nowych, a zanikanie starych wzorców kulturowych. Zasadnicze znaczenie w tym wypadku można przypisać wiedzy ogólnej zdobywanej przez rolników w trakcie edukacji szkolnej, pogłębiającemu się włącza-

niu rolników w społeczny podział pracy oraz zmianom w strukturze rodziny rolnika, a także rozkładowi obowiązków między jej członków (co wiązało się między innymi z mechanizacją pracy).

Przedstawione uwagi prowadzą do konkluzji, że system dostarczania rolnikom wiedzy fachowej w ostatnich około stu latach ulegał ciągłym przemianom, zmieniali się rolnicy, rolnictwo, kanały przepływu informacji, a także treści przekazywane tymi kanałami. Ewolucja systemu trwa nadal i jest to proces niemający końca. Z tego względu warto zastanowić się, w jaki sposób omawiany system kształtował się i jaką postać przybrał obecnie.

Potrzeba dostarczania rolnikom wiedzy fachowej dostrzeżona została już w okresie działania Komisji Edukacji Narodowej. Pierwsza instytucja stawiająca sobie taki cel powstała jednak dopiero w 1816 roku, z inicjatywy między innymi Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego w ówczesnej wsi Marymont, pod nazwą Szkoły Agronomicznej. Uczniami byli nie przyszli rolnicy (czy wówczas raczej chłopci), ale zarządcy majątków ziemskich, ekonomowie. Można więc sądzić, że ówczesna „wiedza rolnicza” to w znacznym stopniu umiejętność zarządzania, organizowania pracy w majątku rolnym czy folwarku. Uczelnia przechodziła liczne reorganizacje, pozostawała jednak instytucją elitarną, lista jej absolwentów w dziesięcioleciu 1820-1830 zawierała 72 nazwiska. Pod zmieniającą się nazwą i strukturą szkoła ta działała do 1861 roku. Uważa się, że korzenie późniejszych kilku instytucji, takich jak SGGW i Instytut Weterynarii w Puławach, sięgają tej właśnie uczelni. W okresie późniejszym elitarny charakter uczelni rolniczych nie uległ zmianie – w roku szkolnym 1904/05 w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach dzieci szlachty i urzędników stanowiły 44,1%, duchownych – 9,8%, mieszczan – 31,1%, a chłopów i kozaków – 15,0%.

W zaborze rosyjskim począwszy od 1859 roku obowiązywała ustawa, na mocy której w każdej guberni miała powstać niższa szkoła rolnicza połączona z gospodarstwem rolnym, a jej celem było prowadzenie zajęć praktycznych. W założeniu były one przeznaczone dla zarządców folwarków oraz młodzieży chłopskiej. Szkoły te w programie nauczania miały m.in.: religię, czytanie i pisanie, prowadzenie gospodarstwa wiejskiego, ogrodnictwo, warzywnictwo, hodowlę, budownictwo wiejskie. Do roku 1863 uruchomiono cztery tego rodzaju instytucje, przy czym w roku szkolnym 1862/63 miały one 105 uczniów, w tym 45 należało do dzieci szlachty, 35 – mieszczan, a 25 – włościan.

Druga połowa XIX wieku i okres poprzedzający wybuch wielkiej wojny to okres powstawania prywatnych szkół rolniczych, zakładanych przez ziemian w ich majątkach lub w specjalnie na ten cel kupowanych obiektach (folwarkach). Nauka trwała w nich przeważnie około roku, często było to 11 miesięcy. Obok szkół dla młodzieży męskiej powstawały też szkoły (klasy) dla dziewcząt. Regułą było to, że uczniowie mieszkali w internatach szkolnych. Młodzież trafiająca do tego rodzaju szkół, pochodziła z rodzin drobnej szlachty oraz z zamożnych gospodarstw kmiecych. Problemem, z którym zmagaly się tego rodzaju instytucje, był silnie zróżnicowany poziom wiedzy szkolnej uczniów – słabo rozwinięty system szkół wiejskich nie zapewniał porównywalnego poziomu elementarnych umiejętności (takich jak czytanie, pisanie i rachowanie) w szkołach realizujących formalny program szkolny.

O ile szkoły przeznaczone dla chłopów w założeniu miały dostarczać praktycznych umiejętności związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego, obróbką pola i hodowlą zwierząt gospodarczych, to w programach przeznaczonych dla dziewcząt nauczano takich zajęć jak: prasowanie, cerowanie, prowadzenie domu, wychowywanie dzieci. Błędem byłoby jednak uznać, że dziewczęta uczone umiejętności niezwiązanych z gospodarstwem rolnym, szczególnie że pozostawało ono silnie związane z gospodarstwem domowym. Jeszcze w okresie międzywojennym normą było pieczenie w domu wiejskim chleba z mąki własnej produkcji, pozyskiwanie większości żywności z własnego gospodarstwa, częściowo również tkanie materiałów na potrzeby rodziny. W sklepie zaopatrywano się przede wszystkim w zapalki i naftę. Wkraczanie gospodarki pieniężnej (i powiązanych z nią związków z rynkiem) do gospodarstw chłopskich następowało, było jednak wówczas we wczesnej fazie tego procesu.

Przykładem szkoły rolniczej fundowanej przez ziemian może być historia zapisu testamentowego Kajetana Kickiego z roku 1878, dotyczącego powstania we wsi Topola szkoły dwuklasowej dla młodzieży chłopskiej. W wyniku sporów ze spadkobiercami oraz trudności prawnych stwarzanych przez administrację rozbiorową dopiero w roku 1896 w oparciu o ten zapis otwarta została szkoła w Sobieszowie, przyjmując 16 uczniów. Oficjalna nazwa placówki brzmiała Szkoła Niższa Rolnicza Sobieszynska I rzędu, co oznaczało, że przyjmowani uczniowie musieli wykazać się ukończeniem co najmniej dwuklasowej szkoły ludowej. Nauka w tej szkole trwała trzy lata, po których następował rok praktyk. Mimo że pierwszeństwo przyjęcia posiadali synowie chłopów – wśród absolwentów stanowili oni ok. 65%, to synowie mieszczan – 25%, a pozostali uczniowie mogli pochwalić się pochodzeniem szlacheckim.

Pod szyldem Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego grupa ziemian zorganizowała w 1900 roku w Pszczelinie (koło Otrębusów) szkołę – ze względów prawnych – pod oficjalną nazwą „Ferma Ogrodnicza z rocznym kursem dla dorosłych włościan”. Założeniem jej twórców było, aby uczniami zostali przyszli samodzielni rolnicy – prowadzący gospodarstwa chłopskie. Nauka trwała jedenaście miesięcy. W tym czasie przeznaczano pięć godzin dziennie na zajęcia praktyczne, drugie pięć – na wykłady oraz półtorej godziny na zbiorowe głośne czytanie i dyskusowanie. W pierwszych latach istnienia szkoła kształciła ok. 25 uczniów rocznie, w następnych – liczba ta wzrosła do ponad 60.

Przedstawione placówki stanowią tylko przykłady, jednak liczba uczniów i ich pochodzenie społeczne wskazują na to, że były to działania o niewielkiej skali w stosunku do potrzeb. Nieco lepiej sytuacja przedstawiała się na terenie zaboru pruskiego i w Galicji, a więc na terenach o lepiej zorganizowanym szkolnictwie wiejskim, niepodlegających polityce rusyfikacyjnej, podejrzliwej w stosunku do wszelkich działań oddolnych, prospołecznych i proedukacyjnych. Nie bez znaczenia był również fakt, że powszechność nauczania podstawowych kompetencji, a więc czytania i pisanie, w poszczególnych zaborach była różna. Na 100 rekrutów urodzonych w 1900 roku, pochodzących z byłego Królestwa Kongresowego, aż 35 było analfabetami, pochodzących z tzw. województw wschodnich – 48, z Małopolski – 6, a w Wielkopolsce (dawnym zaborze pruskim) analfabeci należeli do wylątków.

W roku szkolnym 1921/22, a więc stosunkowo krótko po odzyskaniu niepodległości, na terenie ówczesnej Polski istniało 14 szkół agrotechnicznych, 34 ludowe szkoły rolnicze publiczne i 26 prywatnych. Wśród 60 ludowych szkół rolniczych 38 przeznaczonych było dla chłopców, a 22 – dla dziewcząt.

Rozpatrując kwestie oświaty rolniczej w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej, pamiętać trzeba, że na wsi, poza wyjątkami, dzieci chłopskie przejmujące gospodarstwo wyposażone były w wiedzę zdobytą w wyniku praktyki, jaką dawała praca w gospodarstwie rodziców. Szkolnictwo rolnicze nie mogło zaspokoić potrzeb podobnie jak prasa rolnicza, która – nawet jeśli się pojawiała – natrafiała na brak kompetencji u znacznej części chłopów w zakresie korzystania z wiedzy drukowanej. Według danych Powszechnego Spisu Ludności z 1921 roku 38% mieszkańców wsi w wieku 10 lat i więcej było analfabetami¹.

Z problemów tych zdawali sobie sprawę autorzy reformy rolnej z 1920 roku. Ustawa wprowadzająca ją zawiera informację, że część zasobu ziemi pozyskanego na jej cele powinna być przeznaczona na gospodarstwa szkół rolniczych. Jednocześnie zakładano, że postęp w unowocześnianiu rolnictwa i wykorzystaniu efektów nauk rolniczych najszybszy będzie w gospodarstwach dworskich. Z tego względu zakładano, że będą one pełnić funkcję pokazowych, nowoczesnych gospodarstw, co wiązało się z lepszym przygotowaniem fachowym ich użytkowników oraz wyższymi kompetencjami w zakresie poszukiwania informacji. Jedną z głównych funkcji gospodarstw dworskich miała być funkcja demonstracji nowoczesnych metod produkcji i wpływanie na zmiany dokonujące się w gospodarstwach chłopskich poprzez mechanizm dyfuzji wiedzy.

Sześć dni wcześniej, jeszcze przed uchwaleniem ustawy o reformie rolnej z 9 lipca 1920 roku, sejm przyjął ustawę o ludowych szkołach rolniczych. Zakładała ona powstanie w każdym z powiatów dwóch tego rodzaju szkół, jednej dla chłopców, drugiej dla dziewcząt. Zakładano również, że powstanie pełnej sieci szkół potrwa 20 lat. Za organizowanie sieci tych szkół odpowiedzialny był samorząd terytorialny, z tym że rząd zobowiązany był do udzielenia bezzwrotnej zapomogi w wysokości 25% kosztów oraz przydziału gruntów. Do wybuchu II wojny światowej powstało 128 takich placówek, a więc znacznie mniej niż zakładano. Co więcej, były to szkoły bardzo małe, w roku szkolnym 1936/37 uczyło się w nich zaledwie 5070 uczniów (3305 chłopców i 1765 dziewcząt).

Jednocześnie, gdy jedną z głównych barier utrudniających nabycie umiejętności praktycznych przez rolników był brak ich kompetencji w zakresie czytania i pisanie, to po wielkiej wojnie powstawały i rozwijały się placówki naukowe wytwarzające tę wiedzę i kształcące na wysokim poziomie specjalistów dla sektora rolniczego. Rozwijały się wyższe uczelnie (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Akademia Rolnicza w Dublinach k. Lwowa – powiązana wówczas organizacyjnie z Uniwersytetem

¹ Warto jednak pamiętać, że sytuacja w zakresie wykształcenia ludności w Polsce nie odbiegała w tym okresie na niekorzyść w porównaniu z innymi krajami Europy. Według danych GUS w roku 1920 w Bułgarii analfabeci stanowili 46,6% dorosłej populacji, Grecji – 49,6%, Hiszpanii – 42,8%, Portugalii – 65,3%, a w Polsce w 1921 roku (miasto i wieś łącznie) – 34,6%. Zasadnicze ograniczenie skali analfabetyzmu w większości krajów Europy przypada na okres międzywojenny i pierwsze dziesięciolecie po II wojnie światowej.

Lwowskim, Akademia Weterynarii, Studium Weterynarii UW, Wydział Rolniczo-Leśny Uniwersytetu w Poznaniu, Studium Rolnicze UJ). Przepływ wiedzy między absolwentami uczelni a rolnikami był jednak niewielki, przy czym większy do gospodarstw dworskich, a znikomy do chłopskich. I tę właśnie prawidłowość chcieli wykorzystać twórcy reformy rolnej z 1920 roku, wyznaczając gospodarstwu dworskiemu rolę przekaźnika nowoczesnych sposobów produkcji rolnej do praktyki gospodarstw chłopskich.

Warto pamiętać, że mowa jest tu o okresie, w którym nie istniała jeszcze telewizja, radio było nowinką techniczną zdobywającą dopiero rynki miejskie, a prasa (przeznaczona dla rolników) obejmowała relatywnie niewielką liczbę tytułów, była z punktu widzenia mieszkańców wsi droga i wymagała umiejętności czytania ze zrozumieniem. Pamiętniki chłopskie z okresu międzywojennego ujawniają, że prasa rolnicza, mimo stosunkowo małych nakładów, była jednak na wsi obecna. Stanowiła dobro luksusowe, a jej egzemplarze, stosunkowo kosztowne, były przedmiotem wymiany między rolnikami i często jeden egzemplarz czytało po sobie wiele osób. Większe znaczenie dla transferu wiedzy odgrywały dodatki prasowe ukazujące się pod nazwą „kalendarzy”. W rzeczywistości stanowiły one zbiory rad i przepisów postępowania w różnych sytuacjach. Jako przykład wymienić tu można takie wydawnictwa jak: „Kalendarz Wieńca”, „Kalendarz Pszczółki”, „Kalendarz Roli”, „Kalendarz Gospodarza”. Do dziś pojawiają się podobne tytuły, mają jednak inny charakter (propagandowy, indoktrynujący, dewocyjny), charakteryzując się również znacznie mniejszym zasięgiem oddziaływania.

Okres, o którym mowa, charakteryzował się początkiem eksplozji osiągnięć nauk rolniczych w różnych dziedzinach. Wymienić tu można rozwój, np. w chemii rolniczej, w wyniku którego powstały nawozy sztuczne, środki ochrony roślin, lekarstwa weterynaryjne czy środki ochrony przed szkodnikami. W ramach zaś tego samego gatunku roślin czy zwierząt wyhodowano wyspecjalizowane rasy (np. bydło mleczne, mięsne), odmiany roślin przeznaczonych dla obszarów o specyficznych warunkach przyrodniczych, odporne na pewne gatunki szkodników; sprzyjało to szybkiemu wzrostowi plonów upraw oraz obniżaniu jednostkowych kosztów produkcji. Przykładem może być szybki wzrost plonów ziemniaków, pszenicy czy mleczności krów. Wyprodukowano też nowe generacje maszyn rolniczych zmieniających zasadniczo sposób gospodarowania. Powiększał się rozstęp pomiędzy wynikami nauk a wiedzą chłopów i praktyką gospodarki rolnej, zwłaszcza gdy pod uwagę wziąć rolnictwo chłopskie. Był on jednak nie tylko efektem braku kompetencji chłopów i niedostatku systemu edukacyjnego, ale również kapitału, a ponadto okazywał się związany z niedostosowaniem struktury rolnictwa do wymogów absorpcji pojawiających się innowacji. Silnie rozdrobione, słabo włączone w struktury gospodarki pieniężnej rolnictwo nie mogło korzystać z przemysłowych środków produkcji – chłop posiadający jedną krowę nie zastanawiał się nad tym, czy jest ona rasy mlecznej czy mięsnej. Dodatkowo lata trzydzieste XX wieku to okres głębokiego kryzysu gospodarczego i bardzo ograniczonych zdolności inwestycyjnych gospodarstw rolnych.

Po drugiej wojnie światowej meandry polityki rolnej powodowały, że koszty uzyskiwanych efektów były wysokie, jednak w wielu kwestiach identyfikacja głównych problemów pozostających do rozwiązania była właściwa. I tak władze przystąpiły do

walki z analfabetyzmem nie tylko młodzieży, ale również średniego pokolenia. Powstała sieć szkół podstawowych dla dzieci wiejskich z programem identycznym jak w szkołach miejskich. Organizowano kursy czytania i pisania dla dorosłych. Kursy takie prowadzone były także przez wojsko dla poborowych. Jednocześnie koncepcje dotyczące organizacji oświaty rolniczej ulegały częstym zmianom. Sprzyjały temu powstające nowe technologie pozwalające na szybkie, tanie i w atrakcyjnej formie upowszechnianie informacji. Dotyczy to przede wszystkim rozwoju radia, które upowszechniło się na wsi w latach pięćdziesiątych oraz telewizji – w latach sześćdziesiątych. Było to możliwe m.in. dzięki prowadzonej w okresie powojennym akcji elektryfikacji wsi.

Ważną rolę przypisywano kontaktom osobistym rolników z różnego rodzaju specjalistami. Z jednej strony przybierały one charakter formalnych kursów, np. przysposobienia rolniczego, z drugiej – bezpośrednich kontaktów rolników z doradcami. Początki akcji kursów rolniczych sięgały okresu międzywojennego, a ponieważ z założenia skierowane były do osób pracujących w rolnictwie, organizowano je tak, aby udział w kursie dało się łatwo połączyć z codziennymi wyzwaniami. W latach sześćdziesiątych w każdej gromadzie zatrudniano jedną osobę na stanowisku agronoma, który był odpowiedzialny za lokalne doradztwo rolnicze, organizację kursów rolniczych itp. W późniejszym okresie rolę doradców w kontaktach osobistych z rolnikiem przejęli pracownicy Ośrodków Doradztwa Rolniczego. Obok kursów rozwijano więc indywidualne formy pracy specjalistów z rolnikami.

Już w 1948 roku powstał zarys zawodowego systemu szkolnego składającego się z trzech poziomów: zasadniczych szkół zawodowych, techników i szkół wyższych. Wśród zawodów uczonych w tym systemie szkół znajdowały się te powiązane z rolnictwem, stosunkowo często jednak nastawiano się na potrzeby rolnictwa skolectywizowanego (np. Technika Mechanizacji Rolnictwa). Szkoły zawodowe pozwalały na kontynuowanie nauki w technikach, chociaż w zasadzie ich celem było przygotowanie wykwalifikowanej kadry robotników. Technika kończyły się maturą, dawały konkretny zawód oraz prawo do kontynuowania nauki na poziomie szkoły wyższej. Ten klarowny system szkolnictwa zawodowego z czasem się rozrósł, powstawały szkoły wieczorowe dla pracujących, działające w trybie zaocznym, korespondencyjnym, uzupełniające.

Całkowicie nowym kanałem transmisji wiedzy rolniczej stało się jednakowoż wykorzystanie powstałych możliwości technicznych, jakie łączyły się z rozwojem radiofonii oraz później – z upowszechnieniem się telewizji. W strukturze tych mediów powstały redakcje rolne specjalizujące się w przekazywaniu informacji przeznaczonych dla rolników. Audycje te z jednej strony przypominały kursy rolnicze, z drugiej, poprzez odpowiedzi na listy, indywidualne kontakty rolnika ze specjalistą, z tym że udzielona rada przekazywana była od razu szerszemu kręgowi odbiorców. Zakres informacji był szeroki – od konkretnych porad po tłumaczenie założeń i bieżących celów polityki rolnej. W tym sensie można powiedzieć, że poza funkcją doradczą pełniły one również funkcję propagandową.

Na szczególną uwagę zasługuje wykorzystanie możliwości, jakie dała telewizja w przedsięwzięciu nazwanym Telewizyjnym Technikum Rolniczym. W latach 1970-1990 w ramach tego projektu funkcjonowała szkoła z przeznaczeniem dla osób uczących się w trybie zaocznym. Produkowano i emitowano cykle wykładowe odpowiadające programowi

pięcioletniego technikum rolniczego. Wykłady przygotowywane były na wysokim poziomie dydaktycznym i merytorycznym, w formie atrakcyjnej lekcji – zawierały dużą ilość ilustracji filmowych, zdjęć i rzetelnych komentarzy. Uczniowie Technikum Telewizyjnego spotykali się na cyklicznych zjazdach, korzystali z konsultacji nauczycieli, zdawali egzaminy, zaliczali odpowiednie partie programu nauczania. Na koniec otrzymywali dyplom ukończenia szkoły na poziomie Technikum Rolniczego.

Ale znaczenie Telewizyjnego Technikum Rolniczego było szersze, korzystanie z lekcji-wykładów nie ograniczało się do uczniów tej zaocznej szkoły. Inne placówki o podobnym programie również z nich korzystały, co zapewniało wysoki poziom prowadzonych lekcji oraz możliwość koncentrowania się nauczyciela na tych elementach programu nauczania, które w danym środowisku sprawiały trudności mimo standardowego przedstawienia ich w transmitowanym wykładzie. Telewizyjne Technikum Rolnicze było także środkiem pozwalającym łagodzić skutki nierównego przygotowania zawodowego nauczycieli tych samych przedmiotów z różnych szkół.

Zmiany zakresu pojęcia „wiedza rolnicza” były więc związane z jednej strony z rozwojem nauk rolniczych, kanałów przepływu informacji, wzrostem kompetencji cywilizacyjnych rolników, pozwalających na korzystanie z pojawiających się nowych źródeł informacji, jednak z drugiej strony z faktem, że szereg umiejętności i związanych z tym informacji przestawało stanowić wyposażenie w wiedzę niezbędną rolnikowi. Nowe elementy pojęcia „wiedza rolnicza” to te, które uzyskiwane były w inny sposób niż praktyka przechodząca z ojca na syna. Obecnie gospodarstwo rolne wymaga wiedzy nie tylko tradycyjnej, dotyczącej kalendarza prac polowych i podstawowych zasad hodowli zwierząt, ale również pewnego zasobu informacji z zakresu ekonomii, prawa, zarządzania itp., a więc zasobu informacji potrzebnych przy prowadzeniu działalności gospodarczej na rachunek własny. Rolnik powinien być wyposażony także w dobre rozeznanie dotyczące instytucjonalnego środowiska, w którym prowadzi swoją działalność. Jest to o tyle istotne, że musi wchodzić w interakcje z elementami tego środowiska, zaopatrując się w potrzebne środki produkcji, sprzedając produkty gospodarstwa, korzystając z usług takich instytucji jak: warsztaty naprawcze maszyn, weterynarze, specjaliści z zakresu chemii rolnej, instytucje prowadzące usługi polowe. Warto przy tym zauważyć, że o ile starsze maszyny rolnicze, z reguły o prostej budowie, każdy mógł sam naprawiać, to sprzęty nowszych generacji, często korzystające ze skomplikowanych układów elektronicznych, wymagają fachowego serwisu, który wykracza poza zakres podstawowej „wiedzy rolniczej”.

Obecnie obserwować można kolejny etap ewolucji pojęcia „wiedza rolnicza”. Poszerza się ono o kompleks umiejętności związanych z możliwościami korzystania ze Wspólnej Polityki Rolnej, a praktycznie oznacza umiejętność „wpasowywania się” w jej bieżące programy i, co za tym idzie, wypełniania wniosków, posługiwania się ich specyficznym językiem itp. Ponadto osiągnięcia nauk rolniczych, wcześniej przedstawiane jako jednoznacznie unowocześniające rolnictwo, obecnie poddawane są pewnej rewizji związanej z nadmiernym ich oddziaływaniem na środowisko. Rolnik bombardowany jest sprzecznymi informacjami, z jednej strony o rosnących możliwościach korzystania z osiągnięć nauki, z drugiej – o przewagach produkcji ekologicznej, ograniczającej się do naturalnych

metod i przyjaznych środowisku sposobów postępowania. Stawia go to w sytuacji wyboru treści napływających informacji i zmusza do nowego dla niego sposobu ich odczytywania, do wyboru opartego na postawie krytycznej. Wydaje się, że jest to nowa kwestia, wcześniej nieobecna w kompleksie problemów związanych z „wiedzą rolniczą”.

Warto też zauważyć, że pewien zasób umiejętności – tradycyjnie zaliczany do rolniczych – wypadł poza jej zakres. Dotyczy to takich umiejętności jak: prowadzenie domu, szycie, cerowanie, pieczenie chleba, produkcja masła itp. W miarę profesjonalizacji zawodu rolnika oraz włączania się gospodarstw rolnych w struktury gospodarki pieniężnej, następuje stopniowe rozdzielanie się gospodarstwa rolnego i domowego. Obecnie zdecydowana większość rolników kupuje chleb, mięso i szereg innych produktów, które jeszcze kilkadziesiąt lat temu produkowano na potrzeby rodziny we własnym zakresie. Pieczenie w domu chleba dziś postrzegane jest nie jako konieczność, ale ekstrawagancja.

Przedstawione uwagi prowadzą do wniosku, że pojęcie „wiedza rolnicza” czy też „wiedza potrzebna dla prowadzenia gospodarstwa rolnego” ulega ewolucji, przy czym na jej charakter zasadniczy wpływ wywiera proces profesjonalizacji zawodu rolnika oraz pogłębiające się uwikłania procesów dziejących się wewnątrz gospodarstwa i w jego otoczeniu. W znacznym stopniu wiążą się one z pogłębiającym się społecznym podziałem pracy oraz coraz częstszym procesem włączania się gospodarstw w relacje pieniężne ze swoim otoczeniem.

Bibliografia

- Biernacka M. (1983). Oświata a społeczno-kulturowe przeobrażenia wsi w okresie międzywojennym (na przykładzie wybranej społeczności). *Etnografia Polski*, 27, 1, 103-131.
- Grabińska J. (2004). Zarys rozwoju oświaty rolniczej w Polsce do 1939 roku. *Szkice Podlaskie*, 12, 81-96.
- GUS (2014). *Historia Polski w liczbach*, t. 3, *Polska w Europie*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS (2003). *Historia Polski w liczbach*, t. 1, *Państwo, społeczeństwo*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS (1992). *Historia Polski w liczbach*, t. 4, *Oświata, nauka, kultura*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Krzyworzeka A. (2011). Funkcjonowanie wiedzy rolniczej. *e-mentor*, 3(40) <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/40/id/848> [dostęp 13.04 2021].
- Fabierkiewicz W. (oprac.) (1924). *Polska w liczbach*. Warszawa: Skład Główny w Księgarni „IGNIS” (E. Wende i S-ka).
- Ustawa z dnia 9 lipca 1920 roku o ludowych szkołach rolniczych* (Dz.U. 1920 nr 62 poz. 398).
- Wieczorek T. (1968). *Zarys dziejów szkolnictwa rolniczego w Polsce do 1939 roku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Szkolnictwa Zawodowego, Biblioteka Kształcenia Zawodowego.

Małgorzata Kisilowska

Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW

Media jako źródło wiedzy rolników – syntetyczny przegląd rynku prasy rolniczej

Nawet bardzo ogólny przegląd sektora rynku prasy wymaga zdefiniowania granic formalnych i treściowych, czyli przedmiotu i zakresu badania. W wypadku prasy rolniczej trzeba zwrócić uwagę na definicję prasy oraz definicję odbiorcy – rolnika.

Najbardziej sformalizowana i wciąż obowiązująca definicja prasy pochodzi z ustawy o prawie prasowym. Mówi ona, iż *prasa oznacza publikacje periodyczne, które nie tworzą zamkniętej, jednorodnej całości, ukazujące się nie rzadziej niż raz do roku, opatrzone stałym tytułem albo nazwą, numerem bieżącym i datą, a w szczególności: dzienniki i czasopisma, serwisy agencyjne, stałe przekazy teleksowe; biuletyny, programy radiowe i telewizyjne oraz kroniki filmowe; prasą są także wszelkie istniejące i powstające w wyniku postępu technicznego środki masowego przekazywania, w tym także rozgłoszenie oraz tele- i radiowęzły zakładowe, upowszechniające publikacje periodyczne za pomocą druku, wizji, fonii lub innej techniki rozpowszechniania; prasa obejmuje również zespoły ludzi i poszczególne osoby zajmujące się działalnością dziennikarską; czasopismem jest druk periodyczny ukazujący się nie częściej niż raz w tygodniu, a nie rzadziej niż raz w roku; przepis ten stosuje się odpowiednio do przekazu za pomocą dźwięku oraz dźwięku i obrazu (Ustawa... 1984).*

Nieadekwatność tej definicji była i jest przedmiotem dyskusji badaczy. Można się tu powołać chociażby na prace Wiesława Sonczyka (2008a, s. 20-32; 2008b, s. 45-54), który przeprowadził szczegółowe analizy tego zapisu w kontekście mediów dostępnych współcześnie oraz ich cech formalnych.

Rezygnując więc przynajmniej częściowo z zapisów ustawowych, a korzystając z propozycji wspomnianego autora, uznano, że dla przedmiotowej analizy jako formalne wyróżniki prasy rolniczej uznaje się:

1. publikacje drukowane i/lub elektroniczne – drugie z nich mogą być dokumentami cyfrowymi pierwotnymi (oryginalnie i zgodnie z intencją autorów/redakcji powstały najpierw w wersji elektronicznej) lub wtórnymi (cyfrowymi kopiami publikacji drukowanych),
2. o określonej formule wydawniczej, tzn. ukazujące się bez ograniczenia czasowego (przewidzianego końca publikacji), o nieograniczonym dostępie, mające wspólny tytuł, bieżącą numerację, oznaczoną datę i miejsce wydania, wskazaną redakcję oraz cenę.

Dodatkowym założeniem zastosowanym w poszukiwaniach jest wyłączenie z analizowanego zasobu prasy naukowej, czyli wszystkich tytułów, które są publikowane przez jednostki akademickie bądź naukowo-badawcze.

Charakterystyka ogólna wybranego sektora rynku prasy wymaga uprzedniego zdefiniowania grupy odbiorców oraz zasięgu badań – czy interesuje nas audytorium potencjalne, rzeczywiste czy płacące (Goban-Klas 2016, s. 52-69). Rolnik jako pewien typ odbiorcy przekazu medialnego jest w niniejszym tekście z konieczności pojmowany szeroko jako osoba prowadząca działalność rolniczą polegającą na produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej. Założono również, że w takiej charakterystyce jako punkt odniesienia służyć może audytorium potencjalne (wszyscy rolnicy, którzy mogą chcieć czytać wskazane tytuły). Natomiast analiza odbioru publikowanych treści z oczywistych względów skupiać się będzie na czytelnikach rzeczywistych.

Rynek prasy rolniczej według wybranych kryteriów

W wypadku analizy prasy fachowej, której przykładem jest prasa rolnicza, badania ilościowe dają ogólny obraz tytułów dla tego sektora. Wskaźnikiem wymienianym najczęściej jako pierwszy jest ogólna liczba tytułów, na drugim miejscu często wymieniana jest wysokość nakładu.

Według dostępnych danych GUS za rok 2017 w Polsce w tym czasie ukazywało się łącznie 225 tytułów czasopism z zakresu (według klasyfikacji UNESCO): *Rolnictwo*. *Leśnictwo*. *Hodowla*. *Łowiectwo*. *Rybołówstwo*, z czego większość to kwartalniki lub półroczniki (86), w drugiej kolejności miesięczniki (59) i roczniki lub periodyki nieregularne (52). Trzeba tu nadmienić, że poza szerszym niż samo rolnictwo zakresem, w tej liczbie znajdują się również czasopisma naukowe, które nie są przedmiotem niniejszego badania. Stąd statystyka GUS nie może być jedynym źródłem charakteryzującym badany sektor prasy.

Na podstawie wyszukiwania przeprowadzonego w dniu 18.02.2019 roku w katalogu Centralnej Biblioteki Rolniczej oraz w Bibliografii Wydawnictw Ciągłych (BWC) Biblioteki Narodowej, według hasła przedmiotowego „rolnictwo”, uzyskano 163 tytuły prasowe. Dodatkowym kryterium weryfikacji formalnej było sprawdzenie, czy tytuły rejestrowane w BWC są kontynuowane i aktualnie dostępne, tj. czy informacje o ich publikacji za lata 2018-2019 są dostępne w internecie oraz w zasobach Centralnej Biblioteki Rolniczej.

BWC jest opracowywana na podstawie tzw. egzemplarza obowiązkowego, czyli w wypadku czasopism ich kolejnych numerów, przekazywanych nieodpłatnie przez wydawców Bibliotece Narodowej. Ze względu jednak na słabą „ściągalskość” tytułów (faktyczny brak kar za ich nienadsyłanie) nie wszystkie czasopisma mogą być w bibliografii reprezentowane (mimo dążenia do jej kompletności). Ponadto część rekordów powieliła te same dane oraz dotyczy tego samego czasopisma, które np. z biegiem czasu zmieniało tytuł lub formę wydawniczą (np. z druku ulotnego na czasopismo), co jest każdorazowo zaznaczone w opisie bibliograficznym.

Dodatkowo uzyskane dane wydawnicze sprawdzano również w internecie, przede wszystkim na stronach wydawców i portalach prowadzonych dla niektórych tytułów czasopism. W konsekwencji po sprawdzeniu każdego rekordu, uzyskano 54 tytuły

aktualnie ukazującej się prasy rolniczej (zob. Tabela 1.). Nie można jednak uznać, że lista ta jest kompletna i zamknięta. Pozwala raczej na naszkicowanie publikacji czasopiśmienniczych z badanego obszaru jako punktu wyjścia do dalszych, pogłębionych badań. Po pierwsze, dynamika rynku prasowego powoduje, że właściwie nieustająco stare tytuły są likwidowane, zawieszane bądź zmieniane, a pojawiają się nowe – w tym zupełnie nowe oraz te przekształcane np. z materiałów ukazujących się wcześniej jako dodatki do innych tytułów (taka jest sytuacja np. czasopisma „Profi”, które ukazuje się samodzielnie od 2019 roku, a wcześniej było dodatkiem do „Top Agrar Polska” jako „Top Technika Premium”). Inne zmieniają częstotliwość ukazywania, np. wcześniejszy tygodnik „Zielony Sztandar” od roku 2019 jest publikowany jako dwutygodnik. Publikacje zmieniają wydawców i lokalizacje, a przy tym niekiedy tytuły. Wreszcie część tytułów przenosi się do internetu, gdzie jest rozpowszechniana bezpłatnie lub powoli przekształca się w „dodatek” do portalu informacyjnego o wybranej tematyce.

Należy podkreślić, że w zestawieniu brakuje czasopism regionalnych, w tym zwłaszcza publikowanych przez ośrodki doradztwa rolniczego (ODR), których egzemplarze nie docierają do dużych bibliotek, a tym samym trudno o ich rejestrację i identyfikację. Być może pełny obraz oferty czasopiśmienniczej w zakresie rolnictwa wymaga nie tylko badań źródłowych, ale również zastosowania metod ilościowych i jakościowych w badaniach społecznych, np. wywiadów z wydawcami, czytelnikami, przedstawicielami środowiska (wspomniane ODR-y).

Na podstawie danych zaprezentowanych w Tabeli 1. (na stronie xxx) można scharakteryzować poniższe cechy rynku prasy rolniczej.

Częstotliwość ukazywania się czasopism

Wśród wybranych do analizy 54 tytułów znajdują się:

- 3 kwartalniki;
- 10 dwumiesięczników (z czego dwa ukazują się w częstotliwości 8-9 numerów rocznie);
- 37 miesięczników;
- 3 dwutygodniki;
- 1 tygodnik.

Dominacja miesięczników i dwumiesięczników jest charakterystyczna dla prasy fachowej – w większości sektorów, kiedy mówimy o czasopismach tematycznych, specjalistycznych, ukazują się one zazwyczaj nie częściej niż raz w miesiącu. Dwumiesięczniki (i rzadziej ukazujące się tytuły) są formą mniej popularną, charakterystyczną może bardziej (choć też raczej w perspektywie historycznej niż dziś) dla prasy naukowej. Niemal całkowity brak tygodników i dwutygodników sugerować może, że dostępne tytuły zdominowały tę część rynku, a dodatkowo rolnicy (podobnie jak pozostała część społeczeństwa) zaspokajają swoje codzienne potrzeby informacyjne, korzystając z portali dziedzinowych i mediów społecznościowych. Popularność miesięczników może też wiązać się w tym sektorze z sezonowością prac i wydarzeń rolniczych.

Zakres i tematyka

Czasopisma przeznaczone dla rolników są klasyfikowane jako „rolnicze” i „fachowe” – w odróżnieniu od tych również dotyczących rolnictwa, ale naukowych w charakterze. W obrębie tej grupy można jednak dodatkowo wyodrębnić tzw. ogólne – w których w treści numeru poruszane są różne zagadnienia takie jak chociażby: uprawa roślin (zbóż, roślin oleistych, rzadziej owoców czy warzyw), hodowla zwierząt (bydła, drobiu, trzody chlewnej), zarządzanie produkcją rolną, technika rolnicza (agrotechnika), porady prawne itd. Tytułów o takim charakterze w analizowanym zbiorze wyodrębniono 22, czyli nieco mniej niż połowę. Drugą, zróżnicowaną grupę stanowią czasopisma specjalistyczne w łącznej liczbie 32, wśród nich można dodatkowo wskazać:

- uprawa warzyw i/lub owoców – 13 tytułów;
- uprawa roślin rolniczych (zbóż, roślin oleistych) – 1 tytuł;
- hodowla zwierząt – 8 tytułów;
- pszczelarstwo – 3 tytuły;
- technika rolnicza – 6 tytułów;
- finanse i prawo – 1 tytuł.

Podział treściowy badanych tytułów wart jest zbadania w kontekście zarówno stanu bieżącego rolnictwa w Polsce, jak i zmian zachodzących w pewnym wskazanym okresie. Wymaga to nie tylko analizy danych statystycznych, ale też badań jakościowych dotyczących potrzeb informacyjnych i edukacyjnych rolników. Tego typu badania pozwoliłyby zapewne znaleźć odpowiedź na pytanie, dlaczego wśród tytułów specjalistycznych dominują te związane z uprawą warzyw i owoców, czy i ewentualnie jak zmienia się grupa czasopism dotyczących techniki (np. czy ma to związek z postępującą mechanizacją i cyfryzacją rolnictwa), na ile stabilny w czasie jest zestaw tytułów dotyczących pszczelarstwa itp. Ponownie trzeba też zaznaczyć, że potrzebne byłyby pogłębione badania tytułów o zasięgu regionalnym.

Wydawcy

Rynek wydawniczy w zakresie rolnictwa jest zróżnicowany. Badane 54 tytuły ukazują się nakładem różnych podmiotów, w tym wśród wydawców publikujących więcej niż jedno czasopismo, najliczniej reprezentowany jest Plantpress (6 tytułów), następnie równolegle Polska Prasa Rolnicza Apra Sp. z o.o. oraz Hortpress (po 5 tytułów każdy), Polskie Wydawnictwo Rolnicze (3 tytuły), Grupa PTWP (2). Hortpress jest przy tym spółką córką Polskiego Wydawnictwa Rolniczego. Na licencji ostatniego z wymienionych przez Grupę Cogito wydawane jest jedno z polskich czasopism dla kobiet o dłuższej tradycji – „Gospodyni”. Ponadto 22 tytuły ukazują się nakładem różnych podmiotów (związanych z rolnictwem i uprawami) takich jak m.in.: Dom Wydawniczy Pro Agricola, Wydawnictwo Hortus, Wielkopolskie Stowarzyszenie Rolników, Krajowa Rada Izb Rolniczych, niektóre ODR-y, NSZZ Solidarność Rolników Indywidualnych. Kolejnych 9 tytułów jest wydawanych przez podmioty w żaden sposób niekojarzące się z tym sektorem takie jak np. Wydawnictwo Skryba lub Biznes Press.

Jak widać, rynek jest dość zróżnicowany, ale – jak już wspomniano – z pewnością wymaga dalszych poszukiwań, zwłaszcza podmiotów prowadzących działalność wydawniczą na mniejszą (regionalną) skalę, jako uzupełnienie innych aktywności. W prasie rolniczej mamy kilku „wiodących graczy”: Polskie Wydawnictwo Rolnicze i Hortpress, PPR Apra, Plantpress, ale także mniejsze podmioty komercyjne, publiczne oraz organizacje i stowarzyszenia.

Sama liczba publikowanych tytułów nie pozwala jednak na pełną ocenę rozkładu sił rynkowych – tu ważnym elementem są nakłady.

Nakłady prasy rolniczej

Zwyczaj publikowania wysokości nakładu w stopce redakcyjnej zanika. Sytuacje, kiedy można go znaleźć, są wyjątkiem. Dotyczy to m.in. *Farmera* (10 000 egz. w 2019), *Pod Osłonami* (4 000 egz. w 2018) i *Agro Profilu* (10 000 egz. w 2018). Najbardziej wiarygodne dane o wysokości nakładu¹ pochodzą ze Związku Kontroli Dystrybucji Prasy, do którego przynależność jest dobrowolna i odpłatna. Powoduje to, że stosunkowo niewielka liczba wydawców się na to decyduje. W wypadku prasy rolniczej jest to 11 tytułów, czyli nieco ponad 20% sektora. Co ważne ZKDP podaje nie tylko wysokość nakładu, ale też faktyczną wielkość „rozpowszechniania płatnego ogółem”, łączącego prenumeratę i sprzedaż, po odjęciu np. zwrotów.

Średnie nakłady jednorazowe i rozpowszechnianie ogółem rejestrowanych tytułów rejestrowanych przez ZKDP w latach 2013-2017 (ostatni rok, za który udostępniono dane) przedstawia Tabela 2. na stronie xxx.

Przypomnijmy, że średni nakład jednorazowy to liczba egzemplarzy kontrolowanego tytułu prasowego podzielona przez liczbę wydań w danym okresie (ZKDP 2005, s. 4). Natomiast rozpowszechnianie ogółem to średnia liczba egzemplarzy sprzedanych (w sprzedaży egzemplarzowej wydań drukowanych, prenumeracie wydawniczej indywidualnej wydań drukowanych, prenumeracie wydawniczej wielu egzemplarzy wydań drukowanych, prenumeracie kolporterskiej wydań drukowanych, innych płatnych formach rozpowszechniania wydań drukowanych oraz sprzedaży egzemplarzowej e-wydań, prenumeracie pojedynczych e-wydań, prenumeracie hurtowej e-wydań, innej płatnej dystrybucji e-wydań) oraz rozpowszechnionych bezpłatnie (w dystrybucji adresowej imiennej do odbiorców indywidualnych, dystrybucji adresowej do odbiorców

¹ Tu jednak również nie można mieć całkowitej pewności: zob. np. Uchwała nr 35/2014 Związku Kontroli Dystrybucji Prasy z dnia 18 września 2014 roku w sprawie upomnienia Polskiego Wydawnictwa Rolniczego sp. z o.o. w związku z rozbieżnościami wykazanymi przez kontrolę zwyczajną za 2013 rok [online], https://www.zkdp.pl/images/u_35_2014.pdf [dostęp 7.08.2019] oraz ZKDP. Rozbieżności pomiędzy deklaracjami a wynikami kontroli w 2013 roku dla „Tygodnika Poradnik Rolniczy”, 2014, [online], https://www.zkdp.pl/images/wk_2013_PWR.pdf [dostęp 7.08.2019]; Uchwała nr 22/2018 Związku Kontroli Dystrybucji Prasy z dnia 27 września 2018 roku w sprawie upomnienia OFI Krzysztof Gawrychowski w związku z rozbieżnościami wykazanymi przez kontrolę zwyczajną za 2017 rok [online], https://www.zkdp.pl/images/u_22_2018.pdf [dostęp 9.08.2019]; ZKDP. Rozbieżności pomiędzy deklaracjami a wynikami kontroli w 2017 roku dla kwartalnika „Magazyn Ogólnopolski Zagroda” OFI Krzysztof Gawrychowski, 2018 [online], https://www.zkdp.pl/images/Magazyn%20Ogólnopolski%20Zagroda_rozbieznosci_2017.pdf [dostęp 9.08.2019].

hurtowych, dystrybucji bezmiennej do odbiorców indywidualnych, dystrybucji przez gazeciarzy, hostessy, dystrybucji z nośników/miejsc ekspozycyjnych, dystrybucji w formie dołączania do innego kontrolowanego tytułu i innej dystrybucji) przypadająca na jedno wydanie w roku, obliczona w sposób analogiczny jak średni nakład jednorazowy (Uchwała nr 23... 2018, s. 8).

W tym miejscu należy wspomnieć, że w ramach syntetycznej analizy rynku prasy rolniczej do pogłębionego badania wybrano 11 tytułów. Są to: „Top Agrar Polska”, „Sad Nowoczesny”, „Warzywa i Owoce Miękkie”, „Pod Osłonami”, „Profi”, „Tygodnik Poradnik Rolniczy”, „Gospodyni” (wydawany przez PWR lub na jego licencji lub przez spółkę córkę Hortpress), „Farmer”, „Agro Profil”, „Przedsiębiorca Rolny” i „Nasza Ziemia”. Jak już wspomniano, „Agro Profil” i „Pod Osłonami” podają wysokość nakładu w stopce redakcyjnej. Tylko 5 spośród tych tytułów jednak rejestrowanych jest w ZKDP: „Top Agrar Polska”, „Sad Nowoczesny”, „Warzywa i Owoce Miękkie”, „Tygodnik Poradnik Rolniczy” oraz „Farmer”. Dane szczegółowe dotyczące ich średnich nakładów i sprzedaży w okresie styczeń-maj 2019 podano w Tabeli 3. na stronie xxx.

Zarówno w tym krótkim, 5-miesięcznym okresie, jak też w zestawieniu średnich nakładów jednorazowych i rozpowszechniania ogółem (zob. Tabela 2.) widać, że wysokość nakładów analizowanych większości czasopism nie zmienia się. Liderem pod względem wysokości nakładu jest tu „Tygodnik Poradnik Rolniczy” (w 2019 roku średnio 64 000 egzemplarzy), choć w ciągu ostatnich 6 lat jego nakład obniżył się o ok. 6000 – z 70 737 w 2013). Drugie miejsce zajmuje „Top Agrar Polska” (TAP) – w 2019 roku 49 000 egzemplarzy, jego nakład utrzymuje się na stabilnym poziomie ok. 48 000-50 000 egzemplarzy. Porównywalny pod względem zawartości i jakości z TAP „Farmer”, wydawany jednak przez mniejszy podmiot, w badanym okresie wydawany jest regularnie w stałym nakładzie 17 000 egzemplarzy. Dwa tytuły specjalistyczne w tym zestawieniu, to jest „Sad Nowoczesny” oraz „Warzywa i Owoce Miękkie”, od lat 2015 (WiOM) i 2016 (SN) są wydawane w 8000 egzemplarzy. „Sad Nowoczesny” w ostatnich latach zwiększył jednak nakład, jako że wcześniej, w okresie 2013-2015, ukazywał się w liczbie niepełnych 6000 egzemplarzy. „WiOM” do roku 2014 nie były rejestrowane przez ZKDP.

Jeśli chodzi o pozostałe tytuły, które zgłaszają do ZKDP wysokość nakładu, utrzymują one w ostatnich latach stałą ich wysokość bądź nieznaczny wzrost. Wśród czasopism specjalistycznych „Miesięcznik Praktycznego Sadownictwa SAD” – na poziomie 6000 egzemplarzy, „Informator Sadowniczy” – 10 000, „Zagroda” (dane od roku 2015) – ok. 6800. Natomiast wśród czasopism rolniczych ogólnych – „Wiadomości Rolnicze Polska” na poziomie ok. 48 000 egzemplarzy, a „Więści Rolnicze” (dane od 2014) zwiększyły nakład od ok. 42 000 w 2014 do ok. 46 000 w 2017 roku. „Raport Rolny” zwiększył ostatnio nakład, od niemal 13 000 w roku 2013 do ok. 15 500 w 2017 roku.

Wobec faktu, że część tytułów dostępna jest bezpłatnie, przede wszystkim w wersji elektronicznej (10, w tym 2 na pewno w wersji drukowanej i elektronicznej), nie można wskazać wysokości nakładów dla całego sektora, tym samym więc dostępne dane nie pozwalają na obiektywną ocenę popularności i dostępności badanych tytułów oraz poziomu ich sprzedaży.

Jednak sama wysokość nakładu nie daje jeszcze pełnego obrazu. Równie ważnym wskaźnikiem jest rozpowszechnianie, płatne i bezpłatne, wersji drukowanych i elektronicznych (zob. Tabele 2., 3., 5.).

Zestawienia roczne ZKDP w dostępie publicznym prezentują dane zagregowane dotyczące rozpowszechniania ogółem, na które składają się: rozpowszechnianie płatne (sprzedaż) i bezpłatne wersje drukowanych i elektronicznych. Taka formuła nie pokazuje przeto wskaźników dla poszczególnych form rozpowszechniania – nie wiemy tym samym, czy w wypadku tytułów dystrybuowanych odpłatnie, większość nakładu została sprzedana czy rozdana. Płatne czasopisma rolnicze rejestrowane przez ZKDP to: „Top Agrar Polska”, „Farmer”, „Sad Nowoczesny”, „Warzywa i Owoce Miękkie”, „Tygodnik Poradnik Rolniczy”, „Miesięcznik Praktycznego Sadownictwa SAD”.

Czasopismo o najwyższym nakładzie (ok. 70 000), czyli „Tygodnik Poradnik Rolniczy”, rozchodzi się w wysokiej liczbie egzemplarzy. Jego rozpowszechnianie nieznacznie malało w latach 2013-2017: od 87% do 84% nakładu. „Top Agrar Polska” uzyskuje według ZKDP wysokie, choć w ostatnich latach nieco malejące, wyniki rozpowszechniania – w 2013 roku wskaźnik ten wynosił 93% nakładu, do 2017 malał stopniowo i wyniósł 88% nakładu (ok. 49 000 egzemplarzy). Sytuacja „Farmera” (jako czasopisma o zbliżonym zakresie i grupie docelowej) jest tu widocznie gorsza, choć stabilna. W latach 2013-2017 wskaźnik rozpowszechniania ogółem wyniósł od 51% (2013-2015) do 49% (2017) nakładu (stabilnie: 17 000 egzemplarzy).

Czasopisma specjalistyczne mają zdecydowanie niższe nakłady. Rozpowszechnianie „Sadu Nowoczesnego” w analizowanym okresie wahało się: od poziomu 75% w roku 2013, przez 81% i 79% w dwóch kolejnych latach, po 88% w 2016 (zwiększenie i stabilizacja nakładu na poziomie 8000 egzemplarzy) i 82% w 2017. „Warzywa i Owoce Miękkie” są rejestrowane w ZKDP od 2015 roku, z takim samym stałym nakładem 8000 egzemplarzy. Ich rozpowszechnianie w tym okresie wyniosło: 87% w roku 2015 oraz 93% w kolejnych dwóch latach. „Miesięcznik Praktycznego Sadownictwa SAD”, ukazujący się w liczbie ok. 6000 egzemplarzy, był rozpowszechniany w tym czasie na poziomie 92-94%.

Bezpłatne, rejestrowane czasopisma rolnicze to: „Informator Sadowniczy”, „Nowy Raport Rolny”, „Wiadomości Rolnicze Polska”, „Wieści Rolnicze”, „Magazyn Ogólnopolski Zagroda”. Darmowy dostęp do nich, głównie w wersji elektronicznej, powoduje, że wskaźnik rozpowszechniania jest bliski 100%.

Szczegółowe dane w podziale na sprzedaż oraz rozpowszechnianie bezpłatne wydań drukowanych i e-wydań dostępne są w wynikach prezentowanych dla roku bieżącego, w analizowanym przypadku za miesiące styczeń-maj 2019 (zob. Tabela 3.). W opracowaniu skupiono się na tytułach rejestrowanych przez ZKDP oraz wybranych do badania pogłębionego, tj. „Top Agrar Polska”, „Farmer”, „Sad Nowoczesny”, „Warzywa i Owoce Miękkie” i „Tygodnik Poradnik Rolniczy”.

Należy zaznaczyć, że dane dotyczące sprzedaży i rozpowszechniania elektronicznego są dostępne w ZKDP tylko dla „Top Agrar Polska”, choć prenumeratę e-wydań – wśród tytułów wybranych do badania pogłębionego – oferują również: „Tygodnik Poradnik Rolniczy”, „Warzywa i Owoce Miękkie”, „Sad Nowoczesny”. Ta forma sprzedaży jest

jednak marginalna względem wysokości jego nakładu (49 000 regularnie, z jednym wyjątkiem – 50 700 egzemplarzy w marcu 2019), wynosi od 97 do 143 egzemplarzy, pozostaje więc na poziomie do 0,3% nakładu. Sprzedaż wydań drukowanych tego tytułu wyniosła od 34 357 do 35 711 egzemplarzy, czyli ok. 73% nakładu. Rozpowszechnianie bezpłatne wydań drukowanych „TAP” waha się od 6 544 do 10 732 egzemplarzy, co stanowi od 13% do 21% nakładu.

„Farmer”, jak wspomniano wyżej, ma zdecydowanie niższe wskaźniki rozpowszechniania (wyłącznie drukowanego), przy czym jak pokazują dane ZKDP, więcej egzemplarzy jest rozdawana bezpłatnie niż sprzedawana. W badanym okresie roku 2019, przy 17 000 nakładzie, sprzedaż wahała się od 3696 do 3966 egzemplarzy (ok. 22%-23% nakładu), natomiast rozdano od 3686 do 5712 egzemplarzy (ok. 22%-33% nakładu).

Kolejny tytuł rolniczy o zakresie ogólnym, czyli „Tygodnik Poradnik Rolniczy”, „sprzedaje się dobrze”. Przy ok. 64 000 nakładzie sprzedaż wahała się od 48 368 do 49 601 egzemplarzy, czyli ok. 76%-78% nakładu, a rozdanych zostało od 2227 do 4332 sztuk, czyli ok. 4%-7% nakładu.

Oba tytuły specjalistyczne, czyli „Sad Nowoczesny” oraz „Warzywa i Owoce Miękkie” utrzymują nakłady na poziomie 8000 egzemplarzy. Wyższe wskaźniki sprzedaży ma „Sad Nowoczesny” – od 4001 do 4100 egzemplarzy, czyli połowa nakładu. Rozdanych zostało od 821 do 1686 egzemplarzy, czyli ok. 10%-11% nakładu. Natomiast „WiOM” w bieżącym roku był sprzedawany na poziomie ok. 29%-30% nakładu (od 2285 do 2415 egzemplarzy), a rozdawany – na poziomie ok. 9%-18% nakładu (od 682 do 1463 egzemplarzy).

Na podstawie powyższych danych można wnioskować, że skala dystrybucji i wysokość sprzedaży zależą od formy dystrybucji (płatna czy bezpłatna) oraz wielkości wydawnictwa, która bezpośrednio wpływa na siatkę dystrybucyjną oraz skalę promocji poszczególnych tytułów.

Dostępność – prenumerata, sprzedaż egzemplarzowa

Spśród badanych 54 czasopism 10 tytułów dostępnych jest bezpłatnie, w wersji elektronicznej, na portalach własnych lub instytucji sprawczych. Pozostałe 42 czasopisma są rozpowszechniane w sprzedaży egzemplarzowej i prenumeracie (także przez strony WWW), dla ostatnich 2 nie udało się potwierdzić informacji o prenumeracie (zob. Tabela 1.).

Wśród tytułów wybranych do badania pogłębionego 10 dostępnych jest w sprzedaży, a jeden – „Nasza Ziemia” – rozpowszechniany bezpłatnie – w formie pliku pdf na stronie lub w formie drukowanej, przez struktury NSZZ Solidarność Rolników Indywidualnych. Ponadto – jak już wspomniano – 4 tytuły wydawane przez PWR i Hortus są dostępne w e-wydaniu, w prenumeracie (zob. Tabela 5.) – w niższej („TAP”, „TPR”) bądź równej cenie w stosunku do prenumeraty wersji papierowej. Prenumerata tytułów wydawanych przez PWR i Hortus dostępna jest w większości – według informacji w stopkach redakcyjnych – przez wydawnictwo (dla tytułów wydawanych przez Hortus – przez oba wydawnictwa), przedstawicieli handlowych, stronę internetową, Poczta Polska i Ruch S.A. (głównie papierowa, elektroniczna dla „TPR” i „Sadu Nowo-

czesnego”). W przypadku czasopisma „Pod Osłonami” zadeklarowano prenumeratę przez wydawnictwa, bez dostępności innych form, podobnie jest z „Profi” (przez portal i wydawnictwo PWR, być może ze względu na fakt, że jest to czasopismo dopiero debiutujące na rynku), natomiast „Gospodyni” dostępna jest w Grupie Cogito.

Analogicznie jest z szeroką prenumeratą „Farmera” – w wydawnictwie, przez Poczta Polską i w Ruchu, tu zaznaczono, że dostępna jest ona nie tylko w placówkach pocztowych, ale również u listonoszy, natomiast w wypadku Ruchu – tylko w wersji kwartalnej. W prenumeracie Ruchu dostępny jest „Przedsiębiorca Rolny”, za to „Agro Profil” przez portal i Poczta Polską.

Obecność w sieci

Nie można w analizie sektora prasy rolniczej nie odnieść się do jej obecności w internecie. Wszystkie badane tytuły znalazły w sieci „swoje miejsca”, choć różnią się one między sobą. Oczywiście, jak już wspomniano, 10 czasopism znajdziemy dostępne w pełnej wersji elektronicznej, najczęściej na stronie własnej (np. „Magazyn Ogólnopolski Zagroda” – www.ezagroda.pl) lub podmiotu publikującego (wydawcy, organizacji – np. „Nasza Ziemia” – solidarnosci.pl).

Część tytułów drukowanych ma swoje charakterystyki, skróty treści bądź zapowiedzi na stronach wydawców, np. „Pieczarki: Biuletyn Producenta Pieczarek” (hortpress.com), lub prowadzone dodatkowo strony dedykowane, np. „Gospodyni” (gospodyni.com.pl) czy „Nowoczesna Uprawa” (www.nowoczesnauprawa.pl). Inne powiązane są z portalami tematycznymi o identycznym lub zbliżonym tytule, których treści częściowo pokrywają się z zakresem czasopisma (np. „Hoduj z Głową Bydło” – hodujbydlo.pl, „profi: Profesjonalna Technika Rolnicza” – profitechnika.pl, „Farmer” – www.farmer.pl, „Raport Rolny” – www.raportrolny.pl).

Prowadzenie portali o tematyce rolniczej, powiązanych lub niepowiązanych z tytułami prasowymi, a także obecność tych tytułów w mediach społecznościowych (część z nich prowadzi konta na Facebooku lub YouTubie, gdzie np. prezentowane są aplikacje rolnicze czy testy sprzętu), to szeroki i ważny temat pokazujący kontekst funkcjonowania współczesnych mediów rolniczych, lecz wykraczający poza ramy niniejszego opracowania.

Podsumowanie

Powyższa – jeśli nie pierwsza, to jedna z pierwszych – próba analizy aktualnego stanu sektora prasy rolniczej ujawnia przede wszystkim znaczącą potrzebę pogłębionych badań w tym zakresie. Jak już wspomniano, analiza podstawowych materiałów informacyjnych i źródłowych pozwoliła zidentyfikować wstępnie 54 tytuły, nie jest to jednak z pewnością lista zamknięta. Brakuje niewątpliwie czasopism o zasięgu regionalnym, odpowiadających lokalnym potrzebom informacyjnym czy edukacyjnym osób związanych z rolnictwem. Potencjalna aktualizacja tej listy wiąże się też z doprecyzowaniem definicji rolnika i zakresu prac (rodzajów upraw, hodowli, innej działalności rolniczej), które mogłyby zostać tu uwzględnione.

Jak pokazała analiza danych dotyczących wysokości nakładów i sprzedaży, dostęp do nich jest utrudniony. Pozostaje mieć nadzieję, że szczegółowe dane mogłyby zostać udostępnione przez wydawców, co pozwoliłoby na dokładniejszą analizę porównawczą nakładów i rozpowszechniania zarówno między dwoma podstawowymi typami czasopism rolniczych (ogólne i specjalistyczne), jak i w zestawieniach tematycznych lub między wydawcami (z uwzględnieniem ich cech charakterystycznych).

Dalszych badań wymagają też bezspornie zasoby sieciowe, portale prowadzone równoległe z wydawanymi czasopismami, stopniowo je zastępujące albo powstałe już jako byty samodzielne. Można na przykład postawić pytanie o wpływ dostępności informacji sieciowej na zanik prasy ukazującej się częściej niż w cyklu miesięcznym.

Scharakteryzowana tu lista obejmuje w porównywalnych częściach tytuły ogólne i specjalistyczne, wśród tych drugich dominuje problematyka uprawy warzyw i owoców. Rozwojowy wydaje się trend związany z tematem mechanizacji rolnictwa, od sprzętu po aplikacje. Zagadnienia ekonomiczno-prawne reprezentowane są przez jeden tytuł, ale też poruszane w większości (jeśli nie wszystkich) tytułów ogólnorolniczych i (zapewne) portali tematycznych.

Sprzedaż poszczególnych tytułów (według dostępnych danych) pozostaje na zbliżonym poziomie, z niewielką tendencją spadkową. Dotyczy to oczywiście ostatnich 6 lat – nie prowadzono porównawczych badań retrospektywnych, co może być kolejnym postulatem badawczym dla tego tematu. Ważne wydaje się utrzymanie na rynku tytułów z długimi tradycjami takich jak „Farmer” czy „Gospodyni”, choć zwłaszcza ten pierwszy nie uzyskuje wysokich wyników sprzedaży. Sukces rynkowy wydaje się zależeć od siły przebiccia (kapitału, promocji) większych podmiotów wydawniczych lub ich grup. Nie oznacza to jednak wcale, że tytuły niszowe (pod względem tematyki lub zasięgu geograficznego) nie mogą utrzymać swojej części rynku prasy rolniczej.

Załączniki

Charakterystyka formalna tytułów objętych badaniem pogłębionym

Poniżej zebrano podstawowe informacje dotyczące 11 wybranych tytułów. Obejmują one informacje o wydawcy/wydawcach i tytule/tytułach czasopisma, formacie, częstotliwości i zasięgu chronologicznym (zob. też Tabela 4.).

„Top Agrar Polska”

„Top Agrar Polska: magazyn nowoczesnego rolnictwa”.

Wydawca: Polskie Wydawnictwo Rolnicze, Poznań. Ukazuje się od 1994, jako miesięcznik – od 1995, format 30 cm.

„Tygodnik Poradnik Rolniczy”

Wydawca: Polskie Wydawnictwo Rolnicze, Poznań. Ukazuje się od 2013, tygodnik, format 36 cm.

Wcześniejsze tytuły (połączone w TPR): „Poradnik Rolniczy”, „Tygodnik Rolniczy”.

„Poradnik Rolniczy: plon, hodowla, technika”; wydawany jako tygodnik w Warszawie w latach 2004-2012 przez Promark. W latach 2003-2004 pod wcześniejszym tytułem „Nowy Plon” (również jako tygodnik, wydawany przez Promark, format 42 cm.). Spadkobierca wcześniejszego tytułu: „Wieś Dolnośląska: pismo Izb Rolniczych: Jelenia Góra, Legnica, Wałbrzych, Wrocław”. Wydawany przez Porozumienie Izb Rolniczych Jeleniej Góry, Legnicy, Wałbrzycha i Wrocławia w roku 1998, od 1999 – przez Lirpol w Legnicy, ukazywał się w okresie 1998-2003 jako miesięcznik.

Natomiast „Tygodnik Rolniczy: Wielkopolska: czasopismo dla rolnika i jego rodziny” był wydawany w okresie 2005-2012 jako tygodnik, w formacie 30 cm, przez PWR w Poznaniu.

„Gospodyni”

Ukazuje się od 1957 roku.

Od 2016 roku – dwumiesięcznik; wydawany przez Polskie Wydawnictwo Rolnicze do 2018 roku, od nr 4/2018 – przez Grupę Cogito. Format 30 cm.

W latach 1957-1966 pod tytułem „Gospodyni Wiejska: dwutygodnik Kół Gospodyń Wiejskich” publikowany przez Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne jako dwutygodnik, w formacie 34 cm.

W latach 1966-1999 pod tytułem „Gospodyni: tygodnik Kół Gospodyń Wiejskich” publikowany jako tygodnik w formacie 33 cm nadal przez PWRiL.

W latach 2001-2015 wydawany pod tytułem „Modna Gospodyni” najpierw przez BHI CiP, a od 2004 roku – przez PWR. W okresie 2013-2015 ukazywał się jako kwartalnik.

„Pod Osłonami”

„Pod Osłonami: uprawy w szklarniach i tunelach: dwumiesięcznik ogrodniczy”.

Czasopismo wydawane od 2012 roku przez Hortpress w Warszawie, dwumiesięcznik w formacie 30 cm.

„WiOM. Warzywa i Owoce Miękkie”

Wydawany od 2015 roku przez Polskie Wydawnictwo Rolnicze, od nr 7/2017 – przez Hortpress w Warszawie. Miesięcznik w formacie 30 cm.

„Sad Nowoczesny”

Publikowany od 1972 jako miesięcznik, podlegał wielu zmianom redakcyjnym i wydawniczym. Od 2015 nr 7 – w PWR, od 2017 nr 7 – wydawany przez Hortpress, w formacie 30 cm.

„profi: Profesjonalna Technika Rolnicza”

Najnowszy tytuł na rynku, od 2019 roku (nr sygnałny 2018) publikowany jako dwumiesięcznik w formacie 30 cm przez Polskie Wydawnictwo Rolnicze. Jest kontynuato-rem kwartalnika „Top Technika Premium”, dodatku do „Top Agrar Premium”, również przynależnego do PWR.

„Przedsiębiorca Rolny”

Miesięcznik od 2014 wydawany w Myśliczynie przez Agencję Promocji Rolnictwa i Agrobiznesu APRA, w formacie 29 cm. Wcześniej (1997-2014) przez ten sam podmiot, ale w Bydgoszczy.

Kontynuator tytułu „Rolnik Dzierżawca: miesięcznik ogólnopolski: pismo dzierżawców i właścicieli rolnych” – czasopisma wydawanego przez Ogólnopolski Związek Stowarzyszeń Dzierżawców i Właścicieli Rolnych.

„Agro Profil: magazyn rolniczy”

Miesięcznik wydawany od 2016 przez Agro Wydawnictwo w Suchym Lesie, w formacie 30 cm.

„Farmer”

Miesięcznik (od 2013) „Farmer” jest wydawany od 2010 przez PTWP [Polskie Towarzystwo Wspierania Przedsiębiorczości] w Katowicach, w formacie 29 cm. Kontynuując tradycje innych tytułów i dodatków, określa się mianem „najstarszego czasopisma rolniczego w Polsce”.

Od 1996 był wydawany przez „Rzeczpospolitą”, od 2007 – przez Plantpress.

Wcześniej, w latach 1990-1999 ukazywał się pod tytułem „Młody Rolnik – Polski Farmer”, publikowany przez PPW „Rzeczpospolita” jako dwutygodnik, z informacją, że jest to czasopismo m.in. dla młodzieży.

W latach 1972-1990 był wydawany jako tygodnik „Młody Rolnik: przysposobienie rolnicze (czasopismo dla młodzieży)” przez Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, w formacie 28 cm.

Z kolei czasopismo „Przysposobienie Rolnicze: czasopismo zawodowe młodzieży wiejskiej” ukazywało się w latach 1957-1971 jako dodatek do czasopisma ilustrowanego „Plon” – dwutygodnika dla młodzieży publikowanego przez PWRiL w formacie 28 cm. Sam „Plon: magazyn współczesny: czasopismo KZRKiOR” [Krajowy Związek Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych] był publikowany przez Agro-Spółdzielcę w Warszawie w latach 1950-2005 jako tygodnik.

„Nasza Ziemia”

Miesięcznik publikowany od 1999 przez NSZZ Solidarność Rolników Indywidualnych, w formacie 41 cm.

Tabela 1. Zestawienie tytułów prasy rolniczej – stan na sierpień 2019

Lp.	tytuł	zakres	wydawca	prenumerata	www
KWARTALNIKI					
1	„Agros Magazyn”	specjalistyczny: technika	VIS Media	bezpłatny e-	www.agros-wronscy.pl
2	„Magazyn Ogólnopolski Zagroda”	ogólny	OFI Krzysztof Gawrychowski	bezpłatny e-	www.ezagroda.pl
3	„Poradnik Plantatora Buraka Cukrowego”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Krajowy Związek Plantatorów Buraka Cukrowego	tak	ppbc.com.pl
DWUMIESIĘCZNIKI					
4	„Bez Pługa. Magazyn technologii bezorkowej”	specjalistyczny: technika	Grupa PTWP	tak	bezpługa.pl
5	„Gospodyni”	ogólny	Grupa Cogito	tak	gospodyni.com.pl
6	„Hoduj z Głową Bydło”	specjalistyczny: hodowla zwierząt	Polska Prasa Rolnicza Apra Sp. z o.o.	tak	hodujbydlo.pl
7	„Hoduj z Głową Świnie”	specjalistyczny: hodowla zwierząt	Polska Prasa Rolnicza Apra Sp. z o.o.	tak	hodujswinie.pl
8	„Informator Sadowniczy”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Plantpress	bezpłatny e-	www.sadinfo.pl
9	„Jagodnik” (8 nr/rok)	specjalistyczny: warzywa i owoce	Hortus Media	tak	jagodnik.pl
10	„Owoce Jagodowe”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Hortpress	tak	hortpress.com
11	„Pasieka”	specjalistyczny: pszczelarstwo	Bee&Honey Sp. z o.o.	tak	www.pasieka24.pl
12	„Podlaskie Agro” (9 nr/rok)	ogólny	Wydawnictwo Skryba, Białystok	tak	podlaskieagro.pl
13	„profi: Profesjonalna Technika Rolnicza”	specjalistyczny: technika	PWR	tak	www.pwr.agro.pl/ profitechnika.pl

Tabela 1. cd.

Lp.	tytuł	zakres	wydawca	prenumerata	www
MIESIĘCZNIKI					
14	„Agro: Magazyn Ludzi Przedsiębiorczych”	ogólny	b.d.	bezpłatny e-	www.agroredakcja.pl
15	„Agro Doradca”	specjalistyczny: finanse i prawo	Wiedza i Praktyka Sp. z o.o.	tak	agrodoradca.wip.pl
16	„Agro Profil”	ogólny	Wydawnictwo Agro	tak	www.agroprofil.pl
17	„Farmer”	ogólny	PTWP-ONLINE Sp. z o.o.	tak	www.farmer.pl
18	„Gazeta Cukrownicza”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Związek Producentów Cukru w Polsce	b.d.	www.cukier.org.pl
19	„Gazeta Sołecka. Ogólnopolski Miesięcznik dla Samorządowców, Rolników i Przedsiębiorców”	ogólny	Wielkopolskie Stowarzyszenie Rolników	tak	www.gazetasolecka.pl
20	„Gospodarz. Poradnik Samorządowy”	ogólny	PSL	tak	www.psl.nazwa.pl/gospodarz/index.php
21	„Hodowca Bydła”	specjalistyczny: hodowla zwierząt	Dom Wydawniczy Pro Agricola	tak	www.portalhodowcy.pl
22	„Hodowca Drobiu”	specjalistyczny: hodowla zwierząt	Dom Wydawniczy Pro Agricola	tak	www.portalhodowcy.pl
23	„Hodowca Trzody Chlewniej”	specjalistyczny: hodowla zwierząt	Dom Wydawniczy Pro Agricola	tak	www.portalhodowcy.pl
24	„Hodowla i Chów Bydła”	specjalistyczny: hodowla zwierząt	Polska Federacja Sp. z o.o.	tak	www.polskafederacja.pl
25	„Indyk Polski”	specjalistyczny: hodowla zwierząt	Dom Wydawniczy Pro Agricola	tak	www.portalhodowcy.pl
26	„Kurier Rolniczy”	ogólny regionalny	Opolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Łosławie	b.d.	oodr.pl/kategoria/publikacje/kurier-rolniczy/

27	„Miesięcznik Praktycznego Sadownictwa – SAD”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Plantpress	Plantpress	tak	www.plantpress.pl/produkt/mps-sad/
28	„Nasza Ziemia”	ogólny	Solidarność Rolników Indywidualnych	Solidarność Rolników Indywidualnych	bezpłatny e-	solidarnosci.pl/category/nasza-ziemia/
29	„Nowoczesna Uprawa: miesięcznik produkcji roślinnej”	specjalistyczny: rośliny rolnicze	Polska Prasa Rolnicza Apra Sp. z o.o.	Polska Prasa Rolnicza Apra Sp. z o.o.	tak	www.nowoczesnauprawa.pl
30	„Pieczarki: Biuletyn Producenta Pieczarek”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Hortpress	Hortpress	tak	hortpress.com
31	„Pod Ostonami”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Hortpress	Hortpress	tak	hortpress.com www.podoslonami.pl/
32	„Polska Wieś”	ogólny	Krajowa Rada Izb Rolniczych	Krajowa Rada Izb Rolniczych	bezpłatny e-	www.krir.pl/2014-01-03-03-24-4/polska-wies
33	„Poradnik Gospodarski”	ogólny	Wielkopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Poznaniu	Wielkopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Poznaniu	tak	wodr.poznan.pl/prenumerata
34	„Przedsiębiorca Rolny”	ogólny	Polska Prasa Rolnicza Apra Sp. z o.o.	Polska Prasa Rolnicza Apra Sp. z o.o.	tak	www.przedsiębiorcarolny.pl/
35	„Pszczelarstwo”	specjalistyczny: pszczelarstwo	Pszczelnice Towarzystwo Naukowe	Pszczelnice Towarzystwo Naukowe	tak	www.miesiecznik-pszczelarstwo.pl
36	„Pszczelarz Polski”	specjalistyczny: pszczelarstwo	Polski Związek Pszczelarski	Polski Związek Pszczelarski	tak	pzp.biz.pl/pszczelarz-polski/
37	„Raport Rolny. Technika i technologia w rolnictwie/Nowy Raport Rolny”	specjalistyczny: technika	Wydawnictwo Agencja Rolna Roman Barszcz	Wydawnictwo Agencja Rolna Roman Barszcz	bezpłatny e-	www.raportrolny.pl
38	„Rolniczy Przegląd Techniczny RPT”	specjalistyczny: technika	Polska Prasa Rolnicza Apra Sp. z o.o.	Polska Prasa Rolnicza Apra Sp. z o.o.	tak	www.agropolska.pl/technika-rolnicza
39	„Rolnik Spółdzielca”	ogólny	Krajowy Związek Rewizyjny Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”	Krajowy Związek Rewizyjny Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”	tak	www.kzrs.pl
40	„Sad Nowoczesny”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Hortpress	Hortpress	tak	hortpress.com www.sadnowoczesny.pl

Tabela 1. cd.

Lp.	tytuł	zakres	wydawca	prenumerata	www
41	„Siewca Wielkopolski”	ogólny regionalny	Wielkopolska Izba Rolnicza	bezpłatny (także e-)	www.wir.org.pl/siewca
42	„Szklarnie, Tunele, Ostony”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Plantpress	tak	www.plantpress.pl/kategoria/szklarnie-tunele-oslony/
43	„Top Agrar”	ogólny	PWR	tak	www.pwr.agro.pl www.topagrar.pl
44	„Truskawka, Malina, Jagody”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Plantpress	tak	www.plantpress.pl/produkt/prenumerata-tmj/
45	„Trzoda Chlewna”	specjalistyczny: hodowla zwierząt	Wielkopolskie Zrzeszenie Hodowców i Producentów Trzody Chlewnej w Poznaniu	tak	trzoda-chlewna.com.pl/ nowa/
46	„Warzywa”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Plantpress	tak	www.plantpress.pl/produkt/prenumerata-warzywa/
47	„Wiadomości Rolnicze Polska”	ogólny	Plantpress	tak bezpłatny e-	www.wrp.pl www.plantpress.pl/produkt/wiadomosci-rolnicze-polska/
48	„Wieś Kujawsko-Pomorska”	ogólny regionalny	Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Mini-kowie oraz Kujawsko-Pomorska Izba Rolnicza w Przysieku	tak	www.kpodr.pl/wies-kujawsko-pomorska-cennik
49	„Wieści Rolnicze”	ogólny	Południowa Oficyna Wydawnicza Sp. z o.o.	bezpłatny e-	wiescirolnicze.pl
50	„WiOM Warzywa i Owoce Miękkie”	specjalistyczny: warzywa i owoce	Hortpress	tak	hortpress.com www.warzywaiowoce.pl
DWUTYGODNIKI					
51	„Agroserwis”	ogólny	Biznes Press	tak	www.agroserwis.pol.pl
52	„ATR Aktualności Techniki Rolniczej”	specjalistyczny: technika	Boomgaarden Medien Sp. z o.o.	tak	atrxpress.com.pl/o-czaso-pismie

53	„Zielony Sztandar” (od 2019, wcześniejszy tygodnik)	ogólny	Green Light Media Sp. z o.o.	tak	zielonyszandar.com.pl
TYGODNIKI					
54	„Tygodnik Poradnik Rolniczy”	ogólny	PWR	tak	www.pwr.agro.pl www.tygodnik-rolniczy.pl

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Bibliografii Wydawnictw Ciągłych Biblioteki Narodowej, katalogu Centralnej Biblioteki Rolniczej oraz źródeł internetowych

Tabela 2. Średnie nakłady jednorazowe i rozpowszechnianie ogółem wybranych tytułów prasy rolniczej w latach 2013-2017

	2013		2014		2015		2016		2017	
	średni nakład jednorazowy	rozpowszechnianie ogółem	średni nakład jednorazowy	rozpowszechnianie ogółem	średni nakład jednorazowy	rozpowszechnianie ogółem	średni nakład jednorazowy	rozpowszechnianie ogółem	średni nakład jednorazowy	rozpowszechnianie ogółem
„Top Agrar Polska”	48 450	45 051	50 717	46 448	49 358	44 679	49 000	44 198	49 000	42 966
„Farmer”	17 000	8658	17 000	8606	17 000	8626	17 000	8405	17 000	8301
„Sad Nowoczesny”	5783	4341	5967	4816	6800	5358	8000	7019	8000	6522
„WiOM. Warzywa i Owoce Miękkie”	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	8000	6948	8000	7446	8000	7457
„Tygodnik Poradnik Rolniczy”	70 737	61 612	71 468	61 202	70 586	59544	70 061	58 995	69 210	57 909
„Miesięcznik Praktycznego Sadownictwa SAD”	6000	5658	6042	5645	6000	5542	6042	5520	6000	5499
„Informator Sadowniczy”**	10 000	9941	10 000	9937	10 000	9929	10 000	9949	10 000	9950
„Raport Rolny/Nowy Raport Rolny”**	12 918	12 864	12 364	12 311	11 955	11 913	15 227	15 130	15 545	15 467
„Wiadomości Rolnicze Polska”**	48 774	48 590	48 684	48 384	47 620	47 338	49 633	49 033	48 519	48 153
„Wieści Rolnicze”**	b.d.	b.d.	42 192	41 208	44 425	44 027	43 000	42 588	46 133	45 633
„Magazyn Ogólnopolski Zagroda”**	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	6920	6630	6800	6629	6800	6225

* Czasopisma rozpowszechniane bezpłatnie

Źródło: Zarząd Kontroli Dystrybucji Prasy, 2019 [online], https://www.zkdp.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=8&Itemid=4&lang=pl [dostęp 6.08.2019]

Tabela 3. Średnie nakłady i sprzedaż wybranych tytułów prasy rolniczej w okresie styczeń-maj 2019

	Średni nakład jednorazowy	Sprzedaż wydawniczych	Sprzedaż e-wydawniczych	Sprzedaż ogółem	Rozpowszechnianie wydawniczych	Rozpowszechnianie e-wydawniczych	Rozpowszechnianie płatne razem	Rozpowszechnianie bezpłatne wydawniczych	Rozpowszechnianie ogółem
„Top Agrar Polska”									
styczeń 2019	49 000	34 744	97	34 841	34 899	97	34 966	8815	43 811
luty 2019	49 000	34 529	130	34 659	34 637	130	34 767	10 045	44 812
marzec 2019	50 700	34 357	143	34 500	34 465	143	34 608	10 732	45 340
kwiecień 2019	49 000	35 711	121	35 832	35 819	121	35 940	7 042	42 982
maj 2019	49 000	35 605	102	35 713	35 713	103	35 816	6544	42 360
„Farmer”									
styczeń 2019	17 000	3966	0	3966	3966	0	3966	5712	9678
luty 2019	17 000	3756	0	3756	3756	0	3756	4667	8423
marzec 2019	17 000	3928	0	3928	3928	0	3928	5374	9302
kwiecień 2019	17 000	3917	0	3917	3917	0	3917	3686	7603
maj 2019	17 000	3696	0	3696	3696	0	3696	4285	7981
„Sad Nowoczesny”									
styczeń 2019	8000	4100	0	4100	4500	0	4500	1686	6186
luty 2019	8000	4054	0	4054	4454	0	4454	1504	5958
marzec 2019	8000	4001	0	4001	4401	0	4401	821	5222
kwiecień 2019	8000	4027	0	4027	4427	0	4427	1361	5788
maj 2019	8000	4033	0	4033	4433	0	4433	1218	5651
„WiOM. Warzywa i Owoce Miękkie”									
styczeń 2019	8000	2381	0	2381	5581	0	5581	1463	7044
luty 2019	8000	2313	0	2313	5513	0	5513	1461	6974
marzec 2019	8000	2285	0	2285	5485	0	5485	682	6167

kwiecień 2019	8000	2402	2402	0	2402	5602	0	5602	1435	7037
maj 2019	8000	2415	2415	0	2415	5615	0	5615	1236	6851
„Tygodnik Poradnik Rolniczy”										
styczeń 2019	64 000	49 601	49 601	0	49 601	50 622	0	50 622	3047	53 669
luty 2019	63 325	49 119	49 119	0	49 119	49 860	0	49 860	3177	53 037
marzec 2019	64 460	48 775	48 775	0	48 775	49 520	0	49 520	4332	53852
kwiecień 2019	65 588	48 703	48 703	0	48 703	52 182	0	52 182	2329	54 511
maj 2019	63 700	48 368	48 368	0	48 368	49 550	0	49 550	2227	51 777

Źródło: Teleskop ZKDP, 2019 [online], <https://www.teleskop.org.pl/zkdp/index.jsp?p=publicDataNoReg> [dostęp 6.08.2019]

Tabela 4. Tytuły w badaniu pogłębionym a wydawnictwa

	1950-	1960-	1970-	1980-	1990-	2000-	2010-	2015	2016	2017	2018	2019
„Top Agrar Polska”												
„Profi”												PWR 2019-
„Sad Nowoczesny”												Hortpress 2017-
„Warzywa i Owoce Miękkie”												Hortpress 2017-
„Tygodnik Poradnik Rolniczy”												jako TR w PWR 2005-2012; PWR 2013-
„Gospodyni”												PWR i Cogito 2018-
„Pod Ostonami”												Hortpress 2012-
„Nasza Ziemia”												Solidarność Rolników Indywidualnych 1999-
„Farmer”												Polskie Tow. Wspierania Przedsiębiorczości 2010-
„Agro Profil”												Agro Wydawnictwo 2016-
„Przedsiębiorca Rolny”												APRA Myślicinek 2014-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Katalog Biblioteki Narodowej, 2019

Tabela 5. Cena w sprzedaży egzemplarzowej i prenumeracie, dane na rok 2019

Tytuł	Cena egzemplarza	Prenumerata roczna wersja papierowa	Prenumerata roczna e-wydanie
„Top Agrar Polska” (miesięcznik) topagrar.pl	17,90	176,00	149,00
„Tygodnik Poradnik Rolniczy” (tygodnik) tygodnik-rolniczy.pl	4,75	199,00	173,00
„Warzywa i Owoce Miękkie” (miesięcznik) warzywaiowoce.pl	11,00	115,00	115,00
„Sad Nowoczesny” (miesięcznik) sadowoczesny.pl	11,00	126,00	126,00
„Profi” (dwumiesięcznik) profitechnika.pl	19,90	95,00	brak
„Pod Ostonami” (8 numerów/rok) podoslonami.pl	16,00	112,00	brak
„Gospodyni” (dwumiesięcznik) gospodyni.com.pl	6,90	41,00	brak
„Farmer” (miesięcznik) farmer.pl	10,00	120,00	brak
„Agro Profil” (miesięcznik) agroprofil.pl	9,95	95,00	brak
„Przedsiębiorca Rolny” (miesięcznik) przedsiębiorcarolny.pl	13,00	130,00	brak
„Nasza Ziemia” (miesięcznik) solidarnosci.pl/category/nasza- -ziemia/	BEZPŁATNY, nowsze numery dostępne w pdf Dystrybucja przez struktury NSZZ SRI		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze stron internetowych i egzemplarzy drukowanych

Bibliografia

- Bielak T., Ptaszek G. (red.) (2016). *Media.pl. Badania nad mediami w Polsce*. Bielsko-Biała: Katedra Teorii i Praktyk Komunikacji ATH.
- Goban-Klas T. (2016). Diagnoza medialna jako fundament opisu stanu mediów. W: Bielik T., Ptaszek G. (red.) *Media.pl. Badania nad mediami w Polsce* (s. 52-69). Bielsko-Biała: Katedra Teorii i Praktyk Komunikacji ATH.

- GUS (2017). *Kultura w 2017 roku*. <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-w-2017-roku,2,15.html> [dostęp 13.02.2018].
- Pisarek W. (1983). *Analiza zawartości prasy*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych.
- Rocznik statystyczny rolnictwa (2018). Warszawa: GUS.
- Sonczyk W. (2008a). Dylematy transformacji polskiego systemu medialnego (na przykładzie czasopism). *Studia Medioznawcze*, 2(33), 20-32.
- Sonczyk W. (2008b), Wątpliwości związane z definicją normatywną pojęcia „prasa”. *Media – Kultura – Społeczeństwo*, 3, 45-54.
- Szymańska A., Lisowska-Magdziarz M., Hess A. (red.) (2018). *Metody badań medioznawczych i ich zastosowanie*. Kraków: Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej UJ.
- Uchwała nr 22/2018 Związku Kontroli Dystrybucji Prasy z dnia 27 września 2018 roku w sprawie upomnienia OFI Krzysztof Gawrychowski w związku z rozbieżnościami wykazanymi przez kontrolę zwyczajną za 2017 rok. https://www.zkdp.pl/images/u_22_2018.pdf [dostęp 9.08.2019].
- Uchwała nr 23/2018 Zarządu Związku Kontroli Dystrybucji Prasy z dnia 27 września 2018 roku: Komunikat Zarządu Związku Kontroli Dystrybucji Prasy o wysokości nakładów i dystrybucji tytułów kontrolowanych przez ZKDP w 2017 roku. <https://www.zkdp.pl/images/Komunikat2017.pdf> [dostęp 9.08.2019].
- Uchwała nr 35/2014 Związku Kontroli Dystrybucji Prasy z dnia 18 września 2014 roku w sprawie upomnienia Polskiego Wydawnictwa Rolniczego Sp. z o.o. w związku z rozbieżnościami wykazanymi przez kontrolę zwyczajną za 2013 rok. https://www.zkdp.pl/images/u_35_2014.pdf [dostęp 7.08.2019].
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 roku. Prawo prasowe (Dz. U. 1984, nr 5, poz. 24).
- ZKDP (2005). *Regulamin kontroli nakładu i dystrybucji prasy zarejestrowanej w Związku Kontroli Dystrybucji Prasy*. https://www.zkdp.pl/attachments/article/69/Zal_do%20uchwaly.pdf [dostęp 9.08.2019].
- ZKDP (2014). *Rozbieżności pomiędzy deklaracjami a wynikami kontroli w 2013 roku dla „Tygodnika Poradnik Rolniczy”*. https://www.zkdp.pl/images/wk_2013_PWR.pdf [dostęp: 7.08.2019].
- ZKDP (2018). *Rozbieżności pomiędzy deklaracjami a wynikami kontroli w 2017 roku dla kwartalnika „Magazyn Ogólnopolski Zagroda” OFI Krzysztof Gawrychowski*. https://www.zkdp.pl/images/Magazyn%20Ogolnopolski%20Zagroda_rozbieznosci_2017.pdf [dostęp 9.08.2019].

Monika Kaczmarek-Śliwińska

Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW

Analiza treści czasopism rolniczych ze względu na ich zawartość informacyjną

Wprowadzenie

Rozwój gospodarczy w warunkach wysokiej konkurencyjności wymaga zastosowania między innymi odpowiednich technik, surowców oraz korzystania w procesach wytwarzania z aktualnej wiedzy. Rolnictwo jest jednym z obszarów aktywności zawodowej, gdzie proces przetwarzania informacji w wiedzę jest szczególnie dynamiczny. Warto więc zadać pytanie o źródła informacji wykorzystywanych przez rolników niezbędnych im w zadaniach związanych z pracą w gospodarstwie rolnym.

Raport z badania TNS Polska (*Efektywność prasy branżowej...* 2014) dotyczący efektywności prasy branżowej w gospodarstwach rolnych wskazuje, że trzy na cztery gospodarstwa rolne deklarują korzystanie z prasy rolniczej (76%; im większe gospodarstwo, tym częściej obecna prasa rolnicza), a sama prasa – zarówno wśród innych mediów, np. programy rolnicze w telewizji (49%) czy audycje radiowe (7%), czy też wśród innych źródeł informacji jak rodzina i znajomi (32%) lub kursy i szkolenia (11%) – jest najczęściej wskazywanym źródłem informacji przydatnych do prowadzenia gospodarstwa (54%). Z danych przedstawionych w raporcie wynika, że największym zagrożeniem dla prasy rolniczej jest internet, który wygrywa szybkością dostarczania informacji.

Raport TNS Polska wskazuje na treści zwracające uwagę rolników (będących czytelnikami prasy rolniczej). Odpowiednio ze względu na istotność tematyki znalazły się tam takie kategorie informacji jak: ceny produktów rolnych, nowe rozwiązania rolne, środki ochrony roślin, nawozy, maszyny i sprzęt rolniczy, reportaże z gospodarstw, przepisy prawne związane z rolnictwem, zarządzanie gospodarstwem, wydarzenia branżowe, komentarze redakcyjne.

Stąd też analizując prasę rolniczą jako źródła informacji przydatnej w pracy rolników, warto zwrócić uwagę, czy rolnik, będąc czytelnikiem prasy rolniczej, ma szansę na pozyskanie istotnych w jego pracy informacji.

Wyniki badań

Przedmiotem analizy było dziesięć czasopism o tematyce rolniczej, a mianowicie: „Sad Nowoczesny” (14 wydań), „Gospodyni” (5), „Top Agrar Polska” (13), „Warzywa

i Owoce Miękkie” (13), „Pod Osłonami” (9), „Agro Profil” (12), „profi – Profesjonalna Technika Rolnicza” (5), „Elita. Dobry Hodowca” (4), „Tygodnik Poradnik Rolniczy” (14), „Pomorskie Wieści Rolnicze” (12).

W badaniu wykorzystano metodę badawczą określaną jako analiza zawartości (AZ) służącą „obiektywnemu, systematycznemu i ilościowemu opisowi jawnej zawartości komunikacji” (Berelson 1952, s. 18). Metoda ta polega na analizie znacznych zbiorów przekazów i danych za pomocą procedury kodowania danych, uwzględniając ich wartość. Analiza zawartości poddaje badaniu nie tylko tematykę (treść), ale również inne elementy przekazu (np. strukturę formalną, układy graficzne).

Każde z czasopism analizowane było w okresie maj 2018 r.-maj 2019 r., przy czym ze względu na częstotliwość ukazywania się poszczególnych tytułów prasowych analizie poddano różną liczbę wydań. W wypadku miesięczników przyjęto zasadę analizy numeru danego miesiąca, natomiast dla tygodników – pierwszego numeru każdego miesiąca badanego okresu. W grupie czasopism znalazły się również tytuły wydawane z inną częstotliwością niż miesiąc i tydzień oraz wydania specjalne, które także zostały uwzględnione w analizie.

Badanie zostało przeprowadzone w okresie lipiec-sierpień 2019 r., przy czym dwa pierwsze tygodnie poświęcone były na badanie pilotażowe, które pozwoliło wyodrębnić kategorie analizy wcześniej nieplanowane w ramach prezentowanego badania (pozycje 9-22 poniższej listy).

W związku z tym, że cel główny badania określony został jako uzyskanie odpowiedzi na temat zawartości poszczególnych czasopism ze względu na możliwość pozyskania informacji w zakresie użytecznym rolnikom, stąd też wyodrębnione zostały niżej wymienione kategorie informacji w obszarach:

1. nowych technologii i techniki w rolnictwie;
2. marketingu produkcji rolnej (jak sprzedawać?);
3. prawnym;
4. ekonomicznym;
5. sytuacji rolnictwa i rolników w krajach Unii Europejskiej (UE);
6. zasad i kierunków zmian Wspólnej Polityki Rolnej (WPR);
7. technik produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej;
8. informatyki.

W wyniku pilotażu, uwzględniając specyfikę poszczególnych tytułów prasowych, wykorzystywanych form dziennikarskich i różnorodności w sposobach prezentowania informacji, zdecydowano się na wyodrębnienie dodatkowo następujących kategorii zawierających informacje z obszaru:

9. motywacji i inspiracji zawodowych;
10. motywacji, inspiracji i pasji pozazawodowych;
11. wywiadów o tematyce rolniczej;
12. wywiadów o tematyce innej niż rolnicza;

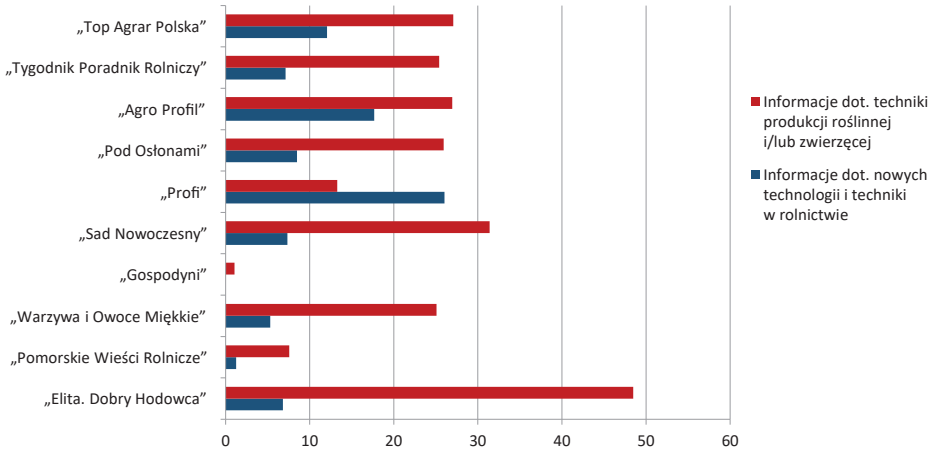
13. konkursów (ogłoszenie lub rozstrzygnięcie konkursu) o tematyce rolniczej¹;
14. konkursów (ogłoszenie lub rozstrzygnięcie konkursu) o tematyce innej niż rolnicza;
15. treści rozrywkowych (krzyżówki, humory, rebusy itp.);
16. społeczności wiejskiej (informacje na temat targów, spotkań, konferencji itp. organizowanych przez lokalną publiczność lub/i dla niej, koła wiejskie o tematyce rolnej lub innej niż rolna, informacje na temat działalności kół gospodyń wiejskich i in.);
17. zwyczajów i obrzędów;
18. informacji innych niż bezpośrednio związanych z rolnictwem (zdrowie, styl życia, informacje medyczne, kuchnia, ogród, dom);
19. treści poradnikowych (krótkie, konkretne porady odnoszące się do problemów zgłaszanych przez czytelników prasy), felietony;
20. sytuacji rolnictwa i rolników na świecie;
21. sytuacji rolnictwa i rolników w Polsce;
22. aktualności (krótkie materiały, wzmianki odnoszące się do szeregu tematów dotyczących rolnictwa, wskazanych w wyżej wymienionych punktach).

Prezentowana analiza treści czasopism realizowana była jednoosobowo, co pozwala wyeliminować lub znacząco zmniejszyć czynnik subiektywnego odbioru treści i trudności w kwalifikacji go do wyróżnionych kategorii. Nie oznacza to jednak, że kwalifikacja treści była zadaniem prostym – część treści zawierała informacje pochodzące więcej niż z jednej wyróżnionej kategorii. Wówczas autorka opracowania, na podstawie wielości określonych informacji w danym artykule oraz jego wydźwięku, kwalifikowała go do kategorii najbardziej adekwatnej.

Analizując wyniki badań zawartości treści, zauważono znaczną ich różnorodność w poszczególnych czasopismach w obrębie wcześniej wymienionych kategorii (Ryciny 1.-3.).

We wszystkich analizowanych tytułach znalazły miejsce treści dotyczące: technik produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej, aktualności, informacji zawartych w formie wywiadów o tematyce rolniczej. Dane zaprezentowane na rycinach 1.-3. prezentują wyniki analizy wyrażone w wartościach procentowych liczby tekstów wskazanej kategorii (np. nowych technologii i techniki w rolnictwie) analizowanego czasopisma w badanym okresie do ogólnej liczby tekstów wszystkich kategorii w tym czasopiśmie w badanym okresie. Pozwoliło to określić natężenie treści poszczególnych – wskazanych wcześniej – kategorii występujące w analizowanych czasopismach, eliminując jednocześnie wpływ częstotliwości ukazywania się poszczególnych tytułów prasowych. Oznacza to, że im niższa wartość procentowa, tym mniejsza obecność tekstów z określonej kategorii w danym czasopiśmie i badanym okresie.

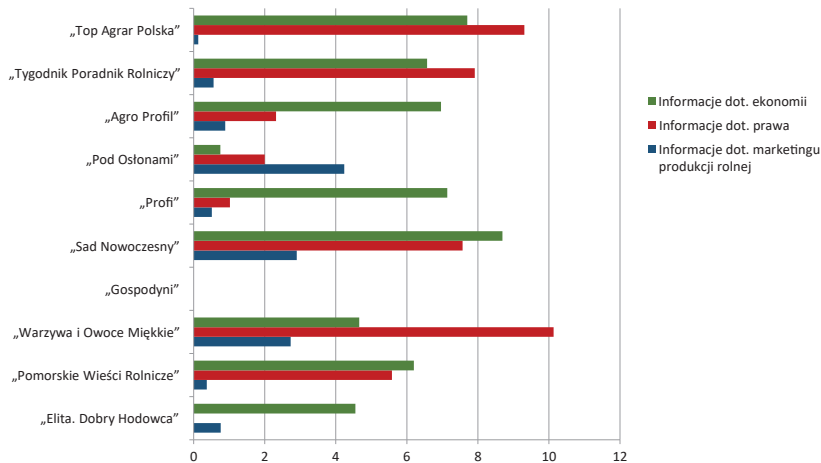
¹ Konkursy o tematyce rolniczej oraz innej niż rolnicza zostały wyodrębnione jako jeden z obszarów informacji, ponieważ w wypadku wielu konkursów udział w nich związany był z posiadaniem odpowiedniej wiedzy.

Rycina 1. Reprezentacja kategorii informacji dotyczących technik produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej oraz nowych technologii i techniki w rolnictwie w poszczególnych czasopismach uwzględnionych w analizie treści (wartości procentowe; liczba tekstów wskazanej kategorii analizowanego czasopisma w badanym okresie do ogólnej liczby tekstów wszystkich kategorii w tym czasopiśmie w badanym okresie)

Źródło: Opracowanie własne

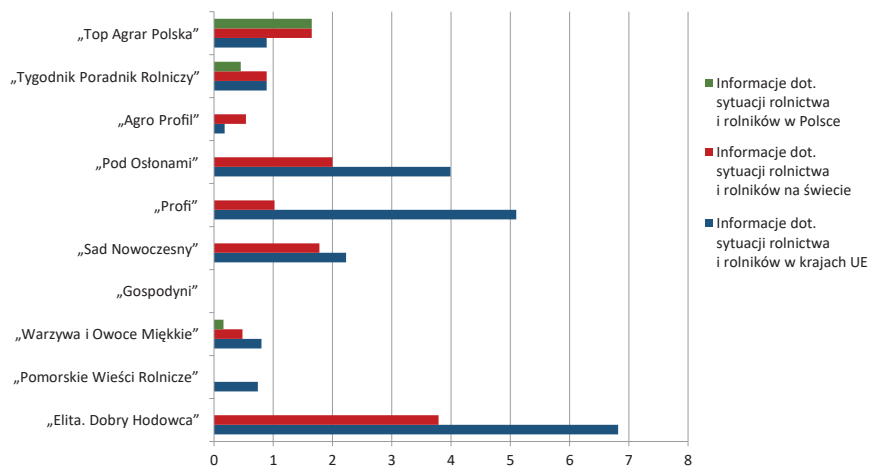
W dziewięciu na dziesięć analizowanych tytułach pojawiły się treści dotyczące: nowych technologii i techniki w rolnictwie, marketingu produkcji rolnej, tematyki ekonomicznej, sytuacji rolnictwa i rolników w krajach Unii Europejskiej, społeczności wiejskiej, (w 8 na 10 analizowanych tytułach) tematyki prawnej, treści o charakterze motywacji i inspiracji zawodowych, konkursów o tematyce rolniczej.

Rycina 2. Reprezentacja kategorii dotyczących: informacji ekonomicznych, prawnych oraz w obszarze marketingu produkcji rolnej w poszczególnych czasopismach uwzględnionych w analizie treści (wartości procentowe; liczba tekstów wskazanej kategorii analizowanego czasopisma w badanym okresie do ogólnej liczby tekstów wszystkich kategorii w tym czasopiśmie w badanym okresie)

Źródło: Opracowanie własne

Z drugiej strony zauważono, że część informacji znalazła miejsce jedynie w nielicznych czasopismach. Taka sytuacja dotyczyła na przykład informacji na temat zasad i kierunków zmian WPR oraz sytuacji rolników i rolnictwa w Polsce. W przypadku pierwszego kryterium jedynie w dwóch czasopismach zajęto się wspomnianą tematyką, a w wypadku drugiego kryterium – w trzech. W wypadku obu tych kryteriów można przypuszczać, że powodem tego było łączne zajmowanie się przez redakcje wspomnianymi tematami w ramach kryteriów: informacje o sytuacji rolnictwa i rolników w krajach Unii Europejskiej oraz informacje o sytuacji rolnictwa i rolników na świecie.

Rycina 3. Reprezentacja kategorii informacji dotyczących sytuacji rolnictwa i rolników w Polsce, w Unii Europejskiej oraz na świecie w poszczególnych czasopismach uwzględnionych w analizie treści (wartości procentowe; liczba tekstów wskazanej kategorii analizowanego czasopisma w badanym okresie do ogólnej liczby tekstów wszystkich kategorii w tym czasopiśmie w badanym okresie)
Źródło: Opracowanie własne

Równocześnie przeprowadzona analiza pokazała znaczne dysproporcje w zakresie zainteresowania poszczególnych redakcji tematami w ramach wyodrębnionych kategorii. Jedną z przyczyn takiej sytuacji jest profilowanie czasopism – każde z analizowanych kierowane jest do odbiorców o określonych oczekiwaniach i potrzebach. Stąd analizując na przykład kategorię informacji w obszarze *nowych technologii i techniki w rolnictwie*, można wyodrębnić grupę czasopism wykazujących znacznie różniący się odsetek treści wskazanej tematyki (np. w „Gospodyni” tematyka ta nie jest w ogóle obecna, w „Pomorskich Wieściach Rolniczych” 1,2% treści obejmuje wskazaną kategorię, ale już w „profi – Profesjonalna Technika Rolnicza” odsetek ten wynosi 26,0%)².

Podobna sytuacja wystąpiła w zakresie treści dotyczących informacji o technikach produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej. Zróżnicowanie odsetka treści w tej kategorii wyniosło od 1,06% („Gospodyni”) do 48,5% („Elita. Dobry Hodowca”).

² Prezentowane dane dotyczą liczby tekstów wskazanej kategorii analizowanego czasopisma w badanym okresie do ogólnej liczby tekstów wszystkich kategorii w tym czasopiśmie w badanym okresie.

Szczegółowe wyniki analizy treści w poszczególnych czasopismach badanego okresu ujęte zostały na rycinach 4.-13. W związku ze znaczną różnorodnością informacji w obrębie analizowanych kategorii, w dalszej części materiału zamieszczone zostały wyniki analizy dla poszczególnych czasopism.

Wyniki analizy treści czasopism uwzględnionych w badaniu

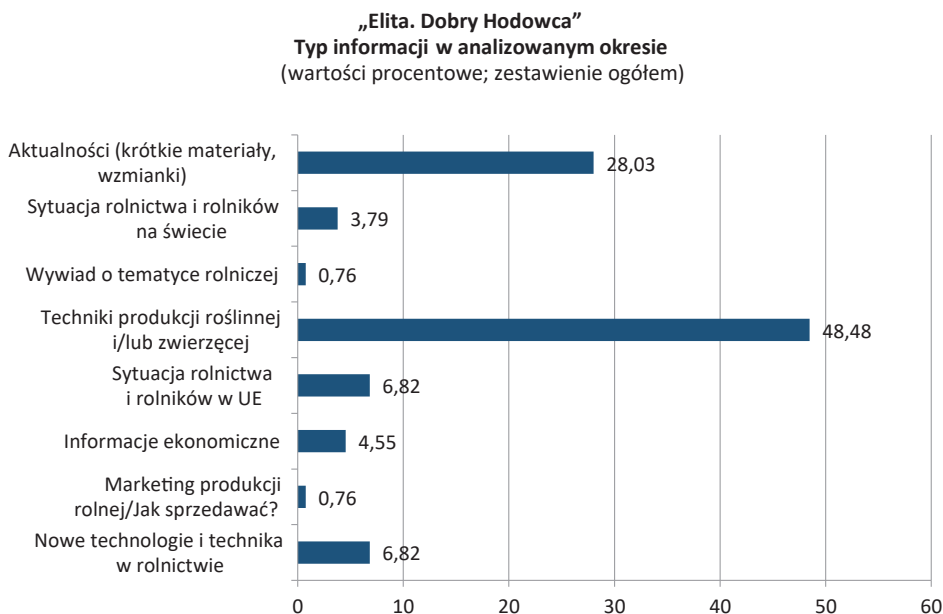
Jednym z czasopism uwzględnionych w badaniu była „**Elita. Dobry Hodowca**” (wydawca: Polskie Wydawnictwo Rolnicze Sp. z o.o.). Jest to ogólnopolski dwumiesięcznik, którego główną grupą docelową są osoby zajmujące się hodowlą bydła oraz produkcją mleka, jak również – ze względu na specjalistyczny charakter – zootechnicy oraz lekarze weterynarii. Główna oś tematyczna została określona przez wydawcę jako „tematy dotyczące hodowli bydła, żywienia, a także chorób, ich leczenia oraz profilaktyki. [...] W trosce o najwyższą jakość ukazujących się treści, publikujemy najnowsze badania przeprowadzone przez znane autorytety naukowe, a także przydatne porady i zalecenia, które pomogą lepiej i efektywniej radzić sobie ze wszystkimi problemami, jakie niesie hodowla bydła”³.

Analiza treści uwidoczniała dominującą tematykę czasopisma, prym wiodą tu treści z obszaru informacji o technikach produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej oraz informacji typu aktualności (Rycina 4.). Pierwszy typ informacji – z obszaru *technik produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* – w analizowanym okresie obecny był w zakresie od 41,7% (nr 1/2019) do 56,7% (nr 1/2018) treści danego numeru. Informacje skategoryzowane jako *aktualności* były zaś obecne w zakresie od 23,3% (nr 1/2018) do 35,7% (nr 3/2019) treści danego numeru.

Znacznie mniejszą obecnością zaznaczyły się informacje w obszarach: *nowe technologie i technika w rolnictwie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 6,8%; wartość minimalna: 3,6%; wartość maksymalna: 10%), *sytuacji rolnictwa i rolników w UE* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 6,8%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 11,1%) oraz *na świecie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 3,8%; wartość minimalna: 2,8%; wartość maksymalna: 5,3%), a także *ekonomicznym* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4,6%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 8,3%).

Analizując dane, można także zauważyć, że w poddanych analizie treści numerach nie wystąpiły informacje ujęte w kategoriach: *prawny, zasad i kierunków zmian WPR, sytuacji rolnictwa i rolników w Polsce, społeczności wiejskiej, zwyczajów i obrzędów, treści poradnikowych, informacji innych niż bezpośrednio związane z rolnictwem, motywacji i inspiracji zawodowych, motywacji, inspiracji i pasji pozazawodowych, wywiadów o tematyce innej niż rolnicza, konkursów* (zarówno o tematyce rolniczej, jak i innej niż rolnicza), *treści rozrywkowych*.

³ https://www.tygodnik-rolniczy.pl/articles/aktualnosci/_elita-dobry-hodowca/ [05.09.2019].

Rycina 4. Typy informacji czasopisma „Elita. Dobry „Hodowca” w badanym okresie

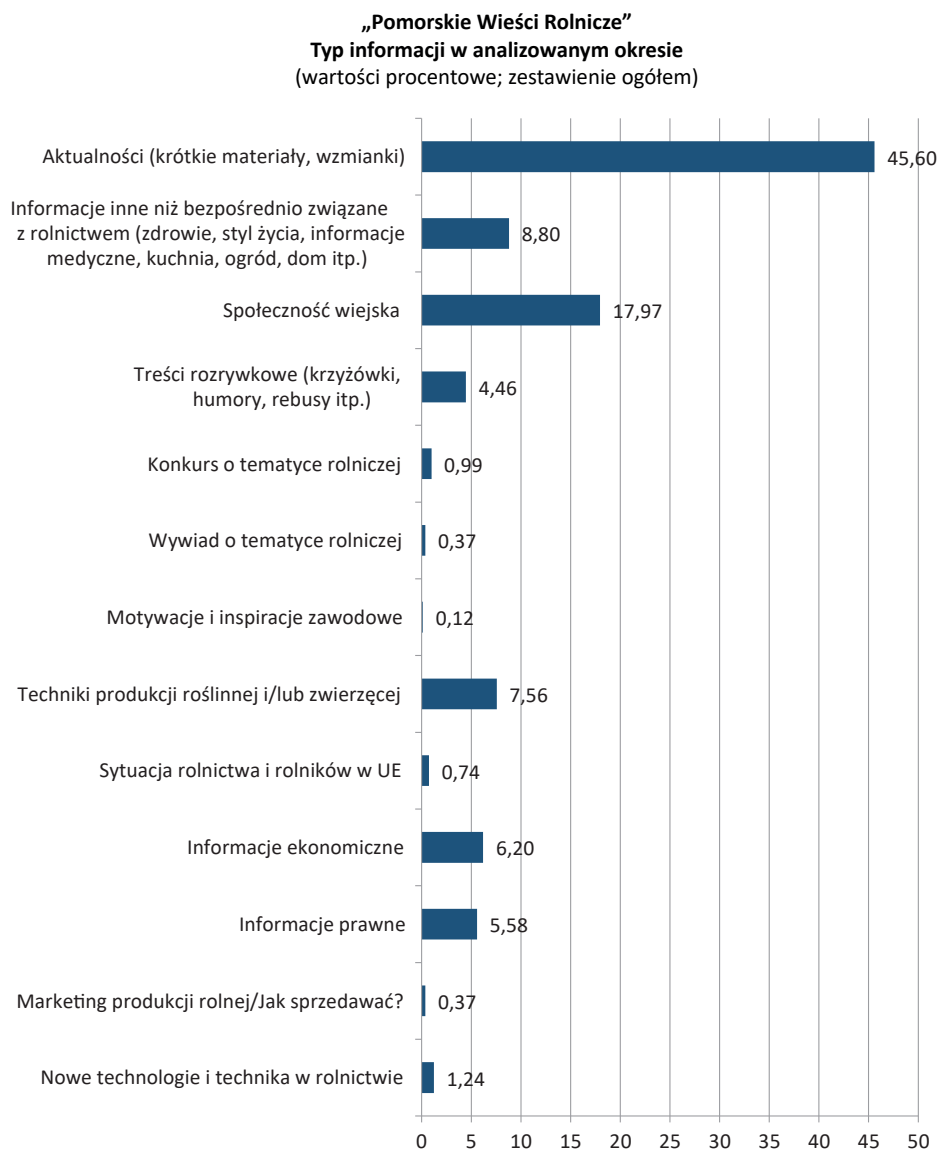
Źródło: Opracowanie własne

Kolejnym czasopismem poddanym analizie były „**Pomorskie Wieści Rolnicze**” (wydawca: Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Gdańsku). Charakter czasopisma określają dwa obszary, które najsilniej uwidoczniły się podczas badania – *aktualności* oraz *społeczność wiejska*.

Analiza treści uwidoczniła dominującą – wyżej wskazaną – tematykę czasopisma, jak również tematykę, która choć była obecna na łamach tego czasopisma w badanym okresie, to jednak zawartość treści można uznać za niewielką (Rycina 5.).

Jedną z kategorii wśród treści dominujących w „Pomorskich Wieściach Rolniczych” były *aktualności*. Ten typ informacji w analizowanym okresie był obecny w zakresie od 25% (nr 12/2018) do 54,3% (nr 9/2018) treści danego numeru. Druga z dominujących kategorii informacji – skategoryzowana jako *społeczność wiejska* – była obecna w zakresie od 11% (nr 3/2019) do 30,4% (nr 12/2018) treści danego numeru.

Znacznie mniej reprezentowane były informacje w obszarach: *technik produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7,6%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 16%), *informacji ekonomicznych* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 6,2%; wartość minimalna: 1,6%; wartość maksymalna: 9,9%), *informacji prawnych* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 5,6%; wartość minimalna: 1,8%; wartość maksymalna: 8,7%), *informacji innych niż bezpośrednio związane z rolnictwem* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 8,8%; wartość minimalna: 7%; wartość maksymalna: 15,1%), *treści rozrywkowych* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4,5%; wartość minimalna: 3,7%; wartość maksymalna: 5,3%).

Rycina 5. Typy informacji czasopisma „Pomorskie Wieści Rolnicze” w badanym okresie

Źródło: Opracowanie własne

Zauważono także kategorie, które choć wystąpiły w analizowanych czasopismach, to ich obecność można uznać za marginalną. Kategorie te dotyczą informacji z obszaru: *nowych technologii i techniki w rolnictwie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,2%), *marketingu produkcji rolnej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,4%), *sytuacji rolnictwa i rolników w UE* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,7%), *motywacji i inspiracji zawodowych* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,1%),

wywiadów o tematyce rolniczej (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,4%), konkursów o tematyce rolniczej (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1%).

Analizując zawartość czasopisma „Pomorskie Wieści Rolnicze”, zauważono, że w numerach poddanych analizie treści nie wystąpiły informacje ujęte w kategoriach: *zasad i kierunków zmian WPR, motywacji, inspiracji i pasji pozazawodowych, zwyczajów i obrzędów, wywiadów o tematyce innej niż rolnicza, konkursów o tematyce innej niż rolnicza, treści poradnikowych, sytuacji rolnictwa i rolników na świecie, sytuacji rolnictwa i rolników w Polsce*.

Trzecim tytułem wydawniczym poddanym analizie były „**Warzywa i Owoce Miękkie**”. Miesięcznik ten wydawany jest przez Hortpress, spółkę córkę Polskiego Wydawnictwo Rolniczego, powstałą w 1990 roku. Jej działalność wydawnicza obejmuje szeroki zakres publikacji związanych z tematyką ogrodniczą, warzywniczą oraz sadowniczą. W skład oferty wchodzi również podręczniki dla średnich szkół rolniczych i ogrodniczych, a także – poza „Warzywami i Owocami Miękkimi” – omówione w dalszej części miesięcznik: „Sad Nowoczesny” oraz czasopismo „Pod Osłonami”, wydawane 8 razy w roku.

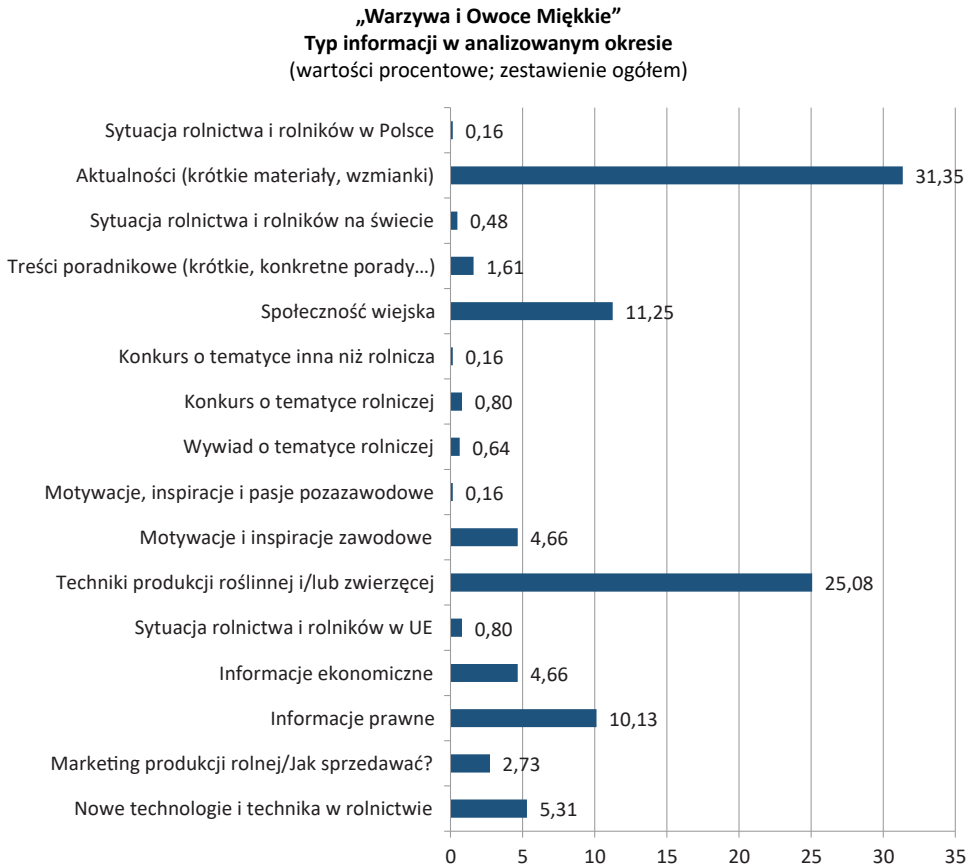
Jak podaje na stronie internetowej wydawca: „Redakcje („Warzywa i Owoce Miękkie”, „Sad Nowoczesny”, „Pod Osłonami”) współpracują z najważniejszymi placówkami naukowymi, instytutami oraz ośrodkami związanymi z branżą uprawową. Dlatego właśnie na łamach tytułów wydawanych przez Hortpress czytelnicy znajdują najnowsze i najciekawsze osiągnięcia w dziedzinie uprawy roślin sadowniczych, warzyw, owoców jagodowych oraz upraw pod osłonami. W trosce o zachowanie najwyższych standardów przekazywanej wiedzy, kształtowania trendów uprawowych i umacniania swojej pozycji na rynku, Hortpress organizuje oraz sprawuje patronat nad najważniejszymi konferencjami i targami branży ogrodniczej”⁴.

Charakterystyka miesięcznika wskazana przez wydawcę jest zbieżna z wynikami przeprowadzonej analizy. Kategoriami informacji, które znacząco zdominowały treści czasopisma, były informacje z obszaru *aktualności* (wartość średnia w analizowanym okresie: 31,4%) oraz *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* (wartość średnia w analizowanym okresie: 25,1%).

W wypadku *aktualności* ten typ informacji w analizowanym okresie obecny był w zakresie od 9,8% (nr 6/2019) do 56,5% (nr 8/2018) treści danego numeru. Druga z dominujących kategorii informacji – skategoryzowana jako *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* – obecna była w zakresie od 12,5% (nr 11/2018) do 39,0% (nr 6/2019) treści danego numeru (Rycina 6.).

Mniejszą, choć wciąż istotną ilościowo, grupą treści były informacje w obszarach: *społeczność wiejska* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 11,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 22,9%) oraz *informacje prawne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 10,1%; wartość minimalna: 4,4%; wartość maksymalna: 31,7%).

⁴ <https://hortpress.com/o-firmie/> [02.09.2019].

Rycina 6. Typy informacji czasopisma „Warzywa i Owoce Miękkie” w badanym okresie

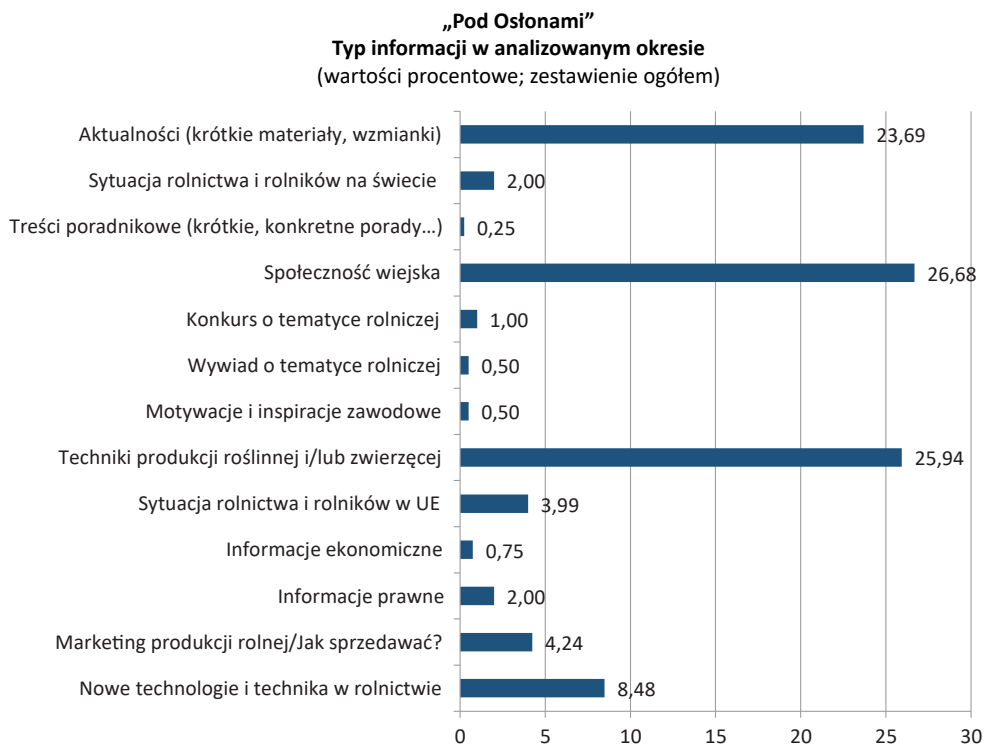
Źródło: Opracowanie własne

W miesięczniku „Warzywa i Owoce Miękkie” niezbyt często (około 5% zawartości czasopisma w analizowanym okresie) pojawiały się także informacje skategoryzowane jako: *nowe technologie i technika w rolnictwie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 5,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 9,3%), *informacje ekonomiczne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4,7%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 7%), *motywacje i inspiracje zawodowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4,7%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 17,5%).

Poza siedmioma wymienionymi powyżej typami informacji pozostałe można uznać za informacje o charakterze marginalnym lub nieobecne. W tej grupie treści znalazły się informacje dotyczące: *marketingu produkcji rolnej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 2,7%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 9,1%), *sytuacji rolnictwa i rolników w Polsce* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,3%), *w krajach UE* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,8%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 4,2%) i *na świecie* (wartość średnia wszystkich

wydań w analizowanym okresie: 0,5%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,3%), *motywacji, inspiracji i pasji pozazawodowych* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,6%), *wywiadów o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,6%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 4,7%), *konkursów o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,8%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 4,2%), *konkursów o tematyce innej niż rolnicza* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,3%), *treści poradnikowych* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,6%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 4,7%).

Równocześnie w analizowanym okresie w miesięczniku „Warzywa i Owoce Miękkie” nie wystąpiły informacje ujęte w kategoriach: *zasady i kierunki zmian WPR, wywiady o tematyce innej niż rolnicza, treści rozrywkowe, informacje o zwyczajach i obrzędach, informacje inne niż bezpośrednio związane z rolnictwem.*

Rycina 7. Typy informacji czasopisma „Pod Osłonami” w badanym okresie

Źródło: Opracowanie własne

Czasopismo „Pod Osłonami” jest drugim z trzech wydawanych przez wspomniany wcześniej Hortpress, spółkę córkę Polskiego Wydawnictwo Rolniczego. Od stycznia 2017 roku liczba numerów „Pod Osłonami” – wydawanych w każdym roku – wzrosła do ośmiu.

Analiza treści czasopisma pokazała trzy dominujące tematycznie obszary (Rycina 7.), a mianowicie informacje z obszarów: *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* (wartość średnia w analizowanym okresie: 25,9%), *społeczności wiejskiej* (wartość średnia w analizowanym okresie: 26,7%) oraz *aktualności* (wartość średnia w analizowanym okresie: 23,7%).

Pierwszy typ informacji – z obszaru *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* – w analizowanym okresie obecny był w zakresie od 16,7% (nr 8/2018) do 41,7% (nr 3/2019) treści danego numeru. Drugi z dominujących typów informacji – *społeczność wiejska* – obecny był w zakresie od 2,1% (nr 3/2019) do 40% (nr 5/2018) treści danego numeru, natomiast trzeci – *aktualności* – najsłabiej swą obecność zaznaczył w numerze 4/2018 (2,6% treści danego numeru czasopisma), najsilniej zaś w numerze 3/2019 (31,3% treści numeru).

Niższy odsetek zawartości treści dotyczył informacji z obszaru *nowych technologii i techniki w rolnictwie* (wartość średnia w analizowanym okresie: 8,5%). Najmniej treści z tego obszaru wystąpiło w numerze 5/2018 (2,5%), najwięcej zaś w numerze 1/2019 (10,9%).

Znacznie mniejszą obecnością (pomiędzy 1% a 5% zawartości treści czasopisma) zaznaczyły się informacje w czterech obszarach: *marketingu produkcji rolnej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4,2%; wartość minimalna: 1,9%; wartość maksymalna: 15,4%), *sytuacji rolnictwa rolników w UE* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 25,6%) oraz *na świecie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5,1%), *informacji prawnych* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 6,5%).

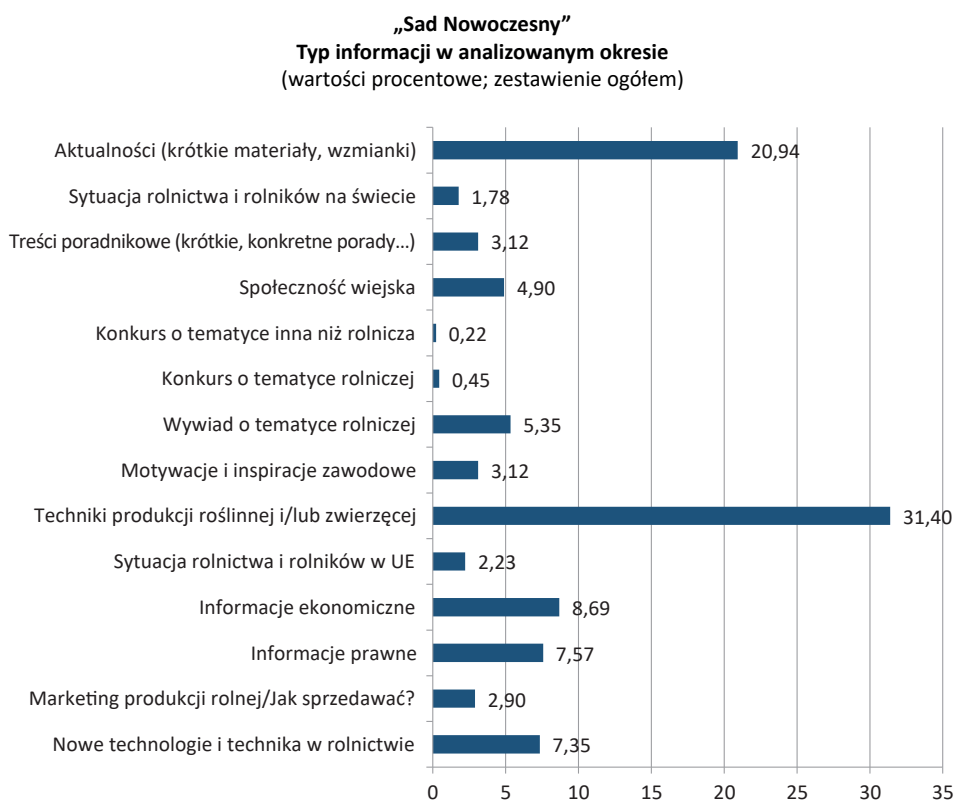
Analiza treści czasopisma w okresie badania pokazała także obszary informacji, które choć pojawiały się w poszczególnych numerach czasopism, to zarówno ze względu na częstotliwość pojawiania się, jak i ich liczebność, można uznać je za marginalne (treści takie dotyczyły zawartości na poziomie maksymalnym 1% analizowanego numeru). W grupie takich informacji znalazły się treści skategoryzowane jako: *ekonomiczne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,8%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,6%), *treści poradnikowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 1,9%), *konkurs o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5%), *wywiad o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,5%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,6%), *motywacje i inspiracje zawodowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,5%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5,1%).

Analizując dane, można także zauważyć, że w numerach poddanych analizie treści nie wystąpiły informacje ujęte w kategoriach: *zasady i kierunki zmian WPR, sytuacja rolnictwa i rolników w Polsce, motywacje, inspiracje i pasje pozazawodowe, wywiady o tematyce innej niż rolnicza, konkursy o tematyce innej niż rolnicza, treści rozrywkowe, zwyczaje i obrzędów, informacje inne niż bezpośrednio związane z rolnictwem*.

Miesięcznik „**Sad Nowoczesny**” jest trzecim i ostatnim – z analizowanych – wydawanym przez spółkę Hortpress. Czasopismo wydawane jest od 1972 r. Miesięcznik skierowany jest głównie do polskich sadowników. Wydawca scharakteryzował profil czasopisma w następujący sposób: „Przekazywane są w nim

najnowsze osiągnięcia nauki i techniki dotyczące uprawy roślin sadowniczych, m.in.: nawożenia, ochrony przed szkodnikami i chorobami, przechowywania owoców oraz hodowli nowych odmian. Czasopismo upowszechnia wyniki prac badawczych krajowych ośrodków naukowych”.

Analiza kluczowych obszarów treści czasopisma w badanym okresie pokazała dwa dominujące tematy (Rycina 8.). Pierwszy z nich to tematyka związana z informacjami kategorii *technika produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* (wartość średnia w analizowanym okresie: 31,4%), drugi zaś związany był z informacjami typu *aktualności* (wartość średnia w analizowanym okresie: 20,9%).

Rycina 8. Typy informacji czasopisma „Sad Nowoczesny” w badanym okresie

Źródło: Opracowanie własne

Pierwszy typ informacji – z obszaru *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* – w analizowanym okresie obecny był w zakresie od 17,1% (nr 12/2018) do 44,4% (nr 2/2019) treści danego numeru. Drugi z dominujących typów informacji – *aktualności* – obecny był w zakresie od 0 (nr 5/2018) do 35,5% (nr 10/2018) treści danego numeru.

Analiza uzyskanych danych pozwoliła także wyodrębnić – ze względu na częstotliwość występowania – trzy kolejne grupy treści.

Pierwsza grupa obejmuje treści, których zawartość w badanym materiale wynosi pomiędzy 7% a 9%. Znalazły się tutaj informacje ujęte w trzech kategoriach: *informacje ekonomiczne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 8,7%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 22,2%), *informacje prawne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7,6%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 22,2%), *nowe technologie i technika w rolnictwie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7,4%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 13,3%).

Druga grupa to treści, których udział mieścił się w przedziale 1,5%-5% zawartości treści czasopism badanych we wskazanym okresie. Treści tej grupy skategoryzowane zostały jako: *sytuacja rolnictwa i rolników na świecie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,8%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5,3%) oraz *w Unii Europejskiej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 2,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 9,8%), *marketing produkcji rolnej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 2,9%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 7,4%), *treści poradnikowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 3,1%; wartość minimalna: 2,4%; wartość maksymalna: 3,9%), *motywacje i inspiracje zawodowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 3,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 10,3%), *społeczność wiejska* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4,9%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 18,4%), *wywiad o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 5,4%; wartość minimalna: 2,6%; wartość maksymalna: 8,3%).

W trzeciej grupie treści swoje miejsce odnalazły kategorie informacji, których wkład w zasoby informacyjne omawianego czasopisma wyniosły mniej niż 1% ogółu treści.

Były to dwie kategorie informacji – *konkurs o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,5%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5,3%) oraz *konkurs o tematyce innej niż rolnicza* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 3,5%).

Analizując dane, zauważono, że w badanych czasopismach nie wystąpiły treści skategoryzowane jako: *zasady i kierunki zmian WPR, sytuacja rolnictwa i rolników w Polsce, inspiracje i pasje pozazawodowe, wywiady o tematyce innej niż rolnicza, treści rozrywkowe, zwyczaje i obrzędy, informacje inne niż bezpośrednio związane z rolnictwem*.

Całkowicie odmiennym od dotychczas omówionych czasopism jest „*Gospodyni*”. To dwumiesięcznik skierowany do kobiet, dla których tradycja i wieś są źródłem inspiracji. O ile wcześniej prezentowane czasopisma kierowane były do osób – bez uwzględniania segmentacji według płci – potencjalnie zainteresowanych informacjami dotyczącymi rolnictwa, o tyle w wypadku „*Gospodyni*” widoczne jest ukierunkowanie treści skierowanych do kobiet. Wydawca profil czytelniczki określił w sposób następujący: „Nasze Czytelniczki to kobiety aktywne – nowoczesne, ale jednocześnie przywiązane do uniwersalnych wartości takich jak rodzina, miłość i przyjaźń. Odważ-

nie idąc przez życie, dzielą się swoimi doświadczeniami. Niezwykle często angażują się w działalność społeczną, zorganizowaną zwłaszcza w kołach gospodyń wiejskich, a także w innych instytucjach społecznych, kobiecych”⁵.

Historia „Gospodyni” sięga lat 50. XX wieku – pierwsze wydanie ukazało się w 1957 roku i w powojennej Polsce było jedynym czasopismem skierowanym do kobiet mieszkających na wsi. Wydawcą czasopisma jest Grupa Cogito Sp. z o.o. (na licencji Polskiego Wydawnictwa Rolniczego Sp. z o.o.).

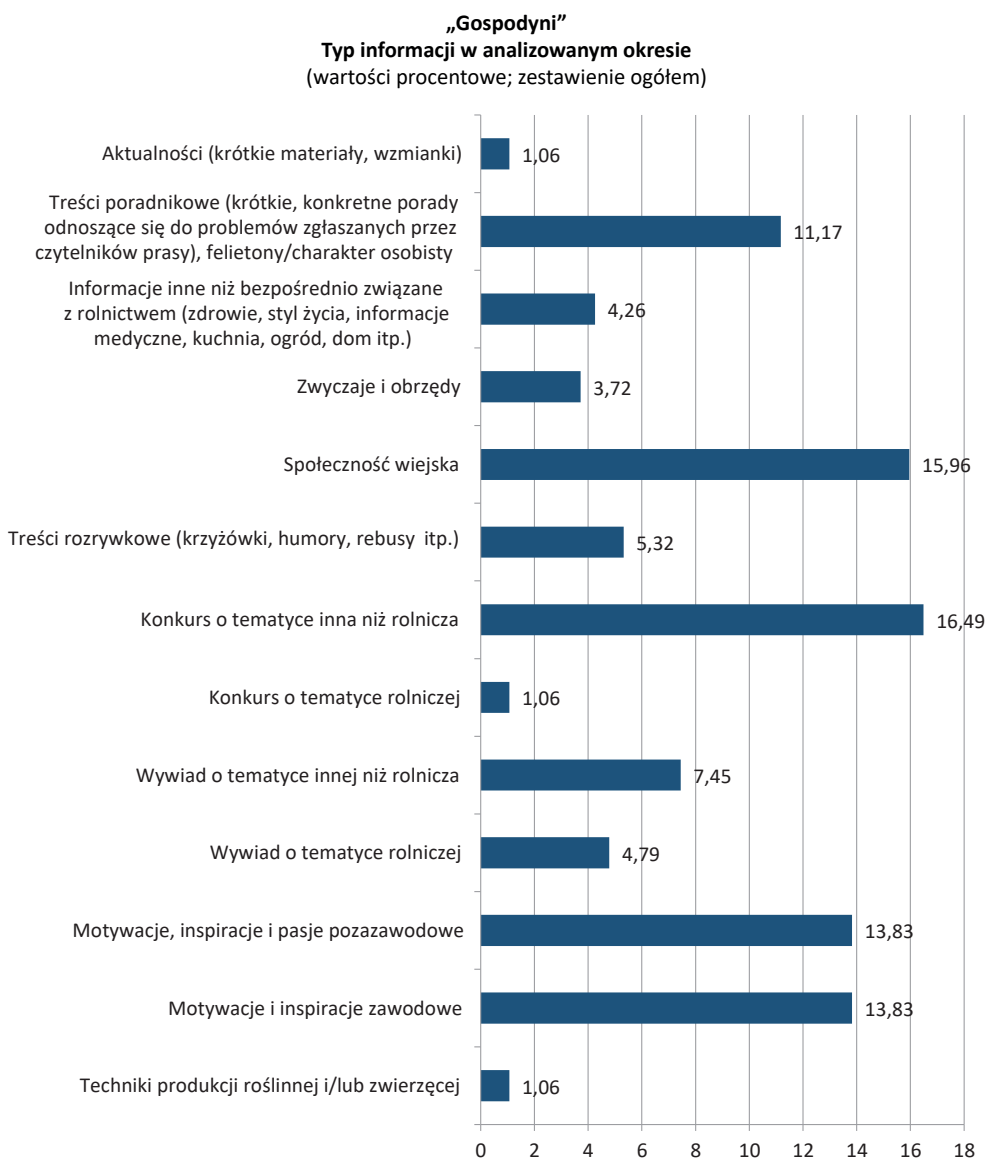
Analiza treści pozwoliła wyodrębnić trzy grupy materiałów o różnej częstotliwości występowania w badanych czasopismach. Pierwsza grupa to informacje, które były obecne w badanym materiale na poziomie przynajmniej 10%. Grupa druga to informacje, które ujęte w odpowiednich kategoriach, stanowiły od 1% do 10% zawartości badanego materiału. Ostatnia, trzecia grupa, obejmuje treści nieobecne w badanym materiale (Rycina 9.).

W pierwszej grupie materiałów znalazły się informacje w kategoriach: *treści poradnikowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 11,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 22,7%), *motywacje i inspiracje zawodowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 13,8%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 26,3%), *motywacje, inspiracje i pasje pozazawodowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 13,8%; wartość minimalna: 3,5%; wartość maksymalna: 22,7%), *społeczność wiejska* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 16%; wartość minimalna: 9,1%; wartość maksymalna: 25,9%), *konkurs o tematyce innej niż rolnicza* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 16,5%; wartość minimalna: 4,6%; wartość maksymalna: 21,1%). Kategorie pierwszej grupy potwierdzają charakterystykę czasopisma „Gospodyni” określoną przez wydawcę – to przede wszystkim treści ukierunkowane na samorozwój kobiet, motywujące je do rozwoju zawodowego, ale także inspirujące do odnajdywania pasji, pokazujące, jak zadbać o siebie czy dostarczające informacji o społeczności wiejskiej.

Druga grupa informacji to treści skategoryzowane jako: *wywiad o tematyce innej niż rolnicza* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7,5%; wartość minimalna: 3,5%; wartość maksymalna: 11,1%), *treści rozrywkowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 5,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 7,4%), *wywiad o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4,8%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 9,1%), *informacje inne niż bezpośrednio związane z rolnictwem* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 10,3%), *zwyczaje i obrzędy* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 3,7%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 6,9%), *aktualności* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 3,5%), *konkurs o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna:

⁵ <http://pwr.agro.pl/offers/gospodyni/> [04.09.2019].

9,1%), *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 9,1%).

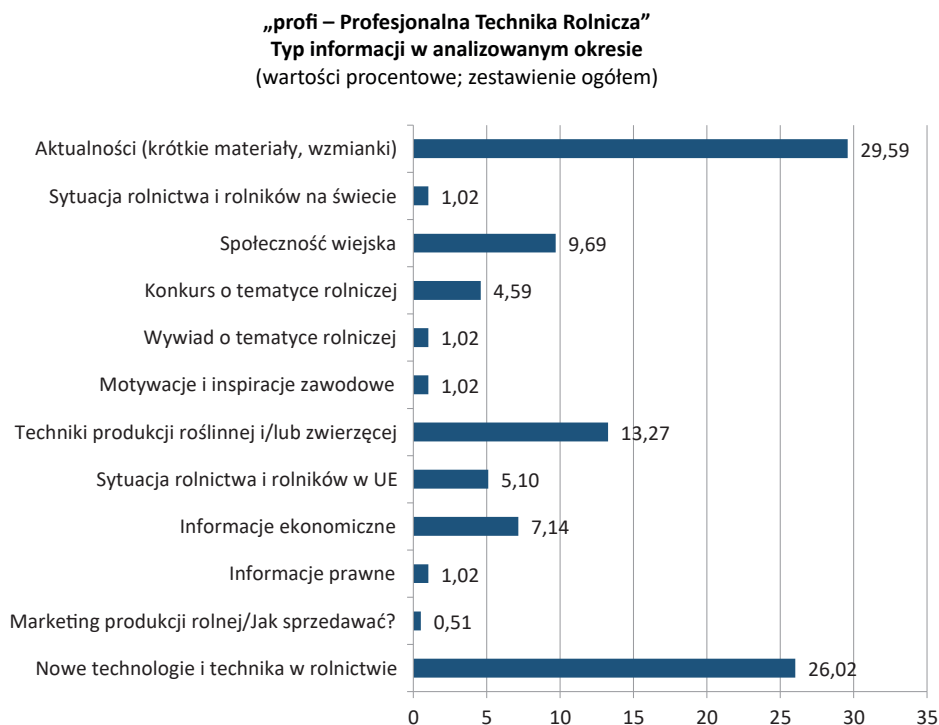
Rycina 9. Typy informacji czasopisma „Gospodyni” w badanym okresie

Źródło: Opracowanie własne

Trzecia grupa to treści, które nie były obecne w objętych analizą numerach czasopisma „Gospodyni”. Znalazły się tutaj informacje skategoryzowane jako: *nowe technologie i technika w rolnictwie, marketing produkcji rolnej, informacje*

prawne, informacje ekonomiczne, dotyczące sytuacji rolnictwa i rolników w Polsce, w Unii Europejskiej oraz na świecie, zasady i kierunki zmian WPR, wywiady o tematyce rolniczej.

Kolejnym – siódmym – poddanym analizie czasopismem był dwumiesięcznik „**profi – Profesjonalna Technika Rolnicza**”. Odbiorcą czasopisma – określonym przez wydawcę – jest szerokie grono użytkowników techniki rolniczej: jej miłośników, handlowców oraz przedsiębiorców, młodzieży, studentów, a także kadry nauczycielskiej, mechaników i rolników. Czasopismo, poza materiałami redakcyjnymi, zawiera odnośniki (hiperłącza) do przestrzeni online, gdzie na stronie internetowej, w mediach społecznościowych i na kanale YouTube można znaleźć filmy prezentujące czy rozszerzające treści w nim zawarte. Analiza treści czasopisma pokazała dwa dominujące tematycznie obszary (Rycina 10.), a mianowicie informacje z obszarów: *nowe technologie i technika w rolnictwie* (wartość średnia w analizowanym okresie: 26%), *aktualności* (wartość średnia w analizowanym okresie: 29,6%).

Rycina 10. Typy informacji czasopisma „profi – Profesjonalna Technika Rolnicza” w badanym okresie
 Źródło: Opracowanie własne

Pierwszy typ informacji – z obszaru *nowych technologii i techniki w rolnictwie* – w analizowanym okresie obecny był w zakresie od 5,1% (nr 4/2019) do 44% (nr 1/2018) treści danego numeru. Drugi z dominujących typów informacji – *aktualności* – obecny był w zakresie od 2,6% (nr 4/2019) do 50% (nr 2/2019) treści danego numeru.

Niższy odsetek zawartości treści dotyczył informacji z obszaru *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* (wartość średnia w analizowanym okresie: 13,3%). Najniższy wskaźnik treści z tego obszaru to o (numer 1/2018), najwyższy był w numerze 4/2019 (28,2%).

Mniejszą obecnością (pomiędzy 4,5% a 10% zawartości treści czasopisma) zaznaczyły się informacje w czterech obszarach: *konkurs o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 4,6%; wartość minimalna: 2,6%; wartość maksymalna: 7,7%), *sytuacja rolnictwa i rolników w UE* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 5,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 25,6%), *informacje ekonomiczne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7,1%; wartość minimalna: 2,6%; wartość maksymalna: 16,7%), *społeczność wiejska* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 9,7%; wartość minimalna: 4,8%; wartość maksymalna: 15,4%).

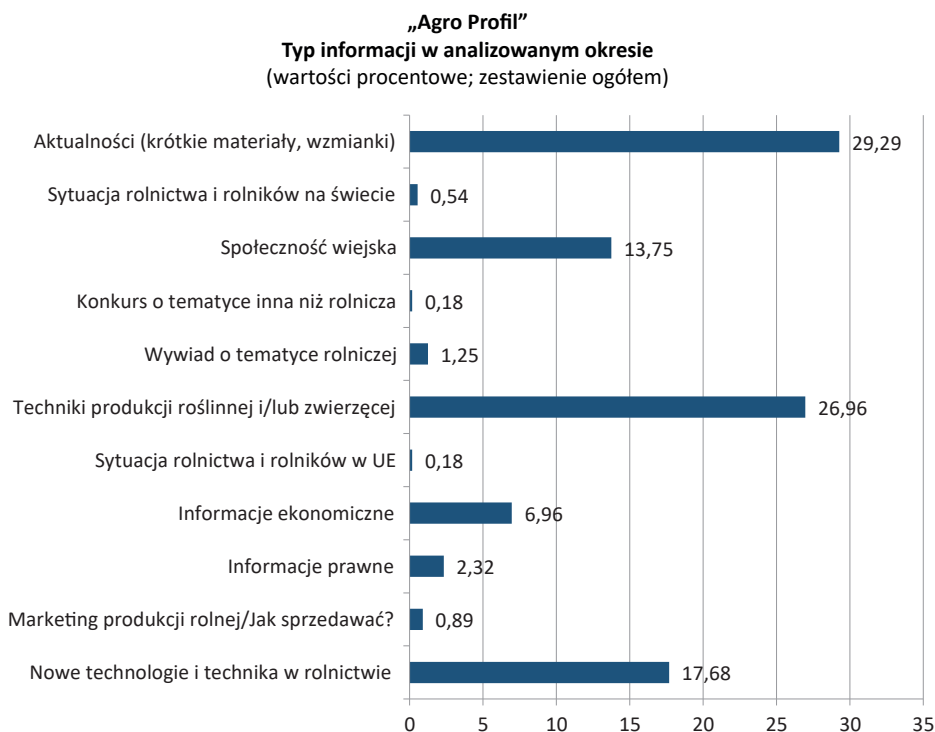
W analizowanym materiale znalazły się także treści zawierające informacje skategoryzowane w pięciu typach informacji, lecz ich wpływ na zawartości badanych numerów czasopisma można uznać za marginalny (od 0,5% do 1,0% zawartości badanego materiału). Informacje te zostały zakwalifikowane do następujących kategorii: *marketing produkcji rolnej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,5%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2%), *informacje prawne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5,1%), *sytuacja rolnictwa i rolników na świecie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5,1%), *wywiad o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1%; wartość minimalna: 2%; wartość maksymalna: 2,6%), *motywacje i inspiracje zawodowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5,1%).

Przeprowadzone badanie pokazało także obszary informacji nieobecne w analizowanym czasopiśmie. Obszary te zostały ujęte w kategoriach: *zasady i kierunki zmian WPR*, *sytuacja rolnictwa i rolników w Polsce*, *motywacje, inspiracje i pasje pozazawodowe*, *wywiady o tematyce innej niż rolnicza*, *konkursy o tematyce innej niż rolnicza*, *treści rozrywkowe*, *zwyczaje i obrzędy*, *informacje inne niż bezpośrednio związane z rolnictwem*, *treści poradnikowe*.

Następnym czasopiśmie uwzględnionym w badaniu zawartości informacyjnej mediów rolniczych był magazyn rolniczy „**Agro Profil**”. Wydawca opisał go w sposób następujący: „Magazyn rolniczy tworzą osoby posiadające fachową wiedzę rolniczą oraz doświadczenie dziennikarskie. Naszym celem jest tworzenie magazynu rolniczego, jakiego nie ma na rynku, a jaki sami chcielibyśmy czytać – nowoczesnego, przejrzystego, zawierającego artykuły dostosowane do rosnących potrzeb polskich gospodarstw rolnych”⁶.

⁶ https://agroprofil.pl/?gclid=EAIaIQobChMI16CuhrbM5QIVCc93Ch02qAdaEAAYASAAEgLWm-PD_BwE [03.09.2019].

Analiza kluczowych obszarów treści czasopisma w badanym okresie pokazała dwa dominujące tematycznie obszary (Rycina 11.). Pierwszy z nich objął tematykę związaną z informacjami kategorii *technika produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* (wartość średnia w analizowanym okresie: 27%), drugi zaś związany był z informacjami typu *aktualności* (wartość średnia w analizowanym okresie: 29,3%).

Rycina 11. Typy informacji czasopisma „Agro Profil” w badanym okresie

Źródło: Opracowanie własne

Pierwszy typ informacji – z obszaru *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* – w analizowanym okresie obecny był w zakresie od 14,3% (nr 12/2018) do 36% (nr 4/2019) treści danego numeru. Drugi z dominujących typów informacji – *aktualności* – obecny był w zakresie od 15,2% (nr 5/2019) do 39,3% (nr 7/2018) treści danego numeru.

Kolejne dwa typy informacji, które w wyraźny sposób zaznaczyły się w treściach omawianego czasopisma to *nowe technologie i technika w rolnictwie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 17,7%; wartość minimalna: 5,9%; wartość maksymalna: 27,9%) oraz *społeczność wiejska* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 13,8%; wartość minimalna: 6%; wartość maksymalna: 21,7%).

W badanym okresie wystąpiły także informacje skategoryzowane jako: *informacje ekonomiczne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7%; wartość minimalna: 2,2%; wartość maksymalna: 11,8%), *sytuacja rolnictwa i rolników w UE*

(wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 1,9%) oraz *na świecie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,5%; wartość minimalna: 2%; wartość maksymalna: 2,9%), *informacje prawne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 2,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 6,5%), *marketing produkcji rolnej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,9%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,1%), *konkurs o tematyce innej niż rolnicza* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,4%), *wywiad o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5,7%).

O ile pierwszy z typów informacji w tej grupie – *informacje ekonomiczne* – można uznać za obecny, choć nieznaczny w sensie zawartości treści w ogóle materiałów czasopisma, o tyle pozostałych sześć kategorii wykazuje marginalny wpływ na ogólną treść analizowanych numerów czasopisma.

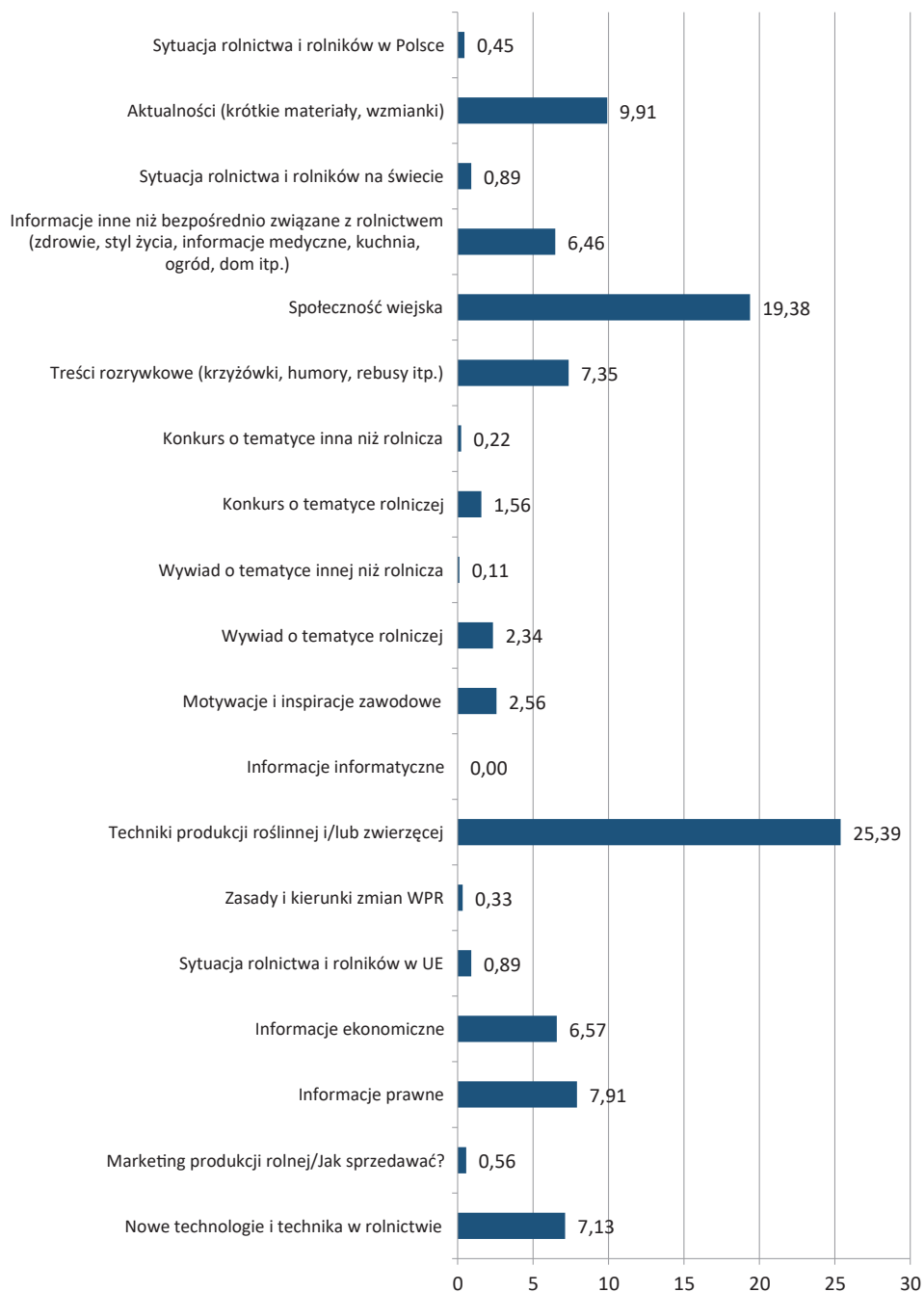
Analiza treści magazynu rolniczego „Agro Profil” pokazała także, że nie pojawiły się treści skategoryzowane w badaniu jako: *zasady i kierunki zmian WPR, sytuacja rolnictwa i rolników w Polsce, motywacje i inspiracje zawodowe, motywacje, inspiracje i pasje pozazawodowe, wywiady o tematyce innej niż rolnicza, konkurs o tematyce rolniczej, treści rozrywkowe, zwyczaje i obrzędy, informacje inne niż bezpośrednio związane z rolnictwem, treści poradnikowe*.

Dziewiątym czasopismem uwzględnionym w badaniu był „**Tygodnik Poradnik Rolniczy**” (wydawca: Polskie Wydawnictwo Rolnicze Sp. z o.o.). Wydawca deklaruje, że jest to czasopismo „o największym sprzedanym nakładzie w Polsce, którego celem jest przekazywanie najbardziej aktualnych i rzetelnych informacji z branży agro. [...] Od ponad 15 lat towarzyszy polskim rolnikom i stanowi cenne źródło porad, fachowej wiedzy oraz rozrywki dla każdego członka rodziny. Na jego łamach uznani i cenieni specjaliści analizują najważniejsze problemy, z jakimi zmagają się polskie i światowe rolnictwo. Publikowane przez redakcję reportaże oraz relacje z interwencji pokazują, że stoimy zawsze po stronie rolnika, a jego interesy i sukces stawiamy na pierwszym miejscu. Wyjątkową formułę „Tygodnika” wzbogaca również bliska, merytoryczna współpraca z ważnymi instytucjami rynku rolnego – izbami rolniczymi, spółdzielniami mleczarskim. Jego dodatkowym atutem jest cotygodniowa prognoza pogody, program telewizyjny oraz setki branżowych ogłoszeń drobnych”⁷.

Analiza treści czasopisma pokazała trzy wyraźnie zaznaczone grupy treści (Rycina 12.). Pierwsza grupa treści – można określić je jako dominujące w treściach analizowanych numerów czasopisma – to treści, których obecność określona została na około 20% i więcej. Grupa druga treści to zawartość, którą można określić jako treści średniego wpływu (6,5% do ok. 10% zawartości analizowanych materiałów). Natomiast trzecia grupa obejmuje treści o nieznacznym lub marginalnym wpływie na ogólną zawartość analizowanych numerów czasopisma (od 0,1% do 2,6%).

⁷ <http://pwr.agro.pl/offers/tygodnik-poradnik-rolniczy/> [02.09.2019].

„Tygodnik Poradnik Rolniczy”
Typ informacji w analizowanym okresie
 (wartości procentowe; zestawienie ogółem)

Rycina 12. Typy informacji czasopisma „Tygodnik Poradnik Rolniczy” w badanym okresie

Źródło: Opracowanie własne

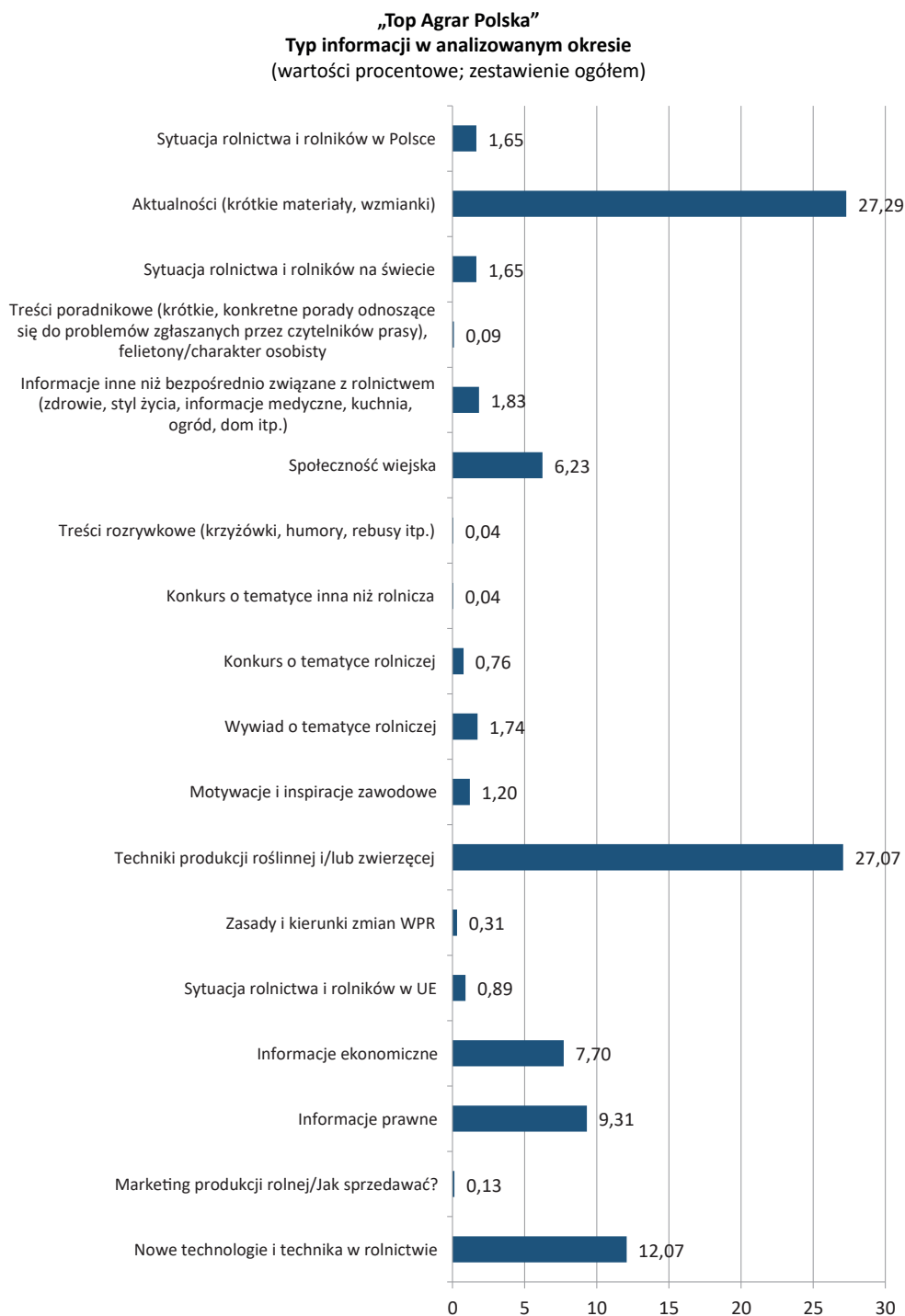
Treści pierwszej grupy – o zawartości dominującej w piśmie – to informacje skategoryzowane jako *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* (wartość średnia w analizowanym okresie: 25,4%) oraz *społeczność wiejska* (wartość średnia w analizowanym okresie: 19,4%).

Pierwszy typ informacji – z obszaru *technik produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* – w analizowanym okresie obecny był w zakresie od 14% (nr 26/2018) do 36,5% (nr 18-19/2019) treści danego numeru. Drugi z dominujących typów informacji – *społeczność wiejska* – obecny był w zakresie od 11,1% (nr 44/2018) do 33,3% (nr 26/2018) treści danego numeru.

Druga grupa to treści ujęte w następujących sześciu kategoriach: *aktualności* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 9,9%; wartość minimalna: 6,5%; wartość maksymalna: 11,8%), *informacje ekonomiczne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 6,6%; wartość minimalna: 3,2%; wartość maksymalna: 12,5%), *informacje prawne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7,9%; wartość minimalna: 3,5%; wartość maksymalna: 12,1%), *nowe technologie i technika w rolnictwie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7,1%; wartość minimalna: 3,0%; wartość maksymalna: 12,3%), *informacje inne niż bezpośrednio związane z rolnictwem* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 6,5%; wartość minimalna: 2,4%; wartość maksymalna: 11,1%) oraz *treści rozrywkowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7,4%; wartość minimalna: 4,7%; wartość maksymalna: 11,4%).

Trzecia grupa treści – o nieznacznym lub marginalnym wpływie na ogólną zawartość analizowanych numerów czasopisma – to informacje, które zostały skategoryzowane jako: *zasady i kierunki zmian WPR* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,1%), *sytuacja rolnictwa i rolników w Polsce* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,5%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 3,4%), *w Unii Europejskiej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,9%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,6%) oraz *na świecie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,9%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 3,7%), *marketing produkcji rolnej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,6%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 6,8%), *motywacje i inspiracje zawodowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 2,6%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 6,4%), *konkurs o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,6%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 4,3%) oraz *innej niż rolnicza* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,1%), *wywiad o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 2,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 5,6%) oraz *innej niż rolnicza* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 1,4%).

Równocześnie analiza treści czasopisma „Tygodnik Poradnik Rolniczy” pokazała nieobecność innych typów informacji objętych badaniem, a ujętych w kategoriach: *motywacja, inspiracja i pasje pozazawodowe, zwyczaje i obrzędy* oraz *treści poradnikowe*.

Rycina 13. Typy informacji czasopisma „Top Agrar Polska” w badanym okresie

Źródło: Opracowanie własne

Ostatnim, dziesiątym, czasopismem poddanym badaniu był miesięcznik „**Top Agrar Polska**” (wydawca: Polskie Wydawnictwo Rolnicze Sp. z o.o.). Wydawca opisał czasopismo w następujący sposób: „to miesięcznik dla wszystkich, którzy żyją z rolnictwa i swoją przyszłość wiążą z tą branżą: dla rolników, hodowców, firm i instytucji zaangażowanych w rozwój agrobiznesu. [...] to nowoczesne kompendium, w którym czytelnicy znajdą rzetelną i szeroką wiedzę z zakresu uprawy, techniki, prawa oraz ekonomii. Przedstawiamy fakty, analizujemy i monitorujemy branżę. Pomagamy podejmować opłacalne decyzje, szukając najefektywniejszych rozwiązań”⁸. Czasopismo wzbogacone jest o dodatki tematyczne: „Top Świnie”, „Top Bydło” i „Top Agroszef”.

Analiza treści czasopisma pozwoliła wyodrębnić trzy grupy treści, których wpływ ilościowy w ogóle materiałów czasopisma można określić jako: dominujący (pierwsza grupa treści), średni (druga grupa treści) oraz marginalny (grupa trzecia) (Rycina 13.).

Pierwsza grupa treści objęła dwa dominujące tematycznie obszary, a mianowicie informacje z zakresu: *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* (wartość średnia w analizowanym okresie: 27,1%) oraz *aktualności* (wartość średnia w analizowanym okresie: 27,3%).

Pierwszy ze wspomnianych typów informacji – *techniki produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej* – w analizowanym okresie obecny był w zakresie od 18,8% (nr 11/2018) do 32,7% (nr 7/2018) treści danego numeru. Drugi z dominujących typów informacji – *aktualności* – obecny był w zakresie od 12,7% (nr 3/2019) do 45,6% (nr 9/2018) treści danego numeru.

Druga grupa treści objęła cztery typy informacji skategoryzowane jako: *społeczność wiejska* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 6,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 17,5%), *informacje ekonomiczne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 7,7%; wartość minimalna: 1,5%; wartość maksymalna: 14,8%), *informacje prawne* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 9,3%; wartość minimalna: 3,8%; wartość maksymalna: 19,8%) oraz *nowe technologie i technika w rolnictwie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 12,1%; wartość minimalna: 6,1%; wartość maksymalna: 22,1%).

W trzeciej grupie treści swoje miejsce znalazły informacje ujęte w dwanaście następujących kategorii: *sytuacja rolnictwa i rolników w Polsce* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,7%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 6,9%), *w Unii Europejskiej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,9%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 3,3%) oraz *na świecie* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,7%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 7,2%), *wywiad o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,7%; wartość minimalna: 0,7%; wartość maksymalna: 4,4%), *informacje inne niż bezpośrednio związane z rolnictwem* (wartość średnia

⁸ <http://pwr.agro.pl/offers/top-agrar-polska/> [05.09.2019].

wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,8%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 4,3%), *motywacje i inspiracje zawodowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 1,2%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 3%), *zasady i kierunki zmian WPR* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,3%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 1,3%), *marketing produkcji rolnej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 0,6%), *treści poradnikowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 0,6%), *konkurs o tematyce rolniczej* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,8%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 2,4%) oraz *inne niż rolnicza* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 0,6%), *treści rozrywkowe* (wartość średnia wszystkich wydań w analizowanym okresie: 0,1%; wartość minimalna: 0; wartość maksymalna: 0,6%).

Inaczej niż w wypadku pozostałych dziewięciu czasopism w grupie treści nieobecnych znalazły się jedynie informacje skategoryzowane jako *motywacje, inspiracje i pasje pozazawodowe oraz zwyczaje i obrzędy*.

Podsumowanie

Próbując dokonać podsumowania analizy prasy rolniczej na podstawie zawartości czasopism uwzględnionych w badaniu, zauważa się pewną różnorodność.

Z pewnością można wyróżnić tematy dotyczące informacji cieszących się znacznym zainteresowaniem i z pewnością będących istotnymi dla rolników w perspektywie prowadzonej przez nich działalności. Informacje te w badaniu skategoryzowane zostały jako: *nowe technologie i technika w rolnictwie, marketing produkcji rolnej, informacje ekonomiczne, sytuacja rolnictwa i rolników w krajach Unii Europejskiej, społeczność wiejska, informacje prawne oraz motywacje i inspiracje zawodowe*. Można się także zastanawiać, czy jedynie strona odbiorców czasopism ma decydujący wpływ na zawartość czasopism. Być może są one także – w mniejszym lub większym stopniu – odbiciem poglądów redakcji lub wynikają ze współpracy z reklamodawcami.

Z drugiej strony przeprowadzona analiza pokazała, że pewna grupa informacji znalazła miejsce jedynie w nielicznych czasopismach. W grupie takich treści znalazły się informacje na temat *zasad i kierunków zmian WPR oraz sytuacji rolników i rolnictwa w Polsce*. Nie oznacza to jednak, że taka tematyka w ogóle nie jest obecna w analizowanych czasopismach – pojawia się w obrębie innych treści (artykułów, felietonów, wzmianek), ale w formie drugoplanowej czy znacznie okrojonej tematycznie (np. w obszarze *informacji o sytuacji rolnictwa i rolników w krajach UE czy informacji o sytuacji rolnictwa i rolników na świecie*).

Przeprowadzona analiza pokazała także profilowanie prasy rolniczej. Każde czasopismo posiadało przynajmniej jedną kategorię informacji, którą można określić jako dominującą ze względu na jej wkład w ogół treści danego czasopisma. Mimo że całość badanych czasopism to prasa rolnicza, wątki dominujące w poszczególnych tytułach

były różne, co może świadczyć o tym, że wydawcy znając potrzeby swoich czytelników-odbiorców, dostosowali treści do ich oczekiwań.

Bibliografia

Berelson B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*. New York: The Free Press.
Efektywność prasy branżowej w gospodarstwach rolnych. Raport z badania TNS Polska http://www.tygodnik-rolniczy.pl/media/uploads/ankieta_2014.pdf [dostęp 2.09.2019].

Netografia

https://agroprofil.pl/?gclid=EAIaIQobChMI16CuhrbM5QIVCc93Cho2qAdaEAAYASAAEgL-WmPD_BwE [dostęp 3.09.2019].
<https://hortpress.com/o-firmie/> [dostęp 3.09.2019].
<http://pwr.agro.pl/offers/gospodyni/> [dostęp 4.09.2019].
<http://pwr.agro.pl/offers/top-agrar-polska/> [dostęp 5.09.2019].
<http://pwr.agro.pl/offers/tygodnik-poradnik-rolniczy/> [dostęp 4.09.2019].
https://www.tygodnik-rolniczy.pl/articles/aktualnosci_/elita-dobry-hodowca/ [dostęp 2.09.2019].

O projekcie „Media jako źródło wiedzy rolników” – geneza, organizacja prac, pytania badawcze, definicje, organizacja badań, miejsce badań, próba

Projekt badawczy „Media jako źródło wiedzy rolników” był realizowany w krótkim czasie – na całość prac zespół miał 12 miesięcy. W tym okresie konieczne było zoperacjonalizowanie pojęć, których używaliśmy, opracowanie narzędzi badawczych, które pozwoliłyby zweryfikować postawione hipotezy, zorganizowanie prac zespołu, w skład którego weszli przedstawiciele wielu dyscyplin z kilku ośrodków naukowych. Kolejnym zadaniem było przyjęcie kryteriów doboru próby badawczej, wybranie gmin, w których realizowane będą ankiety i wreszcie – realizacja badań, opracowanie ich wyników, przedstawienie ich na konferencji i opracowanie raportu. Część badawcza w projekcie była zaplanowana w 3 etapach, których kolejność prowadzić miała do optymalnego wykorzystania wiedzy z wcześniejszych etapów badania w trakcie realizacji badań terenowych.

Etap I. Analiza rynku oraz zawartości prasy rolniczej w Polsce

Badanie polegało na analizie treści i identyfikacji najważniejszych tematów i problemów pojawiających się w prasie rolniczej. Współcześnie rynek wymaga, by rolnik był gotowy na częste zmiany profilu produkcji, reagował elastycznie na zachodzące zmiany i nieustannie poszerzał swoje kompetencje.

Nasze badanie zdecydowaliśmy się zawęzić do analizy zawartości i treści prasy papierowej, tradycyjnej. Niewątpliwie istnieje potrzeba zbadania treści oraz zasięgu także innych mediów – radia, telewizji czy wreszcie treści internetowych kierowanych do rolników, wymaga to jednak szerszych, długotrwałych i kompleksowych badań. Podstawowy jest tu także problem, jaki mamy w Polsce z definicją prasy. Obowiązująca prawnie definicja pochodzi z 1984 roku i określa ją jako *publikacje periodyczne, które nie tworzą zamkniętej, jednorodnej całości, ukazujące się nie rzadziej niż raz w roku, opatrzone stałym tytułem albo nazwą, numerem bieżącym i datą. W szczególności są to dzienniki i czasopisma, serwisy agencyjne, stałe przekazy teleksowe, biuletyny, programy radiowe i telewizyjne oraz kroniki filmowe. Prasą są także wszelkie istniejące i powstające w wyniku postępu technicznego środki masowego przekazywania, w tym także rozgłośnie i radiowęzły zakładowe upowszechniające*

publikacje periodyczne za pomocą druku, wizji, fonii lub innej techniki rozpowszechniania. Prasa to również zespoły ludzi i poszczególne osoby zajmujące się działalnością dziennikarską (Ustawa... 1984).

Przytoczona definicja nie oddaje złożonej rzeczywistości współczesnych mediów i niewątpliwie powinna być zaktualizowana. Sposób analizy rynku prasy rolniczej w Polsce szerzej opisany jest w tekście Małgorzaty Kisilowskiej na stronie xx. Z kolei omówieniem treści materiałów umieszczanych w wybranych tytułach prasy rolniczej zajęła się Monika Kaczmarek-Śliwińska (s. Xx). Ustalenia badaczek, które skupiły się na pracy i analizach materiału istniejącego, zastanego, pomogły nam sformułować pytania badawcze oraz narzędzia do realizacji badań terenowych w kolejnych etapach projektu.

Etap II. Badanie ilościowe – realizowane na reprezentatywnej próbie rolników w celu ustalenia, z jakich mediów pozyskują informacje i jaką rolę odgrywają w tym media kierowane bezpośrednio do rolników

Celem tej części badania była identyfikacja najważniejszych źródeł pozyskiwania informacji przez rolników oraz charakter pozyskiwanych przez nich informacji. Następnie analizowano związek pozyskanych danych z cechami społecznymi i demograficznymi respondentów. Badanie przeprowadzono na reprezentatywnej próbie dwóch tysięcy gospodarstw. Zostało ono zrealizowane metodą CATI (*Computer-assisted telephone interviewing*). Niestety, ze względów prawno-organizacyjnych ta, zaplanowana jako druga, część badania została zrealizowana na końcu, jako trzecia. Badania odbyły się w październiku 2019 roku. Powodem opóźnienia były komplikacje i utrudnienia, jakie zespół napotkał przy okazji pozyskiwania danych rolników, do których planowano dotrzeć z ankietą telefoniczną. Intencją badaczy było dotarcie do osób zajmujących się rolnictwem o określonych cechach demograficznych i społecznych. Niezbędne dane planowano początkowo pozyskać z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Okazało się jednak, że niejednoznaczności wynikające z różnych sposobów interpretowania nowych przepisów dotyczących RODO opóźniły proces przekazania danych badaczom tak bardzo, że zaistniało ryzyko niezrealizowania badań w zamierzonym terminie. Podjęta została decyzja o nawiązaniu współpracy partnerskiej z Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, przy wsparciu którego niezbędne do badania dane rolników pozyskane zostały z Wojewódzkich Ośrodków Doradztwa Rolniczego. Pozyskane w tej części badania dane zostały przedstawione w rozdziale autorstwa Dariusza Kuźminy na stronie xx.

Etap III. Badanie jakościowe czytelników mediów rolniczych w Polsce

Celem trzeciej części zrealizowanych badań było uzyskanie informacji na temat zachowań czytelniczych rolników, czytelników konkretnych tytułów, rekonstrukcja ich praktyk i przyzwyczajzeń konsumenckich związanych z prasą rolniczą – tego, co czytają i oglądają, na co zwracają szczególną uwagę, czego im brakuje, jakie są ich potrzeby, jaka jest rola edukacyjna tych źródeł. Aby dotrzeć do respondentów,

których zbadanie było naszym celem, konieczne było, jak już wspomniano, zoperacjonalizowanie i zdefiniowanie, kim jest rolnik, do którego chcemy dotrzeć z naszym narzędziem badawczym.

Wypracowana w trakcie dyskusji (którą odnaleźć można w tekstach publikowanych w pierwszej części książki) definicja *aktywnego producenta rolnego* (gdyż do takiego rolnika chcieliśmy trafić, by zapytać go, jakie miejsce w pozyskiwaniu wiedzy fachowej zajmują w jego pracy media) pozwoliła na wyłonienie kryteriów doboru próby do badań terenowych. Najważniejszymi kryteriami, którymi kierowaliśmy się przy tworzeniu naszej, używanej w tym badaniu definicji rolnika, były: rolnictwo jako główne źródło dochodu rodziny rolnika, posiadanie opryskiwacza (w trakcie dyskusji okazało się bowiem, że tzw. baza opryskiwaczy pozwala dotrzeć do osób, których zaangażowanie w pracę w gospodarstwie jest na tyle duże, że wymaga posiadania własnego sprzętu), korzystanie z dopłat bezpośrednich, ubezpieczenie w Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). Kombinacja danych o rolnikach, pochodzących z przyjęcia powyższych założeń, pozwoliła na wskazanie takich lokalizacji w Polsce, w których badacze w terenie mogli być pewni, że trafią do rolników będących aktywnymi producentami rolnymi, działającymi w gminach o różnym, oddającym realia różnicowania polskiej wsi, środowisku społeczno-gospodarczym. Kwiecień i maj 2019 roku poświęcono na przygotowanie narzędzia badawczego – ankiety, która posłużyła do zebrania interesujących nas danych. Badania terenowe zostały zrealizowane na próbie 200 gospodarstw – po 20 gospodarstw z 10 gmin reprezentujących 5 typów rozwoju obszarów wiejskich (gminy z dominacją rolnictwa tradycyjnego, z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego, z przewagą funkcji rolniczej, gminy z wielodochodowym rolnictwem rozdrobnionym oraz gminy wielofunkcyjne – ze zrównoważoną rolą sektorów). Badania realizowano zawsze w dwóch gminach charakterystycznych dla danego typu, a ich dobór nastąpił na podstawie bazy danych *Monitoringu rozwoju obszarów wiejskich* (MROW) (Rosner, Stanny 2014; 2016; Stanny, Rosner, Komorowski 2018). W czerwcu 2019 roku zrealizowano pilotaż, będący testem narzędzia-ankiety, a od lipca do września badacze pracowali w terenie. Niestety, ta część badania pokrywała się z największym natężeniem prac polowych oraz z występującą w wielu miejscach w kraju suszą. Problemem były też coraz częściej pojawiające się ogniska afrykańskiego pomoru świń (ASF), co powodowało, że zarówno dotarcie do badanych, jak i namówienie ich do udziału w badaniu było niekiedy wyzwaniem.

Ostateczny wybór gmin do badania ankietowego rolników w ramach projektu „Media jako źródło wiedzy rolników” dokonany został w oparciu o trzy źródła informacji:

1. bazę danych badania *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich*, z której wykorzystano m.in. typologię gmin pod względem struktury rozwoju społeczno-gospodarczego, dane o liczbie osób ubezpieczonych w KRUS, liczbie osób pobierających dopłaty bezpośrednie z ARiMR, wartości 47 wskaźników empirycznych;
2. liczbę prenumeratorów czasopism Polskiego Wydawnictwa Rolniczego (PWR) w agregacji gminnej;
3. dane o sprzęcie do stosowania środków ochrony roślin (baza opryskiwaczy), udostępnione przez Państwową Inspekcję Ochrony Roślin i Nasiennictwa (PIORiN).

Przy wyborze gmin do badania ankietowego przyjęto kilka założeń:

- powinny reprezentować zróżnicowany typ rozwoju pod względem struktury społeczno-gospodarczej – na podstawie typologii MROW;
- powinny, ponadto, być zlokalizowane w co najmniej 5 województwach, tak by w jak największym stopniu uchwycić różnice międzyregionalne;
- w każdej gminie, w oparciu o bazę prenumeratorów, powinno być co najmniej 10 prenumeratorów czasopism PWR, a w przypadku braku danych dla gminy, która potencjalnie mogłaby zostać wybrana do badania, wzięto pod uwagę indywidualne informacje uzyskane na ten temat.

Wstępna baza składała się z wszystkich 2176 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Wyłączono z niej gminy w następujących krokach:

1. gminy nieobjęte badaniem III etapu MROW – ze względu na zmiany administracyjne (5 gmin);
2. gminy typów 6 (zurbanizowane, redukcja funkcji rolniczej) i 7 (silnie zurbanizowane) – łącznie 275 gmin;
3. 37 gmin, dla których odnotowano braki danych w „bazie opryskiwaczy”;
4. 344 gminy, w których było mniej niż 10 prenumeratorów czasopism PWR;
5. 203 gminy z brakami danych przy liczbie prenumeratorów zostały warunkowo dopuszczone do dalszych analiz; jednostki, które wyróżniały się pod względem innych zmiennych jako potencjalne gminy do badania, były sprawdzane pod kątem liczby prenumeratorów w sposób indywidualny za pomocą *desk research*.

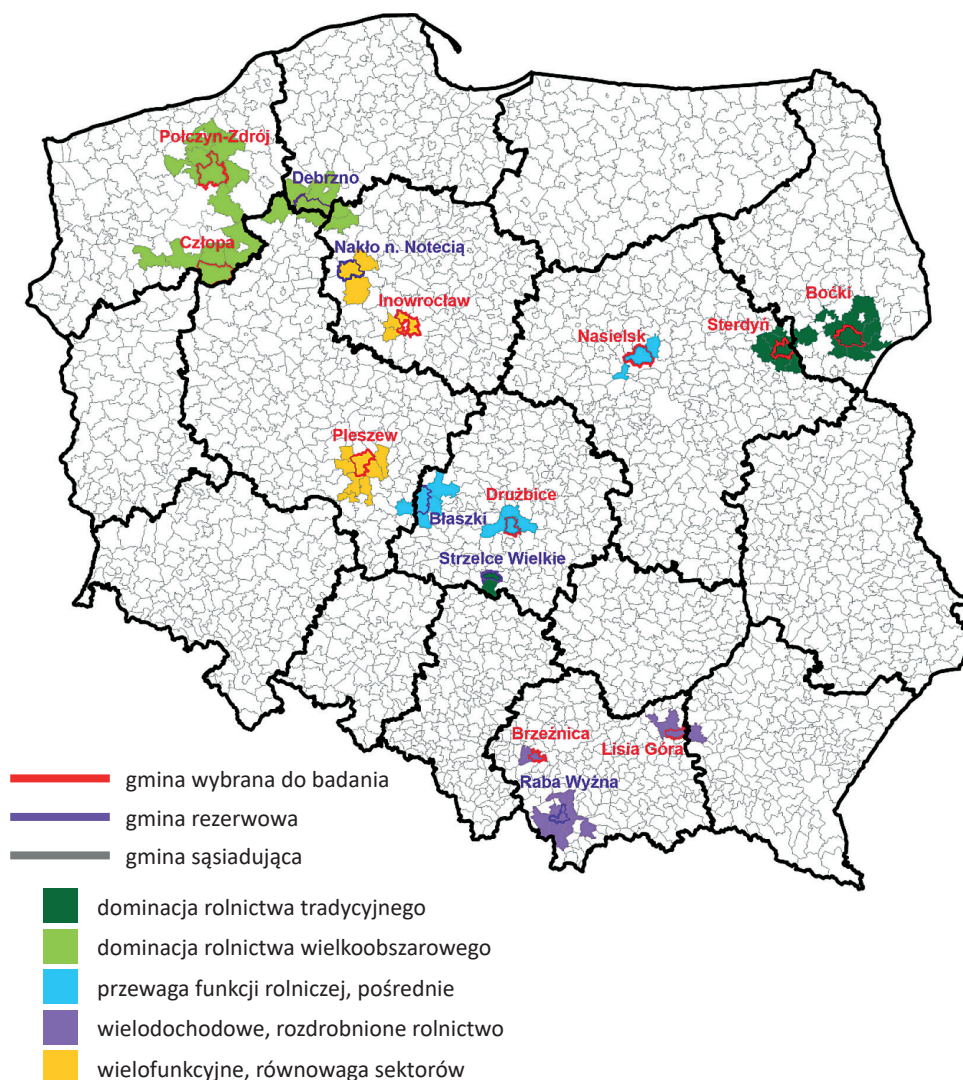
Do kolejnego etapu wyboru gmin do badania ankietowego zaliczonych zostało 1515 gmin, w tym 1086 wiejskich i 429 miejsko-wiejskich, reprezentujących 5 typów według MROW:

- 412 gmin typu 1 – z dominacją rolnictwa tradycyjnego;
- 320 gmin typu 2 – z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego;
- 353 gminy typu 3 – z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie;
- 63 gminy typu 4 – z wielodochodowym, rozdrobnionym rolnictwem;
- 367 gmin typu 5 – wielofunkcyjnych, o równowadze sektorów.

Następnym krokiem był wybór dwóch gmin (oraz jednej rezerwowej) z każdego typu, co łącznie dawało 10 gmin (oraz 5 rezerwowych). W każdej gminie do przeprowadzenia zostało zaplanowanych 20 ankiet, a łącznie w każdym typie – 40. W sumie w każdym z 5 typów obszarów wiejskich należało dotrzeć do 200 respondentów – aktywnych producentów rolnych. Założeniem badawczym było, aby respondenci gospodarowali na minimum 15 hektarach ziemi (lub mniej w gospodarstwach wyspecjalizowanych), a działalność rolnicza powinna być źródłem więcej niż połowy dochodu rodziny. Należało zatem wybrać wśród wyżej wymienionych typów takie gminy, w których dotarcie do 20 rolników potencjalnie nie stanowiło dużej przeszkody dla badaczy. W związku z tym podjęto decyzję o wyborze celowym (eksperckim), dokonanym poprzez porównanie wartości wskaźników z wymienionych źródeł danych w każdym z typów, a następnie doborze gmin z uwzględnieniem zróżnicowań regionalnych i możliwości dotarcia do odpowiedniej liczby ankietowanych. Tego rodzaju podejście ma swoje wady i zalety, które zostały wskazane przez Andrzeja Rosnera (1985). Do najważniejszych plusów należy przede wszystkim fakt, że badania w terenie, który – oprócz spełnienia kryteriów formalnych – jest w jakimś stopniu znany

badaczom, są łatwiejsze z organizacyjnego punktu widzenia. Tym samym minimalizowane jest ryzyko braku odpowiedniej liczby respondentów spełniających założenia badawcze. Zagrożeniem jest natomiast możliwość kilkukrotnego badania jednej gminy w różnych projektach prowadząca do zjawiska określanego „zmęczeniem próby badawczej”.

W wyniku postępowania wybrano po dwie gminy z każdego typu oraz po jednej gminie rezerwowej. Uznano, że obszar badania uzupełniony zostanie o kryterium funkcjonalno-administracyjne. W związku z tym do każdej wybranej jednostki przypisane zostały gminy sąsiadujące, zaliczone do tego samego typu według MROW. Ostateczny wybór gmin przedstawiają Rycina 1. oraz Tabela 1.

Rycina 1. Lokalizacja gmin wytypowanych do badań empirycznych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Stanny, Rosner, Komorowski 2018

Tabela 1. Gminy wytypowane do badań empirycznych

Numer gminy ¹	Wybrana gmina/typ/powiat/ województwo	Gminy sąsiadujące ²
Typ 1		
1	Sterdyń (w) ³ , sokołowski, mazowieckie	Ceranów, Kosów Lacki, Sabnie, Jabłonna Lacka, Nur (ostrowski), Ciechanowiec (wysokomazowiecki, podlaskie)
2	Boćki (w), bielski, podlaskie	Bielsk Podlaski, Orla, Brańsk, Kleszczel (hajnowski), Milejczyce (siemiatycki), Dziadkowice (siemiatycki)
3	Strzelce Wielkie (w), pajęczański, łódzkie	Nowa Brzeźnica
Typ 2⁴		
1	Potczyn-Zdrój (mw), świdwiński, zachodniopomorskie	Świdwin, Rąbino, Białogard (białogardzki), Tychowo (białogardzki), Barwice (szczecinecki), Czaplonek (drawski)
2	Człopa (mw), watecki, zachodniopomorskie	Wałcz, Tuczo, Drawno (choszczęński), Dobiegniew (strzelecko-drezdenecki, lubuskie)
3	Debrzno (mw), człuchowski, pomorskie	Człuchów, Czarne, Okonek (złotowski, wielkopolskie), Lipka (złotowski, wielkopolskie), Sępólno Krajeńskie (sępoleński, kujawsko-pomorskie), Kamień Krajeński (sępoleński, kujawsko-pomorskie),
Typ 3		
1	Nasielsk (mw), nowodworski, mazowieckie	Zakroczym, Winnica (pułtuski)
2	Drużbice (w), bełchatowski, łódzkie	Zelów, Dłutów (pabianicki), Grabica (piotrkowski)
3	Błaszki (w), sieradzki, łódzkie	Warta, Wróblew, Brąszewice, Brzeziny (kaliski, wielkopolskie)
Typ 4		
1	Brzeźnica (w), wadowicki, małopolskie	Spytkowice, Tomice
2	Lisia Góra (w), tarnowski, małopolskie	Żabno, Dąbrowa Tarnowska (dąbrowski), Czarna (dębicki, podkarpackie)
3	Raba Wyżna (w), nowotarski, małopolskie	Rabka-Zdrój, Nowy Targ, Jabłonna, Czarny Dunajec, Lubień, Spytkowice, (myślenicki), Jordanów (suski)

¹ Gminy o numerach 1 i 2 są gminami wybranymi do badania, gmina o numerze 3 jest gminą rezerwową.
² Jeśli nie zaznaczono inaczej, to gminy sąsiadujące zlokalizowane są w tym samym powiecie i województwie, co gmina wybrana do badania.

³ Rodzaj administracyjny gminy: w – wiejska; mw – miejsko-wiejska.

⁴ W gminach sąsiadujących nie wzięto pod uwagę zlikwidowanej w 2019 r. gminy Ostrowice, której terytorium podzielono między gminy Drawsko Pomorskie i Złocieniec.

Typ 5		
1	Inowrocław (w), inowrocławski, kujawsko-pomorskie	Janikowo, Pakość
2	Pleszew (mw), pleszewski, wielkopolskie	Dobrzyca, Gołuchów, Blizanów (kaliski), Ostrów Wielkopolski (ostrowski), Raszków (ostrowski), Kotlin (jarociński)
3	Nakło nad Notecią (mw), nakielski, kujawsko-pomorskie	Szubin, Sicienko (bydgoski)

Źródło: Opracowanie własne

Gminy z typu I – Sterdyń i Boćki

Gminy tego typu, o dominacji rolnictwa tradycyjnego, występują przede wszystkim we wschodniej części kraju oraz w dużym oddaleniu od miast wojewódzkich w regionach centralnych. Charakteryzuje je przeciętna ocena sektora rolniczego, jednak w porównaniu do pozostałych typów wyróżnia je przede wszystkim niedostateczny stopień dezagrarnizacji, nasilone problemy demograficzne, wymagające poprawy warunków życia mieszkańców czy relatywnie niska dostępność komunikacyjna (Stan-ny, Rosner, Komorowski 2018, s. 230-231). Zgodnie z typologią rolnictwa Benicjusza Głębockiego i in. (2018) gminy Sterdyń i Boćki leżą w zasięgu typu 2 – wysokotowarowego, który cechuje m.in. relatywnie niskie wykształcenie kierowników gospodarstw, najniższy w kraju wskaźnik udziału kobiet w kierowaniu gospodarstwami, a wśród upraw i hodowli przeważają zboża oraz chów bydła.

Gmina wiejska Sterdyń położona jest w powiecie sokołowskim, przy wschodniej granicy województwa mazowieckiego. W 2019 roku była zamieszkiwana przez 3,9 tys. osób, z czego 26% stanowiły osoby w wieku poprodukcyjnym. Gmina zmaga się ze znacznym ubytkiem mieszkańców, rzędu 15%, w ciągu ostatnich 15 lat. Według danych ARiMR zaprezentowanych w III etapie MROW pobierający dopłaty bezpośrednie stanowili 27% ludności gminy ogółem. Jako miarę znaczenia sektora rolniczego w strukturze gospodarczej gminy przyjęto łączną liczbę opryskiwaczy polowych i sadowniczych, jaka przypada na 100 osób pobierających dopłaty bezpośrednie – w gminie Sterdyń było to 15 tego typu maszyn. Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego wyniosła 7,4 ha.

Boćki są gminą wiejską, położoną w województwie podlaskim, w powiecie bielskim. Gminę zamieszkiwało w 2019 roku 4,2 tys. osób – o 17% mniej niż jeszcze w roku 2005. Osoby w wieku poprodukcyjnym stanowią 27% populacji gminy. Co trzeci mieszkaniec jednostki pobierał dopłaty z UE, na 100 takich osób przypadało zaś 11 opryskiwaczy. Średnia wielkość gospodarstwa jest tu zauważalnie wyższa niż w Boćkach – wyniosła ok. 10 ha.

Gminy z typu II – Połczyn-Zdrój i Człopa

Gminy drugiego typu określa się jako takie, w których dominuje rolnictwo wielkoobszarowe. Pod względem oceny struktury społeczno-gospodarczej wyróżnia je

bardzo wysoka ocena sektora rolniczego oraz przeciętna w skali kraju ocena sytuacji demograficznej. Z kolei uwagę zwraca bardzo niska ocena zarówno równowagi rynku pracy, jak i zamożności oraz spójności społeczności lokalnych. Typ ten występuje głównie w północnej i zachodniej części kraju (obszar tzw. ziem odzyskanych) (Stanny, Rosner, Komorowski 2018, s. 320-321). Zarówno Połczyn-Zdrój, jak i Człopa zaklasyfikowane zostały do rolnictwa typu 5 – o różnej genezie i różnym stopniu towarowości (Głębocki, Kacprzak, Kossowski 2018). Jest on identyfikowany blisko w połowie polskich gmin, głównie na zachodzie i północy kraju (tam, gdzie w największym stopniu funkcjonowało rolnictwo sektora państwowego) oraz w obszarach podmiejskich. W związku z charakterystycznym rozkładem przestrzennym trudno wymienić specyficzne cechy rolnictwa typu 5.

Gmina miejsko-wiejska Połczyn-Zdrój położona jest w województwie zachodniopomorskim, w powiecie świdwińskim. W 2019 roku liczyła 15,1 tys. mieszkańców, w tym 7,1 tys. obszaru wiejskiego, a co piąty jego mieszkaniec był osobą w wieku poprodukcyjnym. Około 9% mieszkańców części wiejskiej gminy pobierało dopłaty bezpośrednio, natomiast liczba opryskiwaczy na 100 takich osób wyniosła 9. Rolnicy z tej gminy mają do dyspozycji przeciętnie 23 ha użytków rolnych.

Gmina Człopa leży w województwie zachodniopomorskim (powiat wałecki), na granicy z województwami wielkopolskim i lubuskim. Jednostka samorządowa, złożona z miasta i części wiejskiej, jest trzykrotnie mniejsza pod względem liczby ludności (4,9 tys.) od Połczyna-Zdroju. Miejscowości wiejskie na jej obszarze zamieszkuje 2,6 tys. osób, w tym blisko 0,5 tys. stanowią seniorzy (18%). W obu samorządach następuje stopniowy, acz umiarkowany, odpływ ludności wiejskiej – ok. 5% od 2005 roku. Na każdych 100 mieszkańców terenów wiejskich 10 było beneficjentami płatności bezpośrednich. Statystycznie na co 12. beneficjenta przypadał w 2015 roku opryskiwacz rolniczy. Powierzchnia gospodarstwa w Człopie wyniosła średnio 24 ha.

Gminy z typu III – Nasielsk i Drużbice

Typ pośredni, o przewadze funkcji rolniczej, skumulowany jest w centralnych województwach – charakterystyczne jest jego występowanie w gminach położonych w strefie pomiędzy obszarami metropolitalnymi a peryferyjnymi danego województwa (tzw. typ przejściowy). Gminy zaklasyfikowane do tego typu uzyskują przeciętne oceny w odniesieniu do m.in. sytuacji na rynku pracy, aktywności społecznej i dostępności przestrzennej. Ponadto dla tego typu jest charakterystyczny relatywnie niski stopień dezagrarnizacji lokalnej gospodarki, niedostateczny rozwój działalności pozarolniczej czy względnie niska zamożność mieszkańców (Stanny, Rosner, Komorowski 2018, s. 320-321). Badane gminy z typu III według MROW – inaczej niż w typach I i II, zostały zaklasyfikowane do różnych typów rolnictwa według Głębockiego i in. (2018). Gmina Nasielsk, podobnie jak Sterdyń i Boćki, znalazła się w typie 2 – wysokotowarowym, a gmina Drużbice w typie 3 – średniotowarowym. Opisuje się go jako charakterystyczny dla Polski centralnej, z niskim wykształceniem

kierowników gospodarstw, z których $\frac{1}{3}$ stanowią kobiety. Wśród upraw dominują zboża, wysoki jest też udział sadów i uprawy ziemniaków, a hodowla zwierzęca nie jest dobrze rozwinięta – przeważa chów drobiu i kaczek.

Nasielsk jest gminą miejsko-wiejską w województwie mazowieckim, w powiecie nowodworskim, położoną w odległości 50 km od Warszawy. Liczba jej mieszkańców wyniosła w 2019 roku blisko 20 tys. osób, na obszarze wiejskim – 12,3 tys. osób. Mieszkańcy w wieku poprodukcyjnym stanowili 18% populacji gminy. Wśród mieszkańców terenów wiejskich 12% pobierało płatności bezpośrednie, 18 na 100 takich osób posiadało opryskiwacz. Przeciętnie rolnik był właścicielem ok. 8,5 ha użytków rolnych.

W gminie wiejskiej Drużbice, położonej w województwie łódzkim, w powiecie bełchatowskim, 40 km od Łodzi, mieszkało w 2019 roku 5,2 tys. osób – w tym co piąty mieszkaniec był osobą w wieku poprodukcyjnym. W obu gminach typu III systematycznie przybywa mieszkańców – w latach 2005-2019 o 7% w Drużbicach oraz o 3% – w Nasielsku. Udział beneficjentów płatności bezpośrednich w gminie Drużbice wyniósł w 2015 roku 16%, z tego co piąty był właścicielem opryskiwacza. Średni obszar gospodarstwa indywidualnego wynosił 7,7 ha.

Gminy z typu IV – Brzeźnica i Lisia Góra

Gminy tego typu cechują się wielodochodowością źródeł utrzymania gospodarstw rolnych, a ich średnia wielkość jest najniższa w kraju (rozdrobione rolnictwo). Występują prawie wyłącznie w województwach małopolskim i podkarpackim, na terenie dawnej Galicji. Cechą wyróżniającą ich strukturę gospodarczą na tle pozostałych typów jest względnie wysoki stopień dezagraryzacji gospodarki lokalnej, korzystna sytuacja demograficzna, zrównoważenie rynku pracy oraz relatywnie wysoki poziom edukacji mieszkańców. Spośród składowych rozwoju społeczno-gospodarczego o niekorzystnej charakterystyce wymienia się finanse lokalne (Stanny, Rosner, Komorowski 2018, s. 320-321). Obie analizowane jednostki znalazły się w typie rolnictwa nr 4 – niskotowarowym (Głębocki, Kacprzak, Kossowski 2018), w którym ze względu na niekorzystne warunki przyrodnicze udział gruntów ornych wynosi ok. 36%, a względnie wysoki udział mają trwałe użytki zielone. Około połowa gospodarstw nastawiona jest na samozaopatrzenie, a zaledwie co ósme prowadzi działalność towarową – głównie związaną z uprawą zbóż. Chów bydła i owiec traci obecnie na znaczeniu w tym regionie.

Brzeźnica w województwie małopolskim, w powiecie wadowickim, jest gminą wiejską zamieszkiwaną w 2019 roku przez 10,4 tys. osób. Gmina leży w odległości 30 km od Krakowa. Liczba mieszkańców na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat pozostaje względnie stała, z lekko zaznaczoną tendencją do wzrostu. Odsetek osób w wieku poprodukcyjnym wyniósł w analizowanym roku 18%. Statystycznie 8 na 100 mieszkańców gminy wnioskuje o dopłaty unijne do hektara ziemi, przy czym w całej gminie zidentyfikowano zaledwie 23 opryskiwacze polowe i 1 sadowniczy (tj. 3 na 100 beneficjentów dopłat). Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego wyniosła zaledwie 2,7 ha.

Położona we wschodniej części województwa małopolskiego (powiat tarnowski) gmina wiejska Lisia Góra liczyła w 2019 r. 15,4 tys. mieszkańców, z czego 16% w wieku

poprodukcyjnym. Lokalizacja gminy w sąsiedztwie Tarnowa powoduje, że w ciągu ostatnich 15 lat liczba mieszkańców zwiększyła się aż o 1,8 tys. osób (13%). Udział korzystających z płatności bezpośrednich w liczbie mieszkańców ogółem wyniósł 7%. Taką samą wartością odznaczał się udział właścicieli opryskiwaczy wśród beneficjentów płatności bezpośrednich. Przeciętnie posiadacze użytków rolnych dysponują 3,6 ha ziemi.

Gminy z typu V – Inowrocław i Pleszew

Typ rozwoju wielofunkcyjnego, o równowadze sektorów, występuje przede wszystkim w województwach zachodnich oraz wokół większych miast w innych częściach kraju. Gminy zaklasyfikowane do tego typu odznaczają się wysoką oceną zarówno pod względem rozwoju sektora rolniczego, jak i pozarolniczego oraz stopnia dezagryzacji gospodarki lokalnej. Co więcej, ich sytuacja demograficzna jest z reguły korzystna podobnie jak sytuacja budżetów lokalnych czy warunki mieszkaniowe. Umiarkowanie należy ocenić w jednostkach tego typu dostępność przestrzenną, aktywność społeczną czy poziom edukacji i kompetencji wśród mieszkańców (Stanny, Rosner, Komorowski 2018, s. 320-321). Gminy Inowrocław i Pleszew przynależą do rolnictwa typu 1 – wysokotowarowego (Głębocki, Kacprzak, Kossowski 2018), które cechuje się relatywnie dobrym wykształceniem kierowników gospodarstw, optymalnym wyposażeniem w środki produkcji oraz wysoką chemizacją. W typie tym przeważa uprawa zbóż i rzepaku, a także chów trzody chlewnej oraz bydła.

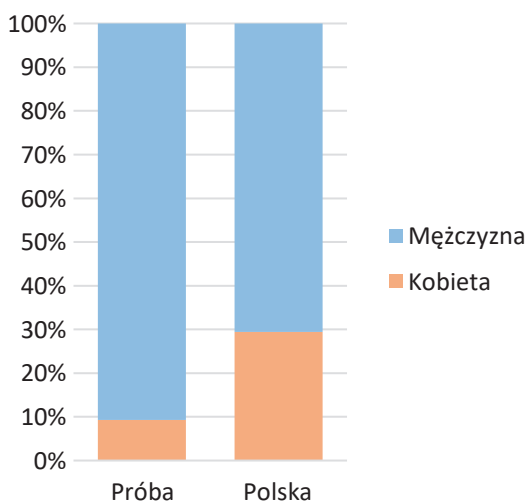
Gmina wiejska Inowrocław ma charakter „obwarzankowy”, tzn. okala miasto Inowrocław, w którym znajdują się siedziby zarówno władz miejskich, jak i gminnych. Znajduje się w województwie kujawsko-pomorskim, w powiecie inowrocławskim. W 2019 r. na jej terenie mieszkało 11,8 tys. osób. Spośród ogółu mieszkańców 8% pobiera dopłaty z UE, a na wysoką intensywność rolnictwa wskazuje liczba opryskiwaczy przypadająca na 100 beneficjentów dopłat, licząca w 2015 roku 33 takie maszyny. Rolnicy dysponowali przeciętnie 14 ha użytków rolnych.

Gmina miejsko-wiejska Pleszew leży w województwie wielkopolskim, jest siedzibą władz powiatowych. Liczba ludności gminy wyniosła w 2019 roku prawie 30 tys. osób, z tego 12,6 tys. w miejscowościach wiejskich na jej terenie. W obu badanych samorządach zaludnienie zwiększa się w tempie umiarkowanym – od 2005 roku o ok. 6%. Seniorzy stanowią w nich blisko 1/5 liczby mieszkańców. Na nieco mniejsze niż w gminie Inowrocław natężenie działalności rolniczej wskazują dane dla gminy Pleszew. Chociaż odsetek beneficjentów dopłat jest nieco wyższy (9%), to na 100 takich osób opryskiwacz posiadało prawie o połowę mniej – 18. Średnia wielkość gospodarstwa rolnego wyniosła 10,2 ha.

Charakterystyka respondentów badania jakościowego

Objęta badaniami próba ankietowanych rolników liczyła ostatecznie 205 osób (5 ankiet zrealizowano dodatkowo, licząc się z tym, że część z nich może z różnych powodów nie zostać uwzględnionych w analizach). Niemal 91% badanych stanowili mężczyźni, pozostałą część (9,3%) – kobiety. W całej Polsce struktura płci właścicieli gospodarstw rolnych jest

niewielka – 29,4% rolników stanowią kobiety, 70,6% – mężczyźni⁵. Jak wynika z danych, nie tylko w Polsce kobiety częściej prowadzą jednak gospodarstwa słabsze, o mniejszej powierzchni, mniej doinwestowane (por. Michalska 2020, Sourriseau 2014, Tryfan 1987), które trudno byłoby uznać za główne źródło dochodów rodziny, stąd mniejszy udział kobiet w grupie, w której celowo staraliśmy się dotrzeć do osób utrzymujących się przede wszystkim z pracy w gospodarstwie.

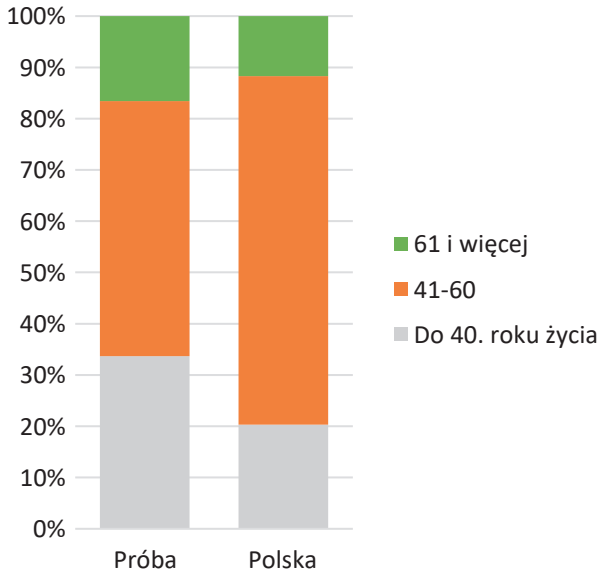
Rycina 2. Płeć badanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Badani to głównie osoby młode. Jedną trzecią stanowili rolnicy do 40. roku życia. Blisko połowę ankietowanych stanowiły osoby między 41. a 60. rokiem życia, pozostały odsetek (16,6%) – respondenci w wieku 61. lat i więcej.

Struktura wieku badanych była zbliżona do struktury wieku właścicieli gospodarstw w całej Polsce, gdzie jedną trzecią (33,7%) stanowią osoby poniżej 40. roku życia, niemal połowę (49,8%) to rolnicy w wieku 40-64 lata, w wieku 65. lat i więcej jest w Polsce 16,6% właścicieli gospodarstw. Porównując liczebność próby do struktury wiekowej rolników w Polsce, widać niedoreprezentowanie rolników w średnim wieku i pewną nadreprezentację młodych rolników. Z obserwacji terenowych wynika jednak, że część z gospodarstw, należących formalnie do młodych producentów rolnych, to tak naprawdę gospodarstwa formalnie przekazane młodszym członkom rodzin, aby możliwe stało się skorzystanie z programu Młody Rolnik, a faktycznie – zarządzane wspólnie ze starszym pokoleniem.

⁵ Z danych Eurostatu z 2013 roku wynika, że 28% gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej jest prowadzonych przez kobiety. Pod względem liczby gospodarstw zarządzanych przez kobiety Polska znajduje się na 8 miejscu ze średnią 29%. Na czele znajdują się Łotwa i Litwa z odsetkiem 45% gospodarstw należących do kobiet, a na końcu – Niemcy (10%), Dania (8%), Malta (6%) oraz Holandia (5%). Natomiast z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że w 2017 roku aż 7,7 mln kobiet pracowało w rolnictwie, w tym zarządzało gospodarstwami.

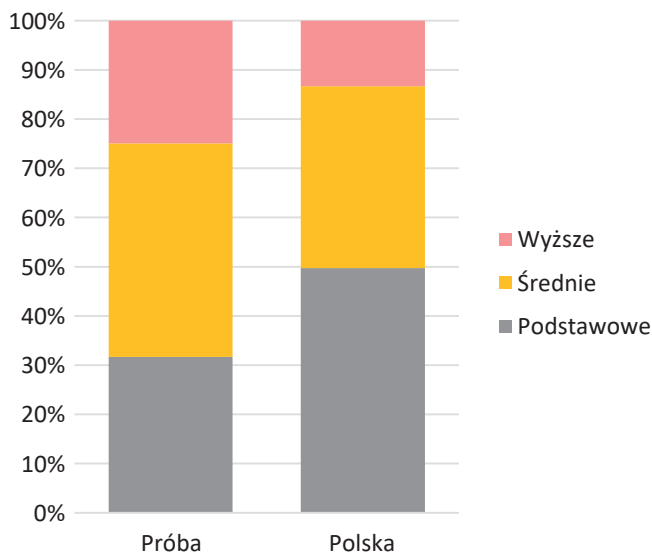

Rycina 3. Wiek badanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

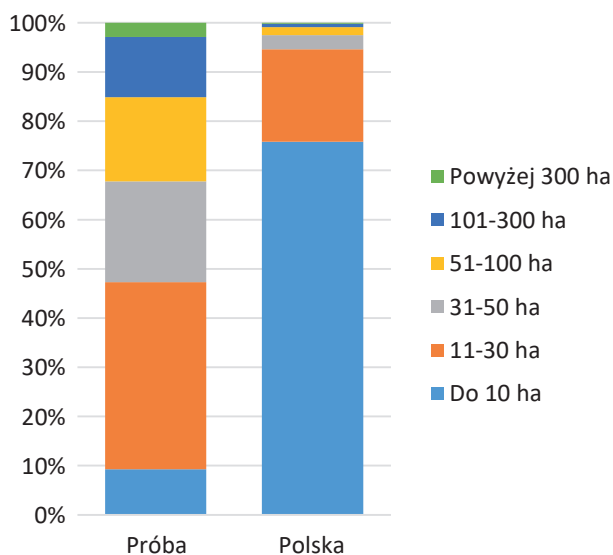
Większość ankietowanych stanowiły osoby z wykształceniem średnim i policealnym, trzecią część osoby – o niskim wykształceniu, czwartą – z wykształceniem wyższym. To również może być wynikiem nieco sztucznego „odmłodzenia” grupy, o którym pisaliśmy wcześniej. Dwie trzecie badanych to osoby posiadające wykształcenie rolnicze (rozumiane jako wykształcenie rolnicze: zasadnicze zawodowe, zasadnicze branżowe, średnie, średnie branżowe lub wyższe rolnicze). Mniej niż jedną trzecią stanowili badani nielegitymujący się wykształceniem kierunkowym. Nieco inna jest struktura wykształcenia rolników w całej Polsce, gdzie prawie połowę (49,7%) stanowią rolnicy z niskim (podstawowym i zawodowym) poziomem wykształcenia. Wykształceniem średnim i wyższym legitymuje się odpowiednio 37% i 13,3% właścicieli gospodarstw.

Badanych rolników różni także powierzchnia, na której prowadzą działalność rolniczą. Jedną dziesiątą stanowili rolnicy gospodarujący na obszarze do 10 hektarów. Znaczną część, niemal 40%, stanowili respondenci, których gospodarstwo zajmuje powierzchnię od 11 do 30 ha. Jedną piątą stanowili rolnicy, którzy prowadzą działalność na powierzchni 31-50 ha (20,5%) i nieco mniej rolnicy gospodarujący na powierzchni 51-100 ha (17,5%). Pozostała część badanych to właściciele dużych gospodarstw posiadający gospodarstwa o powierzchni między 101 a 300 ha. Stanowili oni 12,2% wszystkich ankietowanych, a z gospodarstwami powyżej 300 ha – 2,9%. Struktura powierzchni gospodarstw w Polsce kształtuje się inaczej: aż trzy czwarte gospodarstw rolnych w Polsce stanowią gospodarstwa małe – o powierzchni do 10 hektarów, blisko jedna piąta to gospodarstwa o powierzchni od 11 do 30 ha. Mniej liczne są większe gospodarstwa: od 31 do 50 ha – 2,9%, między 51 a 100 ha – 1,6%, mniej niż 1% stanowią gospodarstwa zajmujące obszar powyżej 100 ha.

Rycina 4. Wykształcenie badanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Rycina 5. Powierzchnia gospodarstw badanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Wnioski i potrzeba dalszych badań

Podjęte i zrealizowane przez zespół IRWiR PAN i współpracujących ekspertów badania wskazały na istotną rolę mediów dla procesu poszerzania wiedzy współczesnych

rolników – aktywnych producentów rolnych. Zrealizowane ankiety pozwoliły zdiagnozować rosnącą, szczególnie wśród młodszych przedstawicieli aktywnych producentów rolnych, rolę internetu w pozyskiwaniu informacji i wiedzy. Ukazały jednocześnie, iż nadal istotną rolę odgrywa w tej grupie specjalistyczna prasa papierowa. Zrealizowana na potrzeby badania analiza (bardzo nielicznych i często nieaktualnych) źródeł zastanych wskazuje, jak bardzo są potrzebne tego rodzaju badania i jak bardzo warto kontynuować je w przyszłości. Niewątpliwie większą uwagę niż dotychczas należałoby skupić na mediach elektronicznych i zawartości portali internetowych, których grupą odbiorców są rolnicy. W tym kontekście ważnym elementem przyszłych badań powinna stać się refleksja nad odpowiedzialnością za przekazywane informacje i bezpieczeństwo korzystania z porad osób aktywnych w internecie, dzielących się swoimi doświadczeniami, a niekoniecznie udokumentowaną wiedzą. Szczegółowe wyniki dotyczące sposobu korzystania z prasy rolniczej przedstawione są w rozdziale autorstwa Dominiki Zwęglińskiej-Gałeckiej na stronie xx.

Zaplanowane badania zostały zrealizowane w całości, choć konieczne było elastyczne reagowanie na zastane realia (jak wspomniane przepisy RODO, które wstrzymały na kilka miesięcy zaplanowaną telefoniczną część badań czy problemy z ASF oraz suszą w trakcie realizacji badań). Podjęty temat okazał się ważnym przyczynkiem do dyskusji naukowej, rozpoczętej w trakcie zorganizowanej konferencji, i zdecydowanie zasługuje na kontynuowanie go w przyszłości. Zebrane informacje mogą posłużyć nie tylko poszerzeniu wiedzy teoretycznej, ale także być użyteczne dla instytucji takich jak ARiMR, KOWR lub Ośrodki Doradztwa Rolniczego oraz dla mediów z branży rolnej.

Bibliografia

- Głębocki B., Kacprzak E., Kossowski T. (2018). Identyfikacja typów rolnictwa Polski z uwzględnieniem zależności przestrzennych. *Studia KPZK*, 183, 315-331.
- Michalska S. (2020). *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. 4. *Struktura społeczna a zmiany ról społecznych kobiet wiejskich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Rosner A. (1985). *Bank danych o 34 gminach*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Rosner A., Stanny M. (2016). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Rosner A., Stanny M. (2014). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Sourrisseau J.-M. (2014). *Agricultures familiales et mondes à venir*. Versailles: Quae.
- Stanny M., Rosner A., Komorowski Ł. (2018). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III. Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Tryfan B. (1987). *Kwestia kobieca na wsi*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 roku. Prawo prasowe* (Dz. U. 1984, nr 5, poz. 24).

Media jako źródło wiedzy rolniczej. Omówienie wyników badań terenowych

1. Wprowadzenie: o profesjonalizacji zawodu rolnika

Jedną z kluczowych przemian w sektorze rolnictwa w ostatnich kilkadziesiąt latach jest dokonująca się od powojennej industrializacji profesjonalizacja zawodu rolnika. Z jednej strony proces ten oznaczał przemianę chłopca w „zawodowego” rolnika, czemu sprzyjało uwarunkowanie struktur rolniczych. „W społeczeństwie przemysłowym wytwórca żywności przestał być „chłopen”, a stał się przedstawicielem jednej z licznych grup społeczno-zawodowych – „rolnikiem” żyjącym w masowym społeczeństwie przemysłowym, w którym społeczności lokalne mają nie większą autonomię niż inne grupy i organizacje, i w którym stają się najniższym szczeblem drabiny polityczno-administracyjnej” (Halamska, Zwęglińska-Gałecka 2019, s. 224 za Mendras 1976, s. 11). Z drugiej strony proces ten łączył się z wychodźstwem z rolnictwa i wsi. Drugą ścieżką profesjonalizacji struktury społecznej wsi było masowe podejmowanie przez chłopów zajęć poza gospodarstwem i „chłoporobotniczenie” wsi (zob. Halamska, Zwęglińska-Gałecka 2019)¹.

Po okresie transformacji nastąpiło przejście od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej. Zmieniło się znaczenie ziemi, jak i sposoby gospodarowania nią. Nastąpiła profesjonalizacja podejścia rolników do posiadanych gospodarstw. „Zaczęto je traktować jako przedsiębiorstwa ukierunkowane na zysk, co wpłynęło na instrumentalne traktowanie ziemi” (Klepacki, Żak 2013, s. 7). Wskaźnikiem dokonującej się profesjonalizacji była zmiana struktury gospodarstw rolnych, która przejawiając się w rosnącym powiązaniu gospodarstw z rynkiem, przybierała dwie formy – dywersyfikacji lub specjalizacji. Profesjonalizację gospodarstwa należałoby zatem rozumieć jako strategię działania zorientowaną na rynek, której celem był wzrost lub rozwój gospodarstwa (zob. Wilczyński, Kołoszycz 2017). Z kolei profesjonalizm rolników na ogół związany był z rolniczym przygotowaniem zawodowym kierowników gospodarstw (zob. Halamska 2015), których kwalifikacje dawniej oparte były przede wszystkim na doświadczeniu praktycznym, a wiedza dotycząca pracy rolnika przekazywana była w rodzinie, z pokolenia na pokolenie. Obecnie niezbędnym elementem profesjonalnego przygotowania rolników jest wykształcenie rolnicze, który wpływa na szybkość i efekty wdrażania innowacji

¹ „Dla tych, którzy zdecydowali się na emigrację, ziemia powinna mieć wartość malejącą, odwrotnie zaś, dla jednostek zdecydowanych na pozostanie na wsi i nastawionych na rolnictwo – z elementu kultury chłopskiej przekształcała się w element kultury profesjonalnej” (Drozd-Piasecka 1991, s. 164).

technicznych i technologicznych w rolnictwie (Kowalski 1998). To umiejętności i wiedza, często wynikające z posiadanego wykształcenia, determinują sukces ekonomiczny gospodarstwa. „Z danych wynika, iż profesjonalnym przygotowaniem zawodowym na poziomie całej UE legitymowali się relatywnie częściej młodzi kierownicy i osoby prowadzące gospodarstwa o średniej i dużej wielkości ekonomicznej” (Dudek 2013, s. 38). Nie bez wpływu na sposób gospodarowania pozostają takie cechy rolników jak: faza życia (wiek), poziom formalnych kwalifikacji zawodowych, wiedza i umiejętności praktyczne uzyskane w wyniku uczestnictwa w kształcenia ustawicznego oraz korzystania z profesjonalnych usług doradczych (zob. Karwat-Woźniak 2015, Dudek 2013).

„Zmiany warunków funkcjonowania gospodarstw rolnych sprawiły, że stały się one w większym stopniu otwarte na czynniki zewnętrzne wpływające na ich produkcję” (Borusewicz, Drożyner 2014, s. 14036). Wzmożona konkurencja, dynamicznie zmieniające się środowisko funkcjonowania, konieczność wprowadzania nowych metod i technik gospodarowania oraz znaczna zależność od uwarunkowań zewnętrznych (m.in. środowiskowych, politycznych, gospodarczych) wymagają zwiększania wydajności i poprawy efektywności gospodarowania. Rolnicy muszą także szybko i elastycznie dostosowywać się do dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości (Krzyworzeka 2011), co wymaga od nich ciągłego doksztalcania się i uzupełniania wiedzy branżowej. Dotychczas, podejmując decyzje związane z pracą w gospodarstwie, polegano na wiedzy pozyskiwanej w sformalizowanym procesie edukacji oraz na kursach branżowych, na informacjach-radach członków rodziny i znajomych oraz na informacjach medialnych – głównie prasowych (Bernacki 2004). Obecnie wydaje się to niewystarczające. Współczesny rolnik potrzebuje wiedzy zróżnicowanej (m.in. biologicznej, chemicznej, technicznej, technologicznej, ekonomicznej, społecznej (Wiatrak 2004)), szybko i łatwo dostępnej, i w ilości dużo większej niż przed laty. Informacje niepełne, błędne, przestarzałe utrudniają lub uniemożliwiają podejmowanie decyzji.

Rola wiedzy w rolnictwie, podobnie jak w innych sektorach i dziedzinach gospodarki, wzrastając, osiągnęła pozycję porównywalną z pozycją innych, tradycyjnych kapitałów – przede wszystkim pracy i ziemi. „Duże znaczenie ma fakt, iż wiedza jest w zasięgu każdego, kto chce z niej skorzystać, a przetworzona zyskuje na wartości przynosząc zyski zarówno dla dużego przedsiębiorstwa, jak i indywidualnego gospodarstwa rolnego”² (Szopiński, Kawa 1996). Innych danych szuka rolnik z wieloletnim doświadczeniem prowadzący gospodarstwo nastawione na produkcję zwierzęcą, a innej młody rolnik – właściciel gospodarstwa ekologicznego czy ogrodniczego. Wspólnym mianownikiem jest dla nich potrzeba wiedzy, która pomaga im w zrozumieniu procesów biologicznych, chemicznych, gospodarczych oraz identyfikowaniu i analizowaniu przyczyn, skutków i procesów zachodzących w gospodarstwie, na rynku lokalnym, krajowym i światowym, a także między rolnikami czy między rolnikami i politykami, urzędnikami, kontrahentami. „Aktualna informacja naukowo-techniczna i handlowa potrzebna jest przede wszystkim rozwojowym gospodarstwom rolnym, modernizującym swoją produkcję

² Co oczywiste ilość, sposób i charakter informacji jest determinowany specyfiką gospodarstwa i typem produkcji (zob. Wiatrak 2004).

i wprowadzającym nowoczesne technologie w produkcji roślinnej i zwierzęcej w oparciu o właściwy dobór i racjonalną eksploatację środków technicznych i energetycznych” (Cupiał 2010, s. 193 za Kuboń 2007).

2. O wiedzy rolniczej

Współcześnie problematyka profesjonalnej wiedzy rolniczej nie jest powszechnym tematem podejmowanym przez badaczy. Ich rozważania koncentrują się z jednej strony na źródłach pozyskiwania informacji i wiedzy branżowej, a z drugiej – na rodzajach pozyskiwanej wiedzy. Okazuje się, że istotną rolę źródła wiedzy rolniczej stanowią media – głównie internet, a w nim przede wszystkim portale rolnicze – oraz prasa (Borusewicz, Drożyner 2014; Marks, Jakubowski, Nawara 2012; Wnęk, Cupiał 2008). Dla rolników nadal istotnym źródłem informacji pozostają kontakty bezpośrednie – informacje pozyskiwane od zaufanych osób, mimo że niepełne, są dla rolników bardzo wiarygodne (Wnęk, Cupiał 2008). Jednymi z ostatnich analiz dotyczącymi wiedzy i informacji były badania przeprowadzone przez Katarzynę Chrobocińską, Katarzynę Łukiewską, Zbigniewa Nasalskiego w 2016 roku³. Badacze skoncentrowali się na innowacyjnym wymiarze wiedzy i jej roli we wprowadzaniu nowatorskich rozwiązań w gospodarstwach. Uzyskane wyniki wykazały, że najpopularniejszymi źródłami informacji o innowacjach są po pierwsze – pracownicy ośrodków doradztwa rolniczego, po drugie – branżowe kursy i szkolenia, a po trzecie – treści znalezione w prasie fachowej. Badania te ponownie wskazały na istotność prasy oraz kontaktów bezpośrednich jako kluczowych źródeł wiedzy. Ale ustalono także, że „najbardziej niedocenianymi źródłami informacji o innowacjach są ośrodki naukowo-badawcze oraz grupy producenckie” (Chrobocińska, Łukiewska, Nasalski 2017, s. 105). We wszystkich przywołanych badaniach wśród rolników największą popularnością cieszą się media bezpłatne. Pomimo istniejących potrzeb dokształcania się i przypisywanej informacji znacznej wartości materialnej, rolnicy przeważnie nie są skłonni do korzystania ze źródeł odpłatnych (Borusewicz, Drożyner 2014, s. 14042).

Z punktu widzenia podejmowanego tematu należy także zwrócić uwagę na badania Barbary Solon koncentrujące się na tradycyjnych mediach jako źródłach wiedzy rolniczej. „Na podstawie przeprowadzonej kwerendy zestawiono maksymalnie pełny wykaz ogólnopolskich czasopism rolniczych, audycji radiowych i telewizyjnych funkcjonujących współcześnie na rynku” (Solon 2014, s. 282). Okazało się, że ze względu na szeroki zasięg i dużą siłę oddziaływania kluczowym źródłem informacji była telewizja – szczególnie programy „Agrobiznes” i „Tydzień”. Ponadto media audiowizualne, zwłaszcza publiczne, aby dostarczyć informacje rolnicze (m.in. o polityce Unii Europejskiej i możliwości udziału w różnych programach skierowanych do rolników),

³ Badania ankietowe „dotyczyły oceny innowacyjności 138 podmiotów użytkujących aktywa pochodzące z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa na terenie województwa warmińsko-mazurskiego” (Chrobocińska, Łukiewska, Nasalski 2017, s. 100). Należy zaznaczyć, że mimo wyraźnego zróżnicowania próby gros badanych stanowiły duże gospodarstwa: o powierzchni 51-100 ha (34,1% wskazań) oraz o powierzchni powyżej 100 ha (28,2% wskazań).

wykorzystywały przystępne, popularne audycje np. słuchowisko „W Jezioranach”, serial telewizyjny „Ranczo”. Solon podkreślała przewagę telewizji i (w nieco mniejszym stopniu) radia w „szybszym dostarczaniu wiadomości bieżących, natomiast prasa, jej zdaniem, specjalizowała się w przekazie pogłębionych informacji, także adresowanych do grupy wyspecjalizowanych producentów rolnych” (2014, s. 290).

Kluczową kwestią w pozyskiwaniu informacji z różnych źródeł jest ich dostępność, a co za tym idzie – wyposażenie gospodarstw w infrastrukturę umożliwiającą rolnikom dostęp do wiedzy. Niestety, takie dane w Polsce nie były dotąd agregowane ani na poziomie lokalnym, ani krajowym. Pewnego fragmentarycznego obrazu na ten temat dostarczają badania naukowe. Na przełomie 2005 i 2006 roku przeprowadzono analizy, których celem było „określenie poziomu wyposażenia i wykorzystania elementów infrastruktury informatycznej w 50 gospodarstwach o różnym typie produkcji rolniczej” (Kuboń 2007⁴, s. 96). Założono, że podstawowymi elementami infrastruktury informatycznej były: telefon komórkowy, telefon stacjonarny, komputer (stacjonarny lub przenośny), dostęp do sieci informatycznej, wyposażenie w specjalistyczne oprogramowanie (m.in. do ustalania dawek nawozowych, ewidencjonowania środków ochrony roślin i ewidencjonowania historii pól). Niemal wszyscy badani posiadali telefony, natomiast w wyposażeniu w komputery i dostęp do internetu występowały istotne różnice – przykładowo tylko 20% gospodarstw o niesprofilowanym typie produkcji posiadało komputer i internet, podczas gdy specjalistyczne gospodarstwa ogrodnicze były w 87% wyposażone w komputer, a w 67% – w dostęp do sieci WWW. Jednak należy podkreślić, że „posiadane przez gospodarstwa komputery nie były wykorzystywane dla potrzeb rolnictwa, stanowiły jedynie potencjał edukacyjny dla członków rodziny” (Kuboń 2007, s. 101). Najmniej powszechne wśród badanych było wyposażenie w profesjonalne oprogramowanie – posiadali je tylko rolnicy prowadzący gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych (40%)⁵. Maciej Kuboń zbadał także metody-źródła zbierania informacji. Niemal wśród wszystkich badanych dominowała prasa rolnicza, mniej popularne były radio, telewizja i internet. Być może wynikało to z charakteru badanych gospodarstw, które w większości były silnie wyspecjalizowane. Przywołując wyniki uzyskane przez Kubonia, należy pamiętać, że (w dużej mierze) są one zdezaktualizowane – opisują rzeczywistość sprzed kilkunastu lat. Do pewnego stopnia przypuszczenie to potwierdziły badania Borusewicz i Drożyner-Starowicz z 2014 roku – aż 60% ankietowanych przez nich rolników korzysta bądź korzystało w przeszłości ze specjalistycznego oprogramowania m.in. do wypełniania wniosków, dawkowania środków ochrony roślin i nawozów, pasz dla zwierząt.

Gros analiz polskich badaczy polega – przede wszystkim – na zidentyfikowaniu źródeł wiedzy profesjonalnej wykorzystywanej przez rolników. Brak jest natomiast

⁴ Badania przeprowadzono w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych, w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym, w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi, w gospodarstwach uprawiających i hodujących różne uprawy i zwierzęta łącznie oraz w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodniczych.

⁵ Podobne wyniki w 2006 roku uzyskał Jerzy Grudziński, tłumacząc ten fakt niską podatnością rolników na nowoczesne technologie informacyjne.

badań pokazujących, jak wiedza niesformalizowana jest wykorzystywana w codziennych czynnościach. W tym kontekście warto odnotować próby określenia roli internetu i mediów społecznościowych w dyfuzji wiedzy i innowacji wśród rolników (Burbi, Rose 2016). Mimo nadal istniejących „białych plam” pod względem dostępu do szerokopasmowego internetu, brytyjscy rolnicy coraz częściej korzystają z mediów społecznościowych (przede wszystkim Twittera i Facebooka) do wymiany poglądów, doświadczeń, sukcesów i porażek, tworząc w ten sposób społeczności online, które przyczyniają się do rozpowszechniania wiedzy i innowacji w całym sektorze rolnym. Szereg inicjatyw w wirtualnej rzeczywistości zapewniał rolnikom bezpłatne kursy, transmisje krajowych i międzynarodowych konferencji, umożliwiał także zweryfikowanie danych znajdujących w internetowej masie informacji. Poza tym że internet umożliwiał komunikację na linii rolnik – rolnik, media społecznościowe były także narzędziem do gromadzenia danych i informacji, nawiązywania i podtrzymywania interakcji między rolnikami a naukowcami. Okazało się również, że internet był chętnie wykorzystywany przez rolników prowadzących działalność w odległych regionach kraju, przez właścicieli małych gospodarstw i dla właścicieli gospodarstw ekologicznych i niekonwencjonalnych (Pratiwi, Suzuki 2017).

Jak już wspomniano, drugim ważnym nurtem analiz nad wiedzą branżową jest tematyka poszukiwana przez rolników. Z przeprowadzonych dotychczas badań wynika, że najczęściej poszukiwanymi informacjami są:

- informacje bieżące o sytuacji pogodowej i warunkach atmosferycznych;
- informacje dotyczące cen maszyn rolniczych i samochodów;
- informacje dotyczące cen płodów rolnych i nawozów.

Analizując, jaka tematyka jest najbardziej pożądana przez rolników, określono także, z jaką częstotliwością rolnicy chcą otrzymywać różne informacje (zob. Cupiał 2010). Okazało się, że najczęściej – codziennie – badani chcą otrzymywać bieżące szybko ulegające dezaktualizacji dane, np. dotyczące pogody. Raz w tygodniu ankietowani chcieliby być informowani o terminach oprysków i istniejących zagrożeniach, szkodnikach, a raz w miesiącu – o cenach nawozów. Za niezbędne, ale z nieuregulowaną częstotliwością, uznano informacje o cenach maszyn, usług mechanizacyjnych i materiałów budowlanych oraz o lokalizacji sklepów i serwisów napraw. Należy także podkreślić, że „poszukiwanie wiadomości ściśle związanych z tematyką rolniczą (czyli m.in. dotyczących postępu mechanizacji w rolnictwie, środków ochrony roślin) nie jest uznawane za niezbędne – przykładowo w badaniach Marksa, Jakubowskiego i Nawary zostało „zadeklarowane jedynie przez około 10% badanych” (2012, s. 198).

3. Media jako źródło wiedzy rolniczej

3.1. O badaniu

Badania ankietowe pt. „Media jako źródło wiedzy rolników” zrealizowano od lipca do września 2019 roku w dziesięciu gminach (zob. opracowanie Sylwii Michalskiej

i Łukasza Komorowskiego w niniejszej publikacji). Udział badanych zamieszkałych w wybranych lokalizacjach był równomierny – w każdym typie gmin badaniu poddano 40 rolników⁶. Badana populacja liczyła 200 osób. Dobór respondentów dokonany został metodą kuli śniegowej – w dużej mierze miał on charakter przypadkowy, stąd w próbie nadreprezentacja osób z wykształceniem średnim i wyższym, niedoreprezentowanie kobiet i właścicieli małych gospodarstw (zob. Michalska 2013). Jednak analiza uzyskanych odpowiedzi ankietowanych pokazała, że różnice wynikają nie tyle z typów gmin (MROW 2018), w jakich przeprowadzono badania, a z cech respondentów i ich gospodarstw. Należy to odnotować, ponieważ głównym celem zespołu badawczego było dotarcie do rolników-profesjonalistów, właścicieli gospodarstw faktycznie utrzymujących się z pracy rolniczej. Wynika to z przyjętej definicji zawodu rolnika.

Podstawowym celem badań była odpowiedź na pytanie o miejsce mediów jako źródła pozyskiwania wiedzy i informacji przez rolników oraz ustalenie znaczenia nowych technologii w pozyskiwaniu wiedzy przez rolników. W ten sposób możliwe było wskazanie: czy współcześni rolnicy – aktywni producenci rolni – wykorzystują internet do pozyskiwania wiedzy branżowej; jakie inne źródła wykorzystują; czy wielkość gospodarstwa, wiek, wykształcenie, płeć różnicują preferencje źródeł wiedzy branżowej; jaką rolę wśród źródeł pozyskiwania informacji branżowych odgrywa prasa. W ten sposób próbowano ustalić, jacy są dzisiejsi rolnicy, czym się interesują, co różnicuje ich zainteresowania. Mimo iż prasa rolnicza – czy jej poszczególne tytuły – były w przeszłości przedmiotem analiz i opracowań naukowych, to badania, których celem byłaby identyfikacja funkcji, jaką media odgrywają w zdobywaniu informacji i wiedzy przez rolników, są stosunkowo nieliczne i rzadko podejmowane wspólnie.

3.2. Wyniki

Po pierwsze ustalono, **jakiej wiedzy i jakiego typu informacji rolnicy potrzebują** do prowadzenia gospodarstwa. Wśród zaproponowanych obszarów tematycznych⁷ dotyczących:

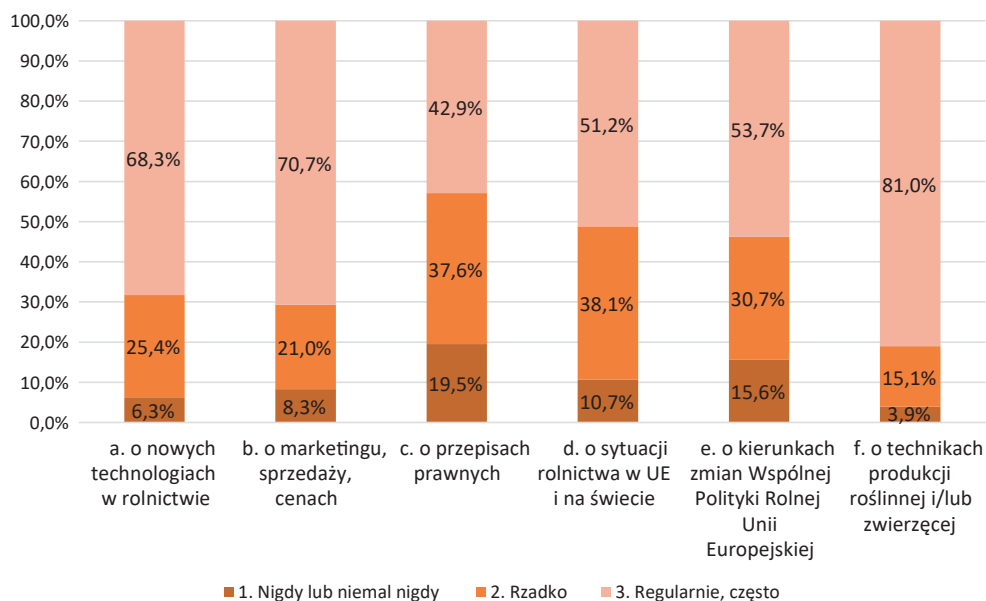
- a. nowych technologii w rolnictwie;
- b. marketingu, sprzedaży, cen;
- c. przepisów prawnych;
- d. sytuacji rolnictwa w UE i na świecie;
- e. kierunków zmian Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej;
- f. technik produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej

ankietowani musieli wskazać te, które najczęściej dostarczają im użytecznej, profesjonalnej informacji. Najwięcej badanych, aż 81%, wskazało, że często/regularnie

⁶ Szczegółowo próbę scharakteryzowano w rozdz. XX niniejszego opracowania.

⁷ Wybrano je na podstawie kategorii zaproponowanych przez Annę Bisagę (2014) w publikacji pt. *Institutionalne uwarunkowania dyfuzji wiedzy w rolnictwie na przykładzie badań w województwie opolskim*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu = Research Papers of Wrocław University of Economics”, nr 360, s. 236-243.

szuka informacji o technikach produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej. Kolejnymi licznymi wskazaniami były te o marketingu, sprzedaży i cenach (70,7%) i o nowych technologiach w rolnictwie (68,3%). Rzadziej badani wskazywali na potrzebę dotarcia do informacji o sytuacji rolnictwa w Unii Europejskiej i na świecie (38,1%) oraz na informacje o przepisach prawnych (37,6%). To właśnie w stosunku do przepisów prawnych niemal piąta część badanych wskazała, że nigdy lub niemal nigdy nie potrzebuje tego typu informacji.

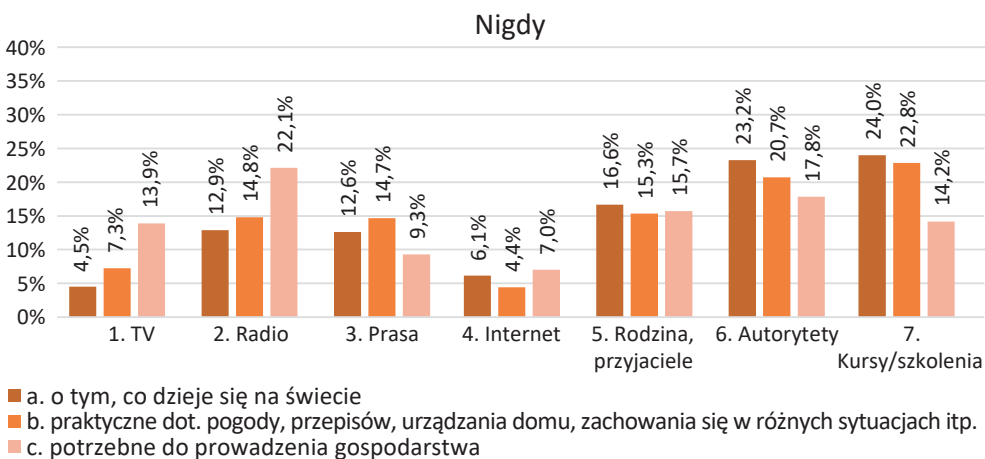
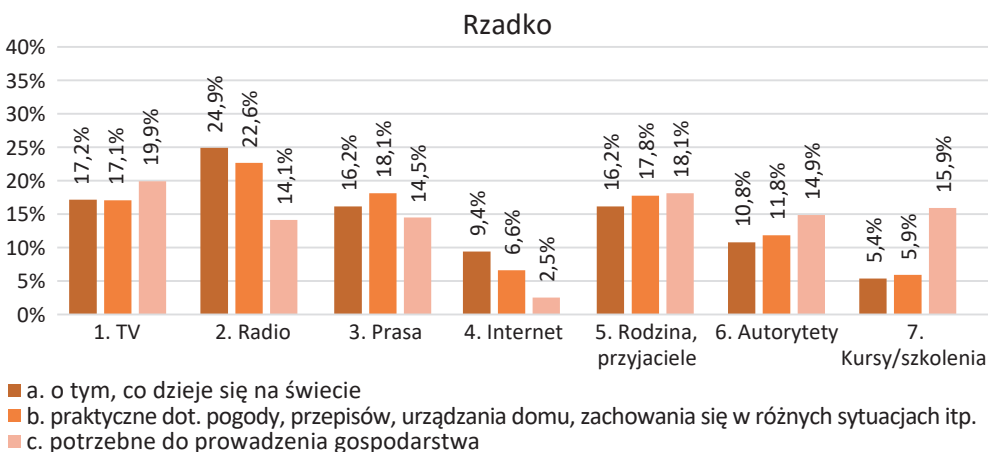
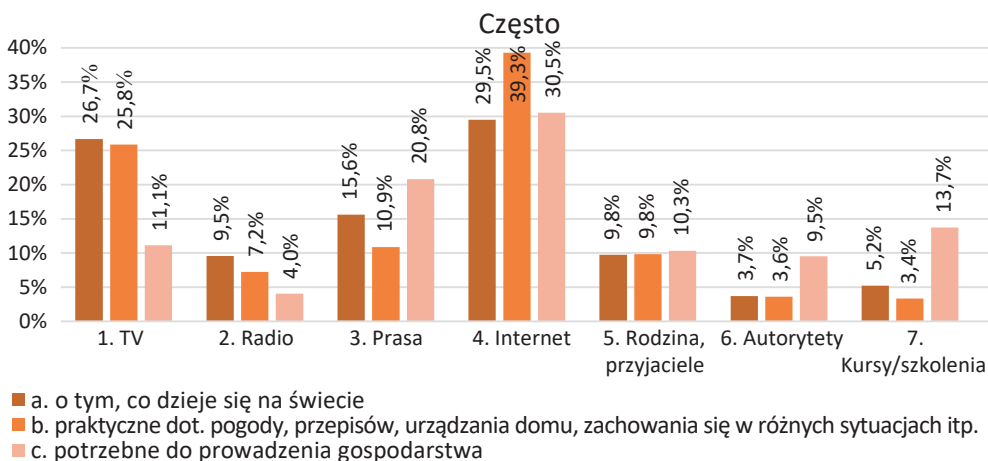

Rycina 1. Częstotliwość szukania informacji branżowych według głównych obszarów tematycznych (N = 205)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Kolejną kwestią były źródła pozyskiwania informacji zarówno zróżnicowanych *daily news*, praktycznych (dot. m.in. pogody, przepisów, zachowania się w różnych sytuacjach), jak też tych niezbędnych do prowadzenia gospodarstwa. Badanych proszono o przyporządkowanie częstości korzystania ze wskazanego katalogu mediów w trzech typach/zakresach informacji. W zakresie informacji niespecjalistycznych podstawowym – tj. najczęściej wskazywanym – źródłem informacji dla respondentów jest przede wszystkim internet oraz telewizja. Rozkład odpowiedzi w zakresie informacji specjalistycznych, niezbędnych do prowadzenia gospodarstwa, był nieco odmienny – tu ponownie internet był wymieniany najczęściej, po nim prasa, dalej kursy i szkolenia, a dopiero po nich telewizja.

Warto odnotować też (odpowiedzi „nigdy”) zmierzch niektórych, uznawanych za tradycyjne, źródeł informacji. Dotyczy to źródeł osobowych – autorytetów, rodziny i przyjaciół, także radia.

Ryciny 2.-4. Częstotliwość korzystania z mediów i innych źródeł informacji według trzech głównych obszarów tematycznych (N = 205)

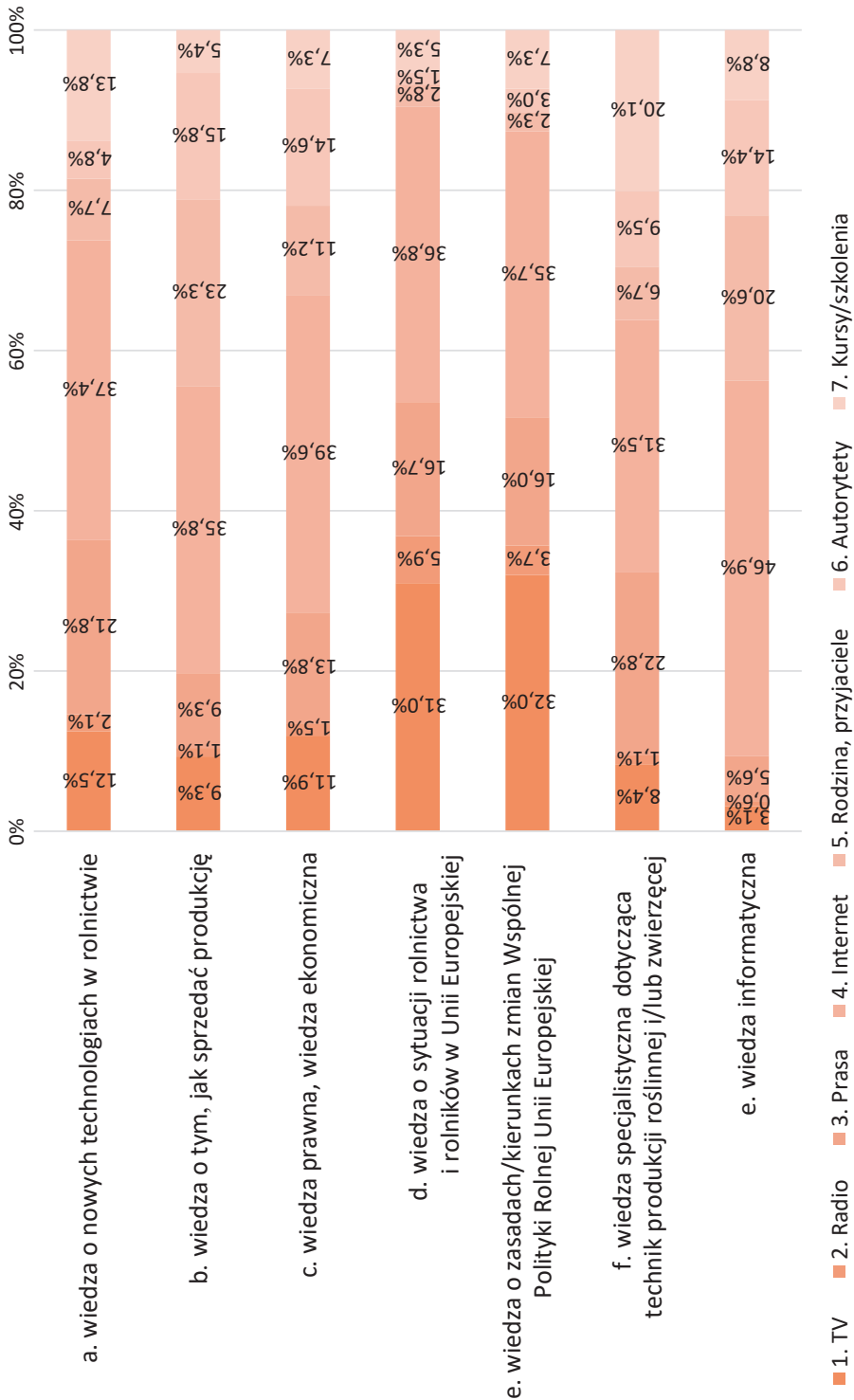
Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Z punktu widzenia celu projektu „Media jako źródło wiedzy rolników” drugim zasadniczym elementem badań było zidentyfikowanie **głównych źródeł wiedzy branżowej** preferowanych przez rolników. Badanych zapytano także o źródła wiedzy, do których sięgają, chcąc pozyskać konkretną wiedzę we wskazanych poniżej zakresach:

- a. wiedza o nowych technologiach w rolnictwie;
- b. wiedza o tym, jak sprzedawać produkcję;
- c. wiedza prawna, wiedza ekonomiczna;
- d. wiedza o sytuacji rolnictwa i rolników w Unii Europejskiej;
- e. wiedza o zasadach/kierunkach zmian Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej;
- f. wiedza specjalistyczna dotycząca technik produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej;
- g. wiedza informatyczna.

We wszystkich analizowanych zakresach tematycznych podstawowym źródłem wiedzy jest internet, dla którego odsetki odpowiedzi badanych oscylowały od wartości nieco ponad jednej trzeciej dla wiedzy specjalistycznej dotyczącej produkcji roślinnej i zwierzęcej do blisko 47% dla wiedzy informatycznej. Drugim kluczowym źródłem informacji jest prasa, trzecim – telewizja. Ważnym źródłem informacji w zakresie tego, jak sprzedawać produkcję, są dane pozyskiwane od rodziny i przyjaciół, i od autorytetów. Marginalne znaczenie jako źródła wiedzy we wszystkich analizowanych zakresach ma radio. W zakresie preferowanych źródeł informacji branżowych uzyskane wyniki – szczególnie świadczące o popularności internetu – były analogiczne do tych uzyskanych w analizach Borusewicz i Drożynier (2014), Marksa, Jakubowskiego i Nawary (2012). Uzyskane wyniki pogłębiono i sprawdzono, czy cechy takie jak: wielkość gospodarstwa, wiek, wykształcenie i wykształcenie branżowe, płeć – różnicują preferencje źródeł wiedzy branżowej. Wśród ankietowanych sklasyfikowanych według wieku i według preferowanego źródła wiedzy rolniczej wyraźnie widać, że młodzi, biegli w posługiwaniu się nowymi technologiami, do poszerzania wiedzy i specjalistycznych kompetencji wykorzystują przede wszystkim internet. Z kolei najstarsi, w wieku powyżej 61 lat, najczęściej deklarowali telewizję i prasę jako podstawowe źródła wiedzy specjalistycznej⁸. Poziom wykształcenia również różnicuje sposoby docierania do wiedzy specjalistycznej niezbędnej do wykonywania zawodu rolnika. Im wyższy poziom wykształcenia, tym wyższy odsetek badanych deklaruje pozyskiwanie informacji z internetu. I odwrotnie – im niższy poziom wykształcenia, tym ważniejszym źródłem wiedzy rolniczej jest telewizja. Kolejnym czynnikiem znacząco różnicującym odpowiedzi badanych była powierzchnia gospodarstwa. Okazało się, że im mniejsze gospodarstwo, tym znaczenie telewizji, kosztem znaczenia internetu, wzrasta i odwrotnie – im większe gospodarstwo, tym znaczenie internetu jako narzędzia do pozyskiwania wiedzy zwiększa się.

⁸ Badani w średnim wieku (w przedziale 41-60 lat) równie często jak z internetu korzystają z prasy.

Rycina 5. Główne źródła wiedzy rolniczej wg głównych zakresów tematycznych (N = 205)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Trzecim zasadniczym elementem badań było **wskazanie, jaka jest rola prasy wśród źródeł pozyskiwania informacji branżowych**. Po pierwsze uzyskano odpowiedź na pytanie o to, czy badani czytają prasę fachową związaną z pracą w gospodarstwie rolnym. Nieco ponad trzy czwarte (77,6%) badanych dało odpowiedź twierdzącą, znacznie mniej – 22,4% – udzieliło odpowiedzi przeczącej. Bez względu na płeć, wiek, powierzchnię gospodarstwa, poziom wykształcenia i posiadanie wykształcenia kierunkowego badani w większości deklaruowali czytanie prasy fachowej, a rozkłady odpowiedzi „tak” i „nie” są dość równomierne.

Tabela 1. Rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie o deklarowane czytelnictwo prasy fachowej

Czy czyta P. prasę fachową, związaną z pracą w gospodarstwie rolnym?		N badanych	Tak	Nie
Płeć	Kobieta	19	63,2%	36,8%
	Mężczyzna	186	79,0%	21,0%
Wiek	do 40. roku życia	69	81,2%	18,8%
	41-60	102	72,5%	27,5%
	61 i więcej	34	85,3%	14,7%
Poziom wykształcenia	Podstawowe	65	66,2%	33,8%
	Średnie	89	83,1%	16,9%
	Wyższe	51	82,4%	17,6%
Wykształcenie rolnicze	Tak	140	82,0%	18,0%
	Nie	65	67,7%	32,3%
Powierzchnia	do 10 ha	19	46,4%	53,6%
	11-30 ha	78	70,0%	30,0%
	31-50 ha	42	88,0%	12,0%
	51-100 ha	35	80,0%	20,0%
	101-300 ha	25	100,0%	0,0%
	powyżej 300 ha	6	83%	17,0%
Ogółem		205	77,6%	22,4%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Na odnotowanie jednak zasługuje kilka oboczności. Na przykład posiadający małe gospodarstwa (do 10 hektarów) częściej deklarowali, że nie czytają prasy rolniczej (aż 53,6%) – był to jedyny taki wypadek, gdzie większość badanych odpowiedziała na to pytanie przecząco. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że aż jedna trzecia badanych z wykształceniem podstawowym nie czyta prasy fachowej. Wyraźnie widać także dysproporcję wśród badanych posiadających i nieposiadających wykształcenia kierunkowego – tylko 18% respondentów z wykształceniem rolniczym nie czyta prasy rolniczej, podczas gdy odsetek ten jest niemal dwa razy większy (32,3%) wśród badanych bez specjalistycznego wykształcenia.

Tych, którzy nie czytają prasy rolniczej, proszono o wskazanie przyczyn. Okazało się, że niska popularność prasy branżowej odbywa się kosztem wysokiej popularności internetu. Niemal jedna dziesiąta rolników wybrała odpowiedź „czytam w internecie”. Nieco mniej

liczne były odpowiedzi wskazujące na brak czasu (4,9%) oraz na brak potrzeb (3,4%). Internet staje się/jest ważnym źródłem wiedzy rolniczej dla młodych rolników (do 40. roku życia), dla kobiet-rolniczek, dla osób z wykształceniem wyższym, dla właścicieli stosunkowo małych gospodarstw (do 30 hektarów). W zakresie nieczytania prasy rolniczej należy zwrócić uwagę na ankietowanych z wykształceniem podstawowym – prawie 8% z nich stwierdziło, że nie potrzebuje korzystać z informacji zawartych w prasie rolniczej.

Tabela 2. Rozkład odpowiedzi wg głównych powodów nieczytania prasy rolniczej

Nie czyta prasy rolniczej, ponieważ:		N badanych	a. czytam w internecie	b. brak czasu	c. nie potrzebuję	d. jestem za stary	e. inne	f. nie dotyczy (tzn. czyta)
Płeć	Kobieta	19	15,8%	5,3%	5,3%	10,4%	5,3%	63,2%
	Mężczyzna	186	9,1%	4,8%	3,2%	2,3%	1,6%	79,0%
Wiek	do 40. roku życia	69	14,5%	2,9%	0,0%	1,4%	0,0%	81,2%
	41-60	102	9,8%	5,9%	6,9%	4,9%	3,9%	72,5%
	61 i więcej	34	0,0%	5,9%	0,0%	0,0%	0,0%	85,3%
Poziom wykształcenia	Podstawowe	65	8,0%	8,0%	8,0%	4,8%	5,0%	66,2%
	Średnie	89	8,0%	6,0%	2,0%	0,9%	0,0%	83,1%
	Wyższe	51	16,0%	0,0%	0,0%	1,6%	2,0%	82,4%
Wykształcenie rolnicze	Tak	140	9,0%	5,0%	1,0%	2,0%	1,0%	82,0%
	Nie	65	11,0%	5,0%	8,0%	6,3%	5,0%	67,7%
Powierzchnia	do 10 ha	19	16,0%	11,0%	11,0%	15,6%	5,0%	46,4%
	11-30 ha	78	13,0%	5,0%	4,0%	4,0%	4,0%	70,0%
	31-50 ha	42	10,0%	0,0%	2,0%	0,0%	0,0%	88,0%
	51-100 ha	35	6,0%	11,0%	3,0%	0,0%	0,0%	80,0%
	101-300 ha	25	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	powyżej 300 ha	6	17,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	83,0%
Ogółem		205	9,8%	4,9%	3,4%	1,5%	2,8%	77,6%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Pogłębienie informacji o roli prasy rolniczej stanowiło wskazanie konkretnych tytułów prasy rolniczej, które respondenci najchętniej i najczęściej czytają. Miało to na celu weryfikację deklarowanego czytelnictwa. Wśród badanych największą popularność ma miesięcznik „Top Agrar” (28,9%) oraz ukazujący się częściej „Tygodnik Poradnik Rolniczy” (22,7%). Kolejnymi często wskazywanymi są wydawnictwa Ośrodków Doradztwa Rolniczego (13%). Nieco rzadziej respondenci wymieniali miesięcznik „Farmer” (5,5%), pisma specjalistyczne poświęcone produkcji roślinnej⁹ (10,3%) i produkcji zwierzęcej (4,5%). Do wszelkich innych

⁹ Tutaj można wskazać takie tytuły jak: „Sad Nowoczesny”, „WiOM. Warzywa i Owoce Miękkie”, „Sad”, „Warzywa”.

pism zaliczono wymieniane pojedynczo tytuły pism darmowych, popularnych lokalnie oraz takich, które badani określali mianem „ogólnie dla rolników” (bez podania tytułu); stanowiły one nieco ponad połowę wskazań.

Tabela 3. Rozkład odpowiedzi badanych wg najczęściej wskazywanych tytułów/tematów i głównych cech charakteryzujących badanych

Jaką, jeśli czyta?	N badanych	„Top Agrar”	„Tygodnik Poradnik Rolniczy”	„Farmer”	Prasa dot. produkcji roślinnej	Prasa dot. produkcji zwierzęcej	Wydawnictwa Ośrodków Doradztwa Rolniczego	Inne
Płeć	Kobieta	27,3%	27,3%	4,5%	13,6%	9,1%	13,6%	4,5%
	Mężczyzna	28,4%	21,8%	5,5%	10,9%	4,0%	13,8%	15,6%
Wiek badanych	do 40. roku życia	32,4%	18,6%	4,9%	12,7%	7,8%	9,8%	13,7%
	41-60	26,2%	22,8%	6,2%	11,0%	2,8%	15,9%	15,2%
Wykształcenie badanego	61 i więcej	26,0%	28,0%	4,0%	8,0%	2,0%	16,0%	16,0%
	Podstawowe	17,9%	25,6%	5,1%	9,0%	6,4%	11,5%	24,4%
	Średnie	30,8%	21,0%	5,6%	11,2%	4,2%	16,8%	10,5%
Wykształcenie rolnicze	Wyzsze	34,2%	21,1%	5,3%	13,2%	2,6%	10,5%	13,2%
	Tak	29,4%	22,0%	5,6%	12,1%	5,1%	10,7%	15,0%
	Nie	24,7%	23,5%	4,9%	7,4%	2,5%	22,2%	14,8%
Wielkość gospodarstwa	do 10 ha	16,7%	25,0%	8,3%	8,3%	8,3%	8,3%	25,0%
	11-30 ha	31,0%	26,2%	6,0%	3,6%	6,0%	10,7%	16,7%
	31-50 ha	32,2%	25,4%	5,1%	8,5%	6,8%	3,4%	18,6%
	51-100 ha	31,1%	28,9%	11,1%	8,9%	6,7%	4,4%	8,9%
	101-300 ha	35,8%	20,8%	1,9%	5,7%	0,0%	15,1%	20,8%
powyżej 300 ha	33,3%	16,7%	8,3%	16,7%	0,0%	16,7%	8,3%	
Ogółem	161¹⁰	28,9%	22,7%	5,5%	10,3%	4,5%	13,0%	15,2%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

¹⁰ N = 161, tj. tyle osób zadeklarowało, że czyta prasę rolniczą.

Niemal wszystkie wskazane tytuły znacznie częściej wybierane były przez mężczyzn niż przez kobiety. Wyjątek stanowiły „Tygodnik Poradnik Rolniczy”, prasa związana z produkcją roślinną oraz dotycząca produkcji zwierzęcej. Podobnie było w wypadku osób posiadających wykształcenie rolnicze, które znacznie częściej deklarowały czytelnictwo prasy rolniczej ze wskazaniem konkretnego tytułu. Najczęściej wskazywane tytuły były najpopularniejsze wśród badanych w wieku między 41. a 60. rokiem życia oraz posiadających (co najmniej) wykształcenie średnie. Co się tyczy wielkości gospodarstwa, to rozkład odpowiedzi ankietowanych pokazuje, że czytelnictwo prasy jest domeną rolników posiadających między 11 a 300 hektarów – rozkład odpowiedzi pomiędzy poszczególnymi tytułami był dość zrównoważony. Inaczej było w wypadku gospodarstw najmniejszych i największych, które są do siebie stosunkowo podobne – ich odsetki wskazań dla poszczególnych tytułów są najmniejsze. Czy to znaczy, że właściciele małych gospodarstw nie czytają, ponieważ uważają, że nie potrzebują wiedzy rolniczej? Czy właściciele wielkoobszarowych gospodarstw korzystają z innych źródeł wiedzy, czy może uznają, że w prasie rolniczej nie znajdą interesujących ich treści?

Badani w większości (50,2%) czytają wybrane działy kupowanego czasopisma branżowego, nieco ponad jedna czwarta (27,8%) czyta całość. Wybiórczo gazety branżowe czytają przede wszystkim rolnicy posiadający duże gospodarstwa (m.in. 51-100 ha – 60%, 101-300 ha – 68%), legitymujący się wykształceniem wyższym (62,8%), młodzi rolnicy do 40. roku życia (58%), badane kobiety (57,9%). Czytanie całości danego tytułu prasy rolniczej deklarowali badani w wieku powyżej 61. roku życia (35,3%), posiadający wykształcenie średnie (34,8%), mężczyźni (29,5%). Respondenci, którzy wskazali, że czytają wybrane działy, poproszeni zostali o określenie, które działy/części prasy rolniczej są dla nich najbardziej interesujące. Na pierwszym miejscu badani wymienili działy dotyczące uprawy roślin (27,7% wskazań), następnie te związane z mechanizacją i techniką (26,1%) oraz poświęcone kwestiom związanym z hodowlą zwierzęcą (15,5%). Mniej liczne były ogólne wskazania dotyczące szeroko pojmowanej produkcji rolniczej (9,7%), chemizacji i nawożenia (5,3%), przepisów prawnych (5,3%) oraz kwestii związanych z członkostwem w Unii Europejskiej (3,5%). Najrzadziej wskazywanym przez respondentów był dział „ogłoszenia” (1,8%).

Tabela 4. Rozkład odpowiedzi badanych według tego, czy czytają całość prasy rolniczej czy wybrane działy oraz według cech charakteryzujących badanych

Czy czyta P. całość czy wybrane działy?		N badanych	Całość	Wybrane działy	b.d.
Płeć	Kobieta	12	10,5%	57,9%	31,6%
	Męczyzna	149	29,5%	49,5%	21,0%
Wiek badanych	do 40. roku życia	56	23,2%	58,0%	18,8%
	41-60	76	28,4%	45,1%	26,5%
	61 i więcej	29	35,3%	50,0%	14,7%

Wykształcenie badanego	Podstawowe	45	24,6%	43,1%	32,3%
	Średnie	74	34,8%	48,3%	16,9%
	Wyższe	42	19,6%	62,8%	17,6%
Wykształcenie rolnicze	Tak	116	31,7%	51,1%	17,2%
	Nie	44	20,0%	47,7%	32,3%
Wielkość gospodarstwa	do 10 ha	9	31,6%	15,8%	52,6%
	11-30 ha	57	26,9%	44,9%	28,2%
	31-50 ha	37	31,0%	57,1%	11,9%
	51-100 ha	28	20,0%	60,0%	20,0%
	101-300 ha	25	32,0%	68,0%	0,0%
	powyżej 300 ha	5	33,3%	50,0%	16,7%
Ogółem		161¹¹	27,8%	50,2%	22,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Mężczyźni najchętniej czytają o uprawie roślin oraz mechanizacji i technologii, kobiety – o produkcji rolniczej, uprawie roślin, hodowli zwierzęcej i zmianach w przepisach prawnych. Dla młodych rolników najbardziej interesujące są tematy związane z mechanizacją i techniką, dla nieco starszych najważniejsze są działy o uprawie roślinnej. Taki był też najczęstszy wybór badanych – bez względu na poziom wykształcenia. Wyraźnie różne odpowiedzi były wśród badanych posiadających wykształcenie kierunkowe oraz nieposiadających go – pierwsi wskazywali, że czytają przede wszystkim działy dotyczące hodowli zwierzęcej, drudzy – mechanizacji i techniki.

Próbowano także uzyskać informację, ile osób – razem z respondentem – czyta kupowaną gazetę. W ponad jednej piątej przypadków badany był jedyną osobą czytającą prasę specjalistyczną. W takim samym odsetku gospodarstw gazety rolnicze były czytane przez respondenta i jedną osobę z rodziny. Dwie osoby towarzyszyły ankietowanemu w jednej czwartej badanych gospodarstw. Trzy dodatkowe osoby czytające prasę rolniczą zadeklarowało 17,1% właścicieli gospodarstw. Pozostałe wskazania były znacznie rzadsze i oscylowały od 8,3% dla czterech współczytających do 1% dla sześciu, siedmiu i dziewięciu członków rodziny czytających z respondentem prasę rolniczą. W sumie odsetek powyżej czterech osób towarzyszących ankietowanemu w czytaniu wynosił 15,6%.

Zestawiając uzyskane odpowiedzi dotyczące liczby osób czytających z ankietowanym kupowane gazety z liczbą osób, z których składa się gospodarstwo domowe, okazało się, że liczna rodzina nie gwarantuje wielu osób towarzyszących w pozyskiwaniu informacji z prasy rolniczej w obrębie jednego gospodarstwa domowego. Znaczna większość respondentów zadeklarowała, że są jedynymi osobami czytającymi prasę rolniczą w gospodarstwie – bez względu na liczbę domowników.

¹¹ N = 161, tj. tyle osób zadeklarowało, że czyta prasę rolniczą.

Tabela 5. Rozkład odpowiedzi badanych według liczebności gospodarstw domowych i według liczby czytelników prasy rolniczej

Z ilu osób składa się P. gospodarstwo domowe?	Ile osób, razem z P., na ogół czyta kupowaną gazetę?				
	0	1	2	3	4 i więcej
1	31,3%	31,3%	12,5%	6,3%	18,6%
2	32,2%	22,0%	27,1%	10,2%	8,5%
3	22,2%	20,0%	20,0%	31,1%	6,7%
4	20,0%	11,4%	37,1%	5,7%	25,8%
5	16,0%	24,0%	28,0%	8,0%	24,0%
6	6,7%	20,0%	20,0%	40,0%	13,3%
7	0,0%	0,0%	14,2%	42,9%	42,9%
8	50,0%	0,0%	0,0%	0,0%	50,0%
10	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%
Ogółem	22,9%	19,5%	24,9%	17,1%	15,6%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektu „Media jako źródło wiedzy rolników”

Podsumowanie

Analiza danych zgromadzonych w projekcie badawczym „Media jako źródła wiedzy rolników” pozwoliła odpowiedzieć na trzy pytania:

- Jakiej wiedzy szukają rolnicy?
- Gdzie jej szukają?
- Jaką rolę w źródłach informacji i wiedzy rolniczej stanowi prasa?

Po pierwsze okazuje się, że rolnicy najczęściej szukają wiedzy o technikach produkcji roślinnej i zwierzęcej, informacji o marketingu, sprzedaży i cenach oraz wiedzy o nowych technologiach w rolnictwie. Z drugiej strony należy zwrócić uwagę na informacje, których rolnicy nie szukają – prawdopodobnie dlatego, że czują, że nie są im one potrzebne. W tym zakresie najwięcej ankietowanych wskazało, że nigdy lub rzadko szuka informacji o przepisach prawnych i o kierunkach zmian unijnej polityki rolnej. Zróżnicowanie odpowiedzi badanych ze względu na płeć, wiek, wykształcenie i powierzchnię, na której prowadzą działalność, pokazuje, że to kobiety są bardziej aktywne w poszukiwaniu informacji branżowych. Wiedzy rolniczej szukają częściej niż inni młodzi rolnicy – do 40. roku życia. Jeśli chodzi o wykształcenie to, jak pokazuje rozkład odpowiedzi badanych, bardziej aktywni w poszukiwaniu wiedzy branżowej są rolnicy ze średnim i wyższym wykształceniem. Kolejnym czynnikiem, który ukazał zróżnicowanie opinii respondentów, okazała się być także powierzchnia, na której prowadzona jest działalność rolnicza. Również tutaj zaobserwowana prawidłowość jest następująca – bardziej aktywni w poszukiwaniu wiedzy są ci, których obszar gospodarstwa jest większy; jest to widoczne w wypadku gospodarstw o powierzchni powyżej 30 hektarów.

Kolejnym krokiem było sprawdzenie, gdzie rolnicy poszukują różnego rodzaju informacji. Badanych poproszono o przyporządkowanie częstości korzystania z określonego katalogu źródeł w różnych zakresach informacji, tj. informacji typu *daily news*, informacji praktycznych i informacji profesjonalnych potrzebnych do prowadzenia gospodarstwa. Okazuje się, że najczęściej wskazań „często” we wszystkich zakresach informacji osiągnął internet. Następne miejsce w zakresie informacji praktycznych i codziennych zajmuje telewizja. Inaczej jest w przypadku informacji branżowych – tych badani szukają przede wszystkim w internecie oraz w prasie.

Pogłębiając charakterystykę sposobu pozyskiwania wiedzy branżowej przez rolników, należy stwierdzić, że podstawowym źródłem wiedzy rolniczej, jak już wskazano, jest internet, następnie prasa, a także telewizja. Jednak telewizja wyprzedza popularność prasy wśród badanych rolników jedynie w zakresie dostarczania wiedzy o sytuacji rolnictwa w Unii Europejskiej oraz w zakresie zmian Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej.

Ponownie odwołując się do wpływu cech respondentów na rozkład odpowiedzi, okazało się, że bez względu na ich płeć internet był najliczniej wskazywanym przekaznikiem wiedzy rolniczej. Silniejsze zróżnicowanie odpowiedzi przyniosła analiza w podziale na trzy grupy wieku: młodzi najliczniej wybierają internet, rolnicy w średnim wieku – internet i prasę, a najstarsi – prasę i telewizję. Natomiast zróżnicowanie odpowiedzi z uwzględnieniem wieku badanych pozwoliło sformułować dwie prawidłowości. Po pierwsze, im wyższy poziom wykształcenia, tym wyższy odsetek badanych deklaruje pozyskiwanie informacji z internetu. Po drugie, im niższy poziom wykształcenia, tym ważniejszym źródłem wiedzy jest telewizja. Następną analizowaną zmienną była powierzchnia gospodarstw badanych rolników. Tu ponownie zaobserwowano dwie prawidłowości – im mniejsze gospodarstwo, tym znaczenie telewizji wzrasta oraz im większe gospodarstwo, tym znaczenie internetu rośnie.

Trzecim kluczowym elementem analizy była odpowiedź na pytanie, jaką rolę wśród źródeł pozyskiwania informacji odgrywa prasa. W tym celu zapytano badanych o to, czy czytają prasę branżową. Ponad trzy czwarte badanych wskazało odpowiedź twierdzącą, pozostała część powiedziała, że nie czyta. Badani nie czytają papierowej prasy rolniczej, ponieważ – jak mówią – czytają w internecie, nie mają czasu lub dlatego, że nie potrzebują. Istotnym elementem tej części badania była analiza deklarowanego czytelnictwa konkretnych tytułów oraz analiza ich rozpoznawalności. Badani deklarowali, że najczęściej czytają „Top Agrar” i „Tygodnik Poradnik Rolniczy”, które zostały wymienione przez połowę ankietowanych. Za nimi znalazły się tytuły dotyczące produkcji roślinnej (m. in. „Sad Nowoczesny”, „Warzywa i Owoce Miękkie”, „Sad” i „Warzywa”) oraz prasa wydawana przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Z kolei w pytaniu o rozpoznawalność, podobnie jak w pytaniu o deklarowane czytelnictwo, najczęściej wskazywanymi tytułami były „Top Agrar” i „Tygodnik Poradnik Rolniczy”. Trzecią najliczniej wybraną kategorią były tytuły prasy Ośrodków Doradztwa Rolniczego.

Zapytano też ankietowanych o działy, które najchętniej czytają. Było to pytanie o treści najbardziej interesujące badanych rolników. Po pierwsze były to tematy związane z uprawą roślin, po drugie – z mechanizacją i techniką, a po trzecie – te związane

z hodowlą zwierzęcą. Wymienione wskazania uzyskały w sumie aż (niemal) trzy czwarte wszystkich odpowiedzi badanych.

Podsumowując, należy podkreślić, że media są kluczowym źródłem wiedzy dla rolników. Niebagatelną rolę przekaznika wiedzy profesjonalnej pełni prasa – szczególnie dla rolników po 40. roku życia, dla osób z wykształceniem rolniczym, dla osób z wykształceniem średnim i dla właścicieli dużych gospodarstw rolnych. Wyraźnie zaznacza się także rola internetu – wybieranego przede wszystkim przez młodych rolników.

Bibliografia

- Bernacki A. *Informatyka w gospodarstwie rolniczym. Materiały konferencyjne, Nowoczesne techniki informacyjne w nauce, edukacji i doradztwie dla wsi i rolnictwa*. http://demeter.cbr.edu.pl/informatyka_w_gospodarstwie/inf_w_gosp.doc [dostęp 1.09.2020].
- Borusewicz A., Drożyner P. (2014). Informacja w planowaniu i realizacji produkcji w gospodarstwach rolniczych. *Logistyka*, 6, 14036-14045.
- Burbi S., Rose K. (2016). *The role of Internet and social media in the diffusion of knowledge and innovation among farmers*. Conference: 12th European IFSA Symposium: Social and technological transformation of farming systems: Diverging and converging pathways. Edgmond: Harper University.
- Chrobocińska K., Łukiewska K., Nasalski Z. (2017). Źródła informacji i inicjatorzy w działalności innowacyjnej w gospodarstwach rolniczych. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 104(2), 98-106.
- Cupiał M. (2010). Wykorzystanie źródeł informacji w gospodarstwach rolniczych Małopolski o różnym kierunku produkcji. *Inżynieria Rolnicza*, 14, 37-42.
- Drozd-Piasecka M. (1991). *Ziemia w społeczności wiejskiej: studium wsi południowo-wschodniego Mazowsza (koniec XIX i XX wiek)*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Dudek M. (2013). *Określenie roli kapitału ludzkiego w rozwoju obszarów wiejskich*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.
- Halamska M. (2015). Specyfika rolnictwa rodzinnego w Polsce: ciężar przeszłości i aktualne uwarunkowania. *Więś i Rolnictwo*, 1.1(166.1), 107-131.
- Halamska M., Zwęglińska-Gałecka D. (2019). Od wsi chłopskiej do robotniczej. W: Halamska M., Stanny M., Wilkin J. (red.) *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi. Tom 1* (s. 203-246). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Marks N., Jakubowski T., Nawara P. (2012). Internet jako źródło pozyskiwania wiedzy potrzebnej do prowadzenia gospodarstwa rolnego. *Inżynieria Rolnicza*, 16, 195-204.
- Michalska S. (2013). Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich. *Więś i Rolnictwo*, 2(159), 124-141.
- Mendras H. (1976). *Sociétés paysannes*. Paris: Armand Colin.
- Karwat-Woźniak B. (2015). Zasoby pracy w polskim rolnictwie indywidualnym i ich wykorzystanie. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 102, 1, 70-84.
- Klepacki B., Żak A. (2013). Agrarian Transformations in the Territory of Poland Before and After Integration Into the European Union. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 30, 4, 95-113.

- Kowalski A. (1998). Czynniki produkcji w agrobiznesie. W: Woś A. (red.) *Encyklopedia agrobiznesu* (s. 108-114). Warszawa: Fundacja Innowacja.
- Krzyworzeka A. (2011). Funkcjonowanie wiedzy rolniczej. *e-mentor*, 3(40), <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/40/id/848> [dostęp 01.09.2020].
- Kuboń M. (2007). Poziom wyposażenia i wykorzystania elementów infrastruktury informatycznej w gospodarstwach o różnym typie produkcji rolniczej. *Inżynieria Rolnicza*, 11, 9(97), 95-102.
- Pratiwi A., Suzuki A. (2017). Effects of farmers' social networks on knowledge acquisition: lessons from agricultural training in rural Indonesia. *Journal of Economic Structures*, 6, 1, 1-23.
- Solon B. (2014). Tradycyjne media (prasa, radio, telewizja) jako źródła wiedzy rolniczej. *Studia Obszarów Wiejskich*, 35, 273-291.
- Stanny M., Rosner A., Komorowski Ł. (2018). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III. Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Szopiński W., Kawa M. (1996). *System informacji w agrobiznesie. Materiały konferencyjne, Zmiany w ekonomicznym otoczeniu rolnictwa. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej*. Siedlce: WSRP, 301-305.
- Wiatrak A. (2004). Doradztwo rolnicze i doradztwo w zakresie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w procesie integracji europejskiej. *Więś i Rolnictwo*, 2, 142-153.
- Wilczyński A., Kołoszycz E. (2017). Effects of production diversification in specialised dairy farms – case study. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej = Problems of Agricultural Economics*, 353(4), 95-109.
- Wnęk A., Cupiał M. (2008). Porównanie sposobów pozyskiwania informacji o maszynach rolniczych w gospodarstwach Małopolski. *Inżynieria Rolnicza*, 12, 9(107), 61-66.

Dariusz Kuźmina

Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW

Badania przeprowadzone nad stanem czytelnictwa mieszkańców wsi

Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest wprowadzenie do pogłębionej analizy przeprowadzonych – wśród mieszkańców polskiej wsi – badań nad czytelnictwem prasy papierowej i mediów elektronicznych, jak też wskazanie na potrzebę dalszych badań nad zgromadzonym materiałem pozyskanym z Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN oraz Polskiego Wydawnictwa Rolniczego. Bardziej szczegółowe analizy zebranego, omawianego tutaj, materiału empirycznego zostaną zaprezentowane w przygotowywanej odrębnej publikacji.

Od lat poziom czytelnictwa w Polsce, w porównaniu z krajami UE, budzi niepokój ekspertów. W 2018 r. badania czytelnictwa zostały zlecone przez Bibliotekę Narodową firmie Kantar Public. Zostały one przeprowadzone na ogólnopolskiej próbie reprezentatywnej 2076 respondentów w wieku co najmniej 15 lat metodą CAPI (Computer Assisted Personal Interview) oraz na celowej próbie 1660 czytelników książek metodą CAWI (Computer Assisted Web Interview). Wyniki badań wskazują na pewną stabilizację poziomu czytelnictwa w Polsce: porównując wyniki z 2018 roku z rezultatami uzyskanymi w 2017, odnotowano różnicę na poziomie jednego punktu procentowego, co można uznać za pomiar mieszczący się w marginesie błędów; pozostaje on jednak na niskim poziomie – w 2017 roku było 38%, w 2018 r. – 37%. Taki odsetek społeczeństwa polskiego przeczytał minimum jedną książkę. Najwięcej czytelników było w grupie osób najmłodszych.

Z raportu Biblioteki Narodowej¹ opublikowanego w 2018 roku wynika także, że poziom czytelnictwa książek kształtował się – w porównaniu z ostatnimi latami – na bardzo podobnym poziomie i wynosił około 37 książek oraz 7 publikacji zwartych przeczytanych przez zaledwie 7% społeczeństwa przez dwanaście miesięcy. 55% osób w przedziale wiekowym 15-24 lat przeczytało jedną lub więcej książek. Zdecydowanie mniejszy jest odsetek czytelników wśród osób starszych niż 60 lat. Wynik dla tej grupy wyniósł zaledwie 33%.

Źródłem pozyskania książki jest najczęściej zakup bezpośrednio w księgarni² lub w sklepie internetowym, ten rodzaj robienia zakupów to trend szczególnie intensywnie rozwijający się w czasach pandemii COVID-19.

¹ <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce/stan-czytelnictwa-w-polsce-w-2018-r>. [dostęp 20.02.2020].

² Tamże, s. 3.

Dla niniejszego opracowania najbardziej interesujący jest segment czytelników, którzy mieszkają na wsi, gdzie, jak wynika ze zrealizowanych przez nas badań, odnotowuje się relatywnie wysoki procent czytelnictwa prasy. Wybór tytułu periodyków przez właścicieli gospodarstw rolnych zależy od wielu czynników, m.in. od zamożności, rodzaju prowadzonej produkcji rolnej, ale też od przyzwyczajeń czytelniczych w danym gospodarstwie. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w roku 2018 przeprowadził badania nad czytelnictwem prasy w środowiskach wiejskich w celu stworzenia opracowania, które np. odpowie na pytania, w jaki sposób jest dokonywany wybór tytułu i jakie są potrzeby czytelnicze mieszkańców gospodarstw wiejskich.

Dla pełnej analizy czytelnictwa w Polsce warto odnotować wyniki badań z lat 1990 i 2017 w zestawieniach porównawczych GUS, ukazujące zmiany w liczbie wydawanych drukiem tytułów.

Tabela 1. Zmiany działalności wydawniczej w latach 1990-2017

Działalność wydawnicza	1990	2017
Książki i broszury	10 242	36 260
Gazety	130	46
Czasopisma	3 007	6 939

Źródło: Bielak 2018, s. 96

Znaczący wzrost produkcji książkowej w ciągu nieco ponad jednego ćwierćwiecza jest imponującym wynikiem, martwi natomiast zdecydowanie spadająca liczba wydawanych gazet, co jest pochodną transformacji i łączenia tytułów na polskim rynku wydawców prasy. Wzrost liczby czasopism to efekt przede wszystkim wzrastającej liczby tytułów w obszarze pism o charakterze naukowym, który szczególnie nasilił się od początku XX wieku.

Zasięg badań przeprowadzonych w projekcie „Media jako źródło wiedzy rolników” oraz ich uczestnicy

Jak wynika z zestawienia wykonanego przez Główny Urząd Statystyczny, na koniec roku 2017 w Polsce było 1555 gmin wiejskich, a ludność zamieszkująca polską wieś stanowiła 39,9% mieszkańców, było to ponad 38 434 mln osób (Bielak 2018, s. 79 i 82).

Od ponad dwudziestu lat badania nad czytelnictwem prasy, a przede wszystkim nad udziałem reklamy w prasie drukowanej, prowadzi na polskim rynku m.in. firma „Polskie Badania Czytelnictwa” (dalej PBC). Koncentruje się ona jednak na określeniu liczby czytelników poprzez procentowy udział zamieszczanych reklam w prasie drukowanej. Tego rodzaju zestawienie, zdaniem przedstawicieli tej firmy, określa udział poszczególnych tytułów na rynku prasy drukowanej. Jednakże w firmie tej nie prowadzono żadnych badań nad tytułem prasowym skierowanym do czytelników z polskiej wsi. Wynika to przede wszystkim ze zbyt małej liczby reklam

w pismach ukierunkowanych na czytelników oraz dość powszechnym niedocenianiu znaczenia roli prasy dla środowisk wiejskich np. w firmach pozyskujących reklamy dla czasopism w Polsce.

Analizy podejmowane przez PBC odnoszą się do 68 tytułów prasowych. W omawianym badaniu z 2020 r. wzięło udział 600 uczestników. Przeprowadzono je z wykorzystaniem metody okulograficznej, czyli pokazującej, na jakich elementach skupia się wzrok czytelnika na zamieszczanych w prasie reklamach³.

Należy bardzo mocno podkreślić, że badania podjęte przez IRWiR PAN są pionierskimi w obszarze badań nad prasą, dla której docelową grupą odbiorców są mieszkańcy polskiej wsi. Istotna jest również uwzględniona liczba respondentów, gdyż grupa osób przebadanych w projekcie „Media jako źródło wiedzy rolników” była prawie dwukrotnie wyższa niż w PBC, co zdecydowanie zwiększa reprezentatywność i dokładność badań. Zrealizowano je w 6 województwach.

Rycina 1. Liczba respondentów w badaniach CATI

Źródło: Badania własne

³ www.pbc.pl [dostęp 08.03.2020].

Wytypowane do badań województwa zostały wskazane przede wszystkim ze względu na potrzebę pozyskania jak najpełniejszej oceny stanu czytelnictwa. Jednocześnie ważne było, aby przebadac środowiska wiejskie nie tylko z centrum Polski, ale także z zachodniej, jak i wschodniej części kraju. Gęstość zaludnienia sześciu badanych województw jest bardzo zbliżona do siebie i kształtuje się na poziomie od 20 do 50 osób na km² (Rogalińska 2018, s. 25), różnią się jednak one historią, przeciętną wielkością gospodarstw, specjalizacją produkcji.

Porównując badania pod względem metody, doboru terytorialnego i liczby respondentów, należy wskazać, iż praca wykonana przez IRWiR PAN zasługuje na uznanie i dostarcza ważnych danych do analizy rynku wydawniczego w Polsce. Przy tym niniejszy artykuł sygnalizuje przygotowywane do druku dwie publikacje: dotyczącej pełnej analizy rynku prasy elektronicznej oraz prezentującej wyniki badań i ich znaczenie w stosunku do prasy tradycyjnej – papierowej.

Badania zostały zrealizowane dzięki pomocy Wojewódzkich Ośrodków Doradztwa Rolniczego (dalej WODR), które w oparciu o umowę współpracy z IRWiR PAN przekazały ankieterom bazy danych z numerami telefonicznymi rolników. Założeniem badań było dotarcie do określonej grupy aktywnych producentów rolnych, chodziło więc o dane rolników spełniających kryteria przyjęte w badaniu, czyli właścicieli lub dzierżawców gospodarstw powyżej 15 hektarów. Konfrontując wielkość gospodarstw rolnych w latach 2010 i 2016 należy zaznaczyć, iż o 1% wzrosła liczba gospodarstw w przedziale 2-4,99 ha i wynosi 32% wszystkich w Polsce; jest to największa liczba gospodarstw w Polsce pod względem procentowym. W porównaniu z 2010 r. o 1% więcej mamy także gospodarstw o wielkości 20-49,9 ha (7% w Polsce), identycznie wygląda sytuacja przy gospodarstwach powyżej 50 ha, które w skali wszystkich gospodarstw rolnych w Polsce wyniosły w 2016 roku około 3% (Rogalińska 2018, s. 151); badania zrealizowano w październiku 2020.

Jak wynika z Ryciny 1. najwięcej respondentów przebadanych zostało w województwie mazowieckim – 396 osób, natomiast najmniej przebadanych pochodziło z województwa lubelskiego – 318 osób. Spośród osób zaproszonych do badań zgodę na udział w nich wyraziło niemal 60%, natomiast nieco ponad 41% nie wyraziło chęci odpowiedzi na pytania.

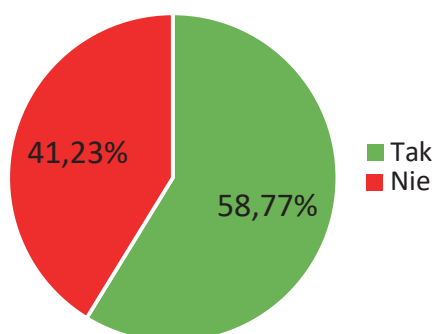
Jak wynika z danych GUS z 2016 roku, obszary upraw w wybranych województwach były użytkami rolnymi o wysokiej kulturze rolnej. Bardzo dobrze wypadają obszary uprawne w województwach: kujawsko-pomorskim, zachodniopomorskim, lubuskim i lubelskim, nieco gorzej zaś w świętokrzyskim i mazowieckim (Rogalińska 2018, s. 151).

W artykule zostanie omówionych kilka pytań, które zostały postawione w pełnym badaniu CATI (wszystkie wykresy powstały na podstawie własnych badań). Analiza wskaże przede wszystkim rozkład cech respondentów-uczestników badania, takich jak płeć oraz wielkość gospodarstwa rolnego.

Zgoda na udział w badaniu

Pozyskane dane z WODR dla sześciu województw wyniosły, jak wspomniano, 2400 respondentów.

Czy wyraża Pan/Pani zgodę na udział w badaniu?

Rycina 2. Zgoda na badania

Źródło: Badania własne

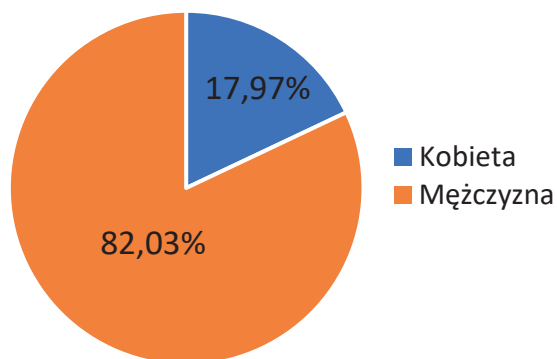
Pozyskany wynik, jak należy ocenić, odpowiada zwyczajowym reakcjom badanych na tego typu narzędzie badawcze. Aby dopełnić i pogłębić procedury badawcze, realizujący badanie metodą CATI dzwoniли trzykrotnie do respondentów. Jeżeli nie było odpowiedzi na telefon, definitywnie zaznaczano wskazanie na brak udziału w badaniu.

Powyższa grafika przedstawia procentową liczbę badanych, którzy wyrazili zgodę na udział w badaniu. Najwięcej odmów w udzieleniu odpowiedzi ankietnikom odnotowano w województwie zachodniopomorskim, a najmniej – w lubelskim.

Płeć uczestników badania

Wśród respondentów, którzy wyrazili zgodę na udział w badaniu, 82% stanowili mężczyźni, a 17,9% – kobiety.

Płeć uczestników badania

Rycina 3. Płeć uczestników badania

Źródło: Badania własne

Chociaż pod względem statystycznym polską wieś zamieszkuje więcej (51,6%) kobiet niż mężczyzn (Bielak 2018, s. 82), to zawód rolnika nadal jest domeną mężczyzn. Tylko około 1/3 gospodarstw rolnych prowadzi kobiety, jednak częściej są to gospodarstwa małe i słabsze ekonomicznie. Jako że w omawianym badaniu celowo dobieraliśmy gospodarstwa powyżej 15 ha, reprezentacja kobiet była mniejsza. Należy także zaznaczyć, iż WODR-y przekazały Instytutowi prowadzącemu projekt telefony osób, na które były zarejestrowane gospodarstwa rolne, w całej Polsce zaś zdecydowanie większy jest odsetek takich gospodarstw, których właścicielami oficjalnie i formalnie w dokumentacji są mężczyźni.

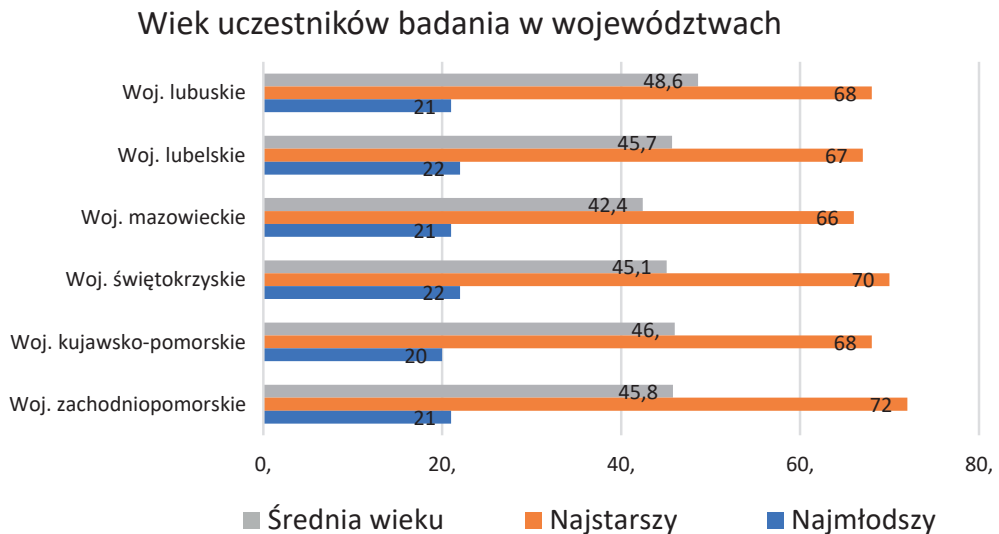
Wiek uczestników badania

Rycina 4. Wiek uczestników badania

Źródło: Badania własne

Średnia wieku respondentów wyniosła 45,6 lat, najmłodszy uczestnik badania miał 20 lat i pochodził z woj. kujawsko-pomorskiego, a najstarszy, w wieku 72 lat, zamieszkiwał woj. zachodniopomorskie.

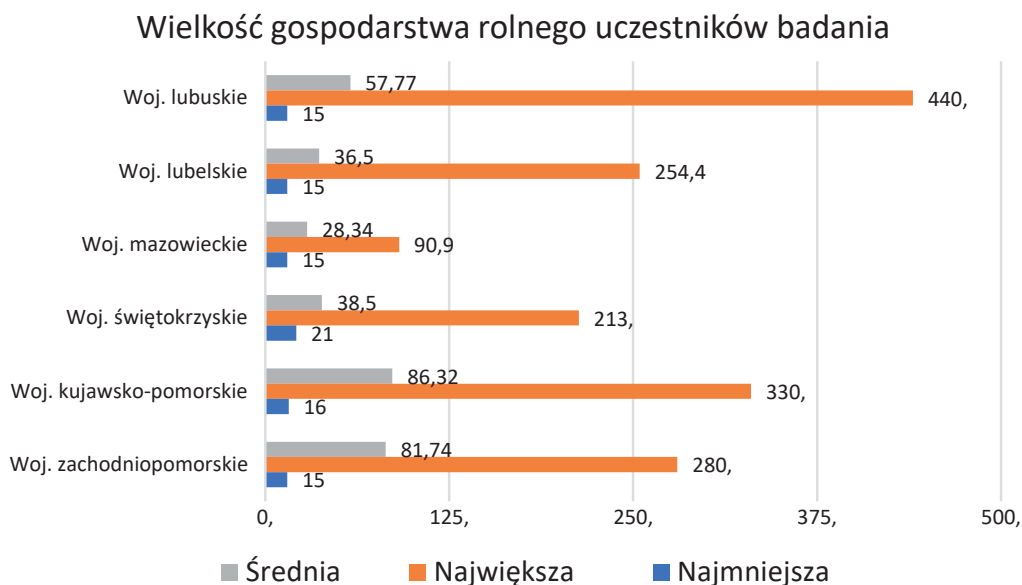
Rycina 5. Wiek uczestników badania w województwach

Źródło: Badania własne

W województwach wybranych do szczegółowej analizy nie zanotowano znaczących różnic w wieku badanych. Porównując dla kontrastu dwa województwa położone na terenie różnych zaborów, gdy bierzemy pod uwagę dawne podziały z XIX w. (Bański 209, s. 44), także nie dostrzega się większej różnicy. W województwie lubuskim średnia wieku respondentów wyniosła 48,6 lat. Najmłodszy uczestnik badania był w wieku 21 lat, najstarszy – w wieku 68 lat. W województwie lubelskim średnia wieku respondentów wyniosła 45,7 lat. Najmłodszy uczestnik był w wieku 22 lat, a najstarszy – w wieku 67 lat; procentowo najczęściej pod względem średniej wieku odnotowano w województwie mazowieckim, gdzie wynik wyniósł 42,4 lata. Wynika to ze specyfiki prowadzonych gospodarstw rolnych w centralnej Polsce, ponieważ dominują tam bardzo wyspecjalizowane gospodarstwa, wymagające ustawicznego dokształcania się rolników w celu osiągnięcia jak najlepszych wyników w plonach i hodowli.

Wielkość gospodarstw rolnych uczestników badania

Jak podkreślano wcześniej, wybór respondentów do przeprowadzenia pogłębionej analizy nad czytelnictwem na polskiej wsi zdeterminowany był wielkością gospodarstwa rolnego – co najmniej 15 ha. Średnia wielkość gospodarstwa rolnego należącego do objętych badaniami rolników wynosiła około 51 ha, najmniejsze miało powierzchnię 15 ha, a największe – 400 ha.

Rycina 6. Wielkość gospodarstwa rolnego uczestników badania

Źródło: Badania własne

Badani rolnicy, pochodzący z województwa zachodniopomorskiego i kujawsko-pomorskiego, posiadają średnio największe gospodarstwa rolne, ich przeciętna

wielkość to ponad 80 ha. Najmniejsze gospodarstwa w badanej próbie znajdowały się w centralnej Polsce, na Mazowszu, gdzie średnia powierzchnia gospodarstwa wyniosła zaledwie 28,34 ha.

Podsumowanie

Zasięg terytorialny badań i liczba respondentów – aktywnych producentów rolnych, którzy uczestniczyli w przeprowadzonych przez IRWiR PAN badaniach jest czymś nowym, jeśli chodzi o badania czytelnictwa mieszkańców wsi, szczególnie – przedstawicieli jednej grupy zawodowej. Pozwala to postawić tezę, iż został zgromadzony bardzo solidny materiał do dalszych analiz. Dodając do niniejszych badań analizy zrealizowane – także metodą CATI – przez Grupę Cogito (wydawcę m.in. dwumiesięcznika „Gospodyni”) w odniesieniu do potrzeb tworzenia nowych portali informacyjnych dla środowiska rolniczego i analizy satysfakcji czytelników „Top Agrar”, zleconych przez Polskie Wydawnictwo Rolnicze, pozyskaliśmy kompletny materiał do dalszych badań i stawiania nowych tez w odniesieniu do potrzeb czytelniczych polskiej wsi.

Badania zrealizowane w IRWiR PAN w ramach projektu „Media jako źródło wiedzy rolników” pozwolą m.in. na uzyskanie odpowiedzi na pytanie: czy wielkość gospodarstwa i wykształcenie osoby je prowadzącej ma wpływ na wybór, np. rodzaju prenumeraty czy sposobu korzystania z informacji (np. z profesjonalnych portali, co może mieć wpływ na rodzaje upraw i inwestycje najczęściej rozważane przez respondentów w perspektywie najbliższych lat). Pozwolą także określić, czego oczekują czytelnicy – przykładowo czytelnicy niezwykle profesjonalnie wydawanego miesięcznika „Top Agrar” – czy więcej informacji o nowych technologiach, czy raczej wiedzy o gospodarce w obiegu zamkniętym.

Łączenie badań przez ośrodki naukowe i zlecenia płynące z branży wydawniczej dają wielką szansę na wskazanie, w jakim kierunku zmierza wydawanie prasy i kreowanie nowych użytkowników poprzez nowe media elektroniczne.

Bibliografia

- Bański J. (2009). Historia rozwoju gospodarki rolnej na ziemiach polskich. W: Górka Z., Zborowski A. (red.) *Człowiek i rolnictwo* (s. 33-45). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytet Jagielloński.
- Bielak R. (red.) (2018). *100 lat Polski w liczbach*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Dawidowicz-Chymkowska O. (2018) *Ruch wydawniczy w liczbach*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Koryś I., Michalak D., Zasadzka Z., Chymkowski R. (2018). *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Krystek A. (2019). Czytelnictwo w Polsce. Kto najbardziej nie lubi czytać książek? Jesteś w tej grupie Polaków? *Dziennik Łódzki* 26.03.2019.
- Rogalińska D. (red.) (2018). *Atlas statystyczny Polski*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Raport. Polki – czytelniczki prasy w latach 2009-2019*, www.pbc.pl [dostęp 07.03.2020].